

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**HAREM'DE SOYDAN GELEN AYRICALIK, HANEDANIN KIZLARI; III.
SELİM'İN KIZ KARDEŞLERİ ŞAH, BEYHAN VE HATİCE SULTANLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENA SEZEN ÖZEN ALABAŞ

Tez Danışmanı
DR. ÖĞR. ÜYESİ CENGİZ PARLAK

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**HAREM'DE SOYDAN GELEN AYRICALIK, HANEDANIN KIZLARI; III.
SELİM'İN KIZ KARDEŞLERİ ŞAH, BEYHAN VE HATİCE SULTANLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENA SEZEN ÖZEN ALABAŞ

Tez Danışmanı

DR. ÖĞR. ÜYESİ CENGİZ PARLAK

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Sena Sezen ÖZEN ALABAŞ tarafından Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK yönetiminde hazırlanan ve **21/11/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan **“Harem’de Soydan Gelen Ayrıcalık, Hanedanın Kızları; III. Selim’in Kız Kardeşleri Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar”** başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK

.....

(Danışman)

Doç. Dr. İsim SOYİSMİ

.....

Dr. Öğr. Üyesi İsim SOYİSMİ

.....

Tez No : .....

Tez Savunma Tarihi : 21/11/2023

.....

Prof. Dr. Ahmet Evren Erginal

Enstitü Müdürü

.././2023

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Sena Sezen ÖZEN ALABAŞ

../../2023

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalışma sürecim boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen; sabır, anlayış ve fedâkarlık ile bu zorlu yolumda bana rehberlik eden saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK'a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunmaktayım. Kendisi ile çalışma fırsatı bulduğum ve öğrencisi olduğum için kendimi şanslı hissettiğimi de ayrıca belirtmek isterim. Yüksek Lisans serüvenimin en başında bana, alanım ile ilgili pek çok kaynak öneren, kıymetli hocam Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK'e de ayrıca hürmetlerimi sunarım. Diğer yandan, çalışmam süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen, benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen sevgili eşime, arkadaşlarıma ve değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sena Sezen ÖZEN ALABAŞ
Çanakkale, Kasım 2023

ÖZET

HAREM'DE SOYDAN GELEN AYRICALIK, HANEDANIN KIZLARI; III. SELİM'İN KIZ KARDEŞLERİ ŞAH, BEYHAN VE HATİCE SULTANLAR

Sena Sezen ÖZEN ALABAŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK

21/11/2023, 148

Osmanlı hanedan kızı olan sultanlar, Harem'deki diğer kadınlardan ayrıcalıklı bir konumdaydı. Bu ayrıcalıklarını da doğum törenleri, düğünleri, saraydaki yaşantıları, gelirleri ve harcamaları, hane halkı ve hizmetlileri, inşa ettirdiği hayır eserleri ve vakıfları, yaşadıkları saraylar ile gözlemlemek mümkündür. III. Mustafa'nın kızları Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar da üç kız kardeş olarak doğumlarından ölümlerine kadar gösterişli ve zengin bir yaşantı sürmüşlerdi. Maliyetli ve görkemli doğum törenleri düzenlenmiş ve özel bakıcıların ellerinde, özel bir eğitim görerek yetişmişlerdi. Kendilerine gelir bağlanmaya başlayınca da harcamaları artmış ve hizmetli kadroları da genişlemişti. Evlendiklerinde düzenlenen merasimler de son derece gösterişliydi. Saraylarındaki hizmetlileri sayesinde pek çok gündelik ve saray dışındaki işler ile uzak yerlerdeki gelirlerin tahsilatını gerçekleştirmişlerdir. Rahat bir yaşantı süren kız kardeşler, diğer hanedan kızlarının da yaptığı gibi hayır eserleri inşa edip vakıflar kurmuşlardı. Reyanın ihtiyaçlarını karşılamaları sayesinde toplumsal yaşamda görünürlük kazanmışlar, manevi ve dini amaçlarına da ulaşmışlardı. Bu hayır eserlerinin aynı zamanda şehirciliğin gelişmesine katkısı büyüktü. Yaşadıkları saraylar da dikkat çekerken, boğaz kıyılarının şehirleşmesinde, Batı mimarisinin şehre uyarlanmasında bu üç kız kardeş önemli rol oynamıştı.

Anahtar Kelimeler: Saray, Hanedan, Harem-i Hümayun, Sultanefendiler, Hayır İşleri, Osmanlı Kadını

ABSTRACT

HEREDITARY PRIVILEGE IN THE HAREM, DAUGHTERS OF THE DYNASTY; III. SELIM'S SISTERS ŞAH, BEYHAN AND HATICE SULTANS

Sena Sezen ÖZEN ALABAŞ

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in History of Science

Supervisor: Asst. Prof. Cengiz PARLAK

11/21/2023, 148

Sultans, daughters of the Ottoman dynasty, were in a privileged position compared to other women in the Harem. It was possible to observe these privileges through their birth ceremonies, weddings, life in the palace, income and expenses, household members and servants, charitable works and foundations they built, and the palaces they lived in. III. Mustafa's daughters, Shah, Beyhan and Hatice sultans, as three sisters, lived a flamboyant and rich life from their birth until their death. Expensive and magnificent birth ceremonies were organized and they were raised with special education in the hands of special caregivers. When they started to receive income, their expenses increased and their servant staff expanded. The ceremonies held when they got married were also extremely spectacular. Thanks to the servants in their palaces, they carried out many daily and non-palace works and the collection of revenues in distant places. The sisters, who lived a comfortable life, built charitable works and established foundations, as did other daughters of the dynasty. Thanks to meeting the needs of the people, they gained visibility in social life and achieved their spiritual and religious goals. These charitable works also contributed greatly to the development of urbanism. While the palaces they lived in also attracted attention, these three sisters played an important role in the urbanization of the Bosphorus shores and the adaptation of Western architecture to the city.

Keywords: Palace, Dynasty, The Harem, Sultans, Charitable Works, Ottoman Woman

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Amaç, Yöntem ve Kapsam.....	1
1.2. Yararlanılan Kaynaklar ve Önceki Çalışmalar	2
1.3. Harem-i Hümayun'a Genel Bir Bakış ve Harem'de Sultanefendiler	10

İKİNCİ BÖLÜM

HANEDANIN KIZLARI

2.1. Şah Sultan	20
2.1.1. Doğumu	20
2.1.2. Nişanı ve Evlilik Merasimleri	25
2.1.3. Gelirleri.....	32
2.1.4. Harcamaları.....	38
2.1.5. Ölümü	42
2.2. Beyhan Sultan	44
2.2.1. Doğumu	44

2.2.2. Evlilik Merasimi	47
2.2.3. Gelirleri	52
2.2.4. Harcamaları.....	59
2.2.5. Ölümü	67
2.3. Hatice Sultan	68
2.3.1. Doğumu	68
2.3.2. Evlilik Merasimi	70
2.3.3. Gelirleri.....	73
2.3.4. Harcamaları.....	78
2.3.5. Ölümü	83
2.4. Sultanların Hizmetlileri ve İşlerini Gören Esnaf Grupları Dair	84
2.5. Genel Değerlendirme	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIZ KARDEŞLERİN HAYIR ESERLERİ VE İKÂMET ETTİKLERİ SARAYLARI

3.1. Şah Sultan	96
3.1.1. Hayratı	96
3.1.2. Eyüp'teki Külliyesi	96
3.1.3. Yeşildirek'teki Çeşmesi	100
3.1.4. Çağaoğlu'ndaki Sarayı, Eyüp'teki Sahilsarayı ve Sahilhanesi.....	102
3.2. Beyhan Sultan	103
3.2.1. Hayratı	103
3.2.2. Arnavutköy'deki Çeşmesi	104
3.2.3. Kuruçeşme'deki Çeşmesi	106
3.2.4. Kasımpaşa'daki Çeşmesi ve Nesih Paşa Çeşmesi'nin Onarımı.....	107
3.2.5. Mahmutpaşa'daki Mektebi	108
3.2.6. Sarayları	109
3.2.7. Akıntıburnu'ndaki Sahilsarayı	109
3.2.8. Eyüp Defterdar İskeleyi'ndeki ve Beşiktaş'taki Sahilsarayları	110
3.3. Hatice Sultan	113
3.3.1. Hayratı	113
3.3.2. Edirnekapı'daki Hatice Sultan Cami ve Mektebi	114

3.3.3. Eminönü’deki Çeşmesi.....	116
3.3.4. Ayasofya Yakınındaki Sarayı ve Neşetâbât Sarayı	118
3.4. III. Selim’in Kız Kardeşlerinin Saraylarına Gerçekleştirdiği Ziyaretler.....	121
3.5. Genel Değerlendirme	125

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç	129
4.2. Öneri	136
KAYNAKÇA	138
ÖZGEÇMİŞ	I

SİMGELER VE KISALTMALAR

BOA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
TS.MA.d.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter
TS.MA.e.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak
C.SM.	Cevdet Saray
AE.SMST.III	Ali Emirî Sultan III. Mustafa
AE.SABH.I.	Ali Emirî Sultan I. Abdülhamid
AE.SSLM.III	Ali Emirî Sultan III. Selim
V.D.	Ve Diğerleri
BKZ.	Bakınız
N.	Hicri Ramazan Ayı
C.	Cilt
ÇEV.	Çeviren
A.G.E.	Adı Geçen Eser
S.	Sayfa
H.	Hicri
M.	Miladi
A.G.T.	Adı Geçen Tez
HAZ.	Hazırlayan
D.BŞM.TRE.	Baş Muhasebe Tersane Eminliği Defteri
Ş.	Hicri Şaban Ayı
NO.	Numara
C.EV.	Cevdet Evkaf
C.BLD.	Cevdet Belediye
C.İKTS.	Cevdet İktisat
C.ML.	Cevdet Maliye
C.DRB.	Cevdet Darphane-i Amire
D.BŞM.D.	Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Defteri
HAT	Hatt-1 Hümayun
A.D.	Sadaret Defterleri
HH.D.	Hazine-i Hassa Defter

A.AMD	Amedi Kalemi
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
Ş.D	Şura-yı Devlet
C. MF	Cevdet Maarif
MF.MKT	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MF.İBT	Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi
TT.	Taha Toros Arşivi
A.DVN.DVE	Divan Düvel-i Ecnebiyye Kalemi

TABLolar DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Şah Sultan'ın Çeyizi Dahilindeki Bazı Gümüş Eşyalar	28
Tablo 2	Şah Sultan'ın 1775-1800 dönemi dahilinde bazı mali yıllara ait gelir türlerinin gruplandırılması (H.1188-1214)	32-33
Tablo 3	1763-1764 yılları arasında Şah Sultan için diktirilen ayakkabılar ve ayakkabıların masrafları.	39
Tablo 4	Beyhan Sultan'ın 1798-1808 dönemi arasında Mora Yarımadası'ndan elde ettiği tüm gelirlerin yıllara göre gruplandırılması.	56
Tablo 5	Beyhan Sultan'ın Tokat, Amasya ve Seferihisar'dan elde ettiği, 1797-1806 senelerine ait mukataa gelirleri	57
Tablo 6	Beyhan Sultan'ın 1776-1778 Yılları Arasında Yaptığı Harcamalar	61
Tablo 7	Hatice Sultan'ın yıllık mukataa, çiftlik, vergi ve diğer gelirlerinin gruplandırılması	76-77
Tablo 8	Hatice Sultan için 1774'te diktirilen bazı kıyafetler	79
Tablo 9	Hatice Sultan'ın 1820-1822 seneleri arasında yaptığı mutfak masrafları	81
Tablo 10	Şah Sultan'ın hane halkından hizmetliler ve maaşları	85-86

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	Şah Sultan Külliyesi, türbenin iç görünümü, sokak ve bahçe çeşmeleri	100
Şekil 2	Yeşildirek'teki Şah Sultan Çeşmesi	101
Şekil 3	Arnavutköy Beyhan Sultan Çeşmesi Kitabesi	105
Şekil 4	Arnavutköy Beyhan Sultan Çeşmesi	105
Şekil 5	Kuruçeşme Beyhan Sultan Çeşmesi	106
Şekil 6	Edirnekapı'daki Hatice Sultan / Adilşah Kadın Cami	115
Şekil 7	Hatice Sultan'ın Eminönü Mısır Çarşısı girişindeki çeşmesi ve kitabesi	117
Şekil 8	Ressam Melling'in Hatice Sultan Sarayı (Neşetâbâd) Gravürü	120

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Amaç, Yöntem ve Kapsam

Bu çalışmanın amacı, Sultan III. Selim'in kız kardeşleri Şah, Beyhan ve Hatice sultanların hayatlarını karşılaştırmalı olarak doğum, evlilik, saray yaşamı, gelir kaynakları, harcamaları ve hayır eserleri gibi konular çerçevesinde incelemektir. Daha önceden Şah, Beyhan ve Hatice sultanların ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu literatürdeki çalışmalarda diğer hanedan kızlarından da söz edilmiş ya da bu üç kız kardeş içerisinde yalnızca birinin yaşamı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla diğer hanedan kızlarını çalışılan konunun dışında tutup yalnızca Şah, Beyhan ve Hatice sultanları işleyen çalışma mevcut değildir. Aynı zamanda sadece üçünün birlikte ele alındığı bir çalışma da bulunmamaktadır. Bu sebepten bu tezde sadece Şah, Beyhan ve Hatice sultanların hayatları, birlikte incelenmiştir. Bu sayede bu üç kız kardeşin yaşam standartlarının kıyaslanması da mümkün olacaktır. Diğer yandan elde edilen bulgulardan, bu üç kız kardeşin gündelik yaşamlarını ne şekilde sürdürdüklerine, gelirleri ile ne tür harcamalar yaptıklarına yönelik çıkarımlarda bulunacağız. Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar özelinden hareketle genele doğru ilerlediğimizde, Osmanlı hanedan kızlarının yaşamlarına ilişkin örnekler de karşımıza çıkacaktır. Ancak her dönemin kendine özgün şartları, Osmanlı hanedan kızlarının yaşam standartlarını farklılaştırmıştır. Bu sebepten Şah, Beyhan ve Hatice sultanların hayatlarını ele alırken, tüm Osmanlı hanedan kızlarının yaşamlarının birbirleriyle aynı ya da çok benzer olduğuna dair bir genelleme yapmak mümkün değildir. Dolayısıyla sadece XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bir hanedan kızının yaşamının nasıl olduğu ile ilgili örnekleri, bu üç kız kardeş üzerinden sunacağız.

Yöntem olarak ise Şah, Beyhan ve Hatice sultanların yaşamları ekonomik, sosyal ve ailevi yönlerden ayrı alt başlıklarda ele alınıp, yaşamsal standartlarının birlikte değerlendirilip kıyaslanması tercih edilmiştir. Aynı zamanda izlenen bir diğer yöntem, birinci el kaynaklar içerisinde döneme ait kronikler ile arşiv vesikalarındaki bilgilerin karşılaştırıldıktan sonra sentezlenerek sunulması ve verisel farklılıkların saptanmasıdır. Arşiv vesikaları ile dönemin kroniklerinde yer alan bilgilerin kıyaslanması, bulguların güvenilir biçimde desteklenmesi için başvurulan bir yöntem olmuştur.

Tezde bilgi akışı genelden özele olacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda tüme varım da tezde uygulanan bir diğer yöntemdir. Tüme varım noktasında da esasen yine XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaşamış bir Osmanlı hanedan kızının yaşamından örnekler, kesitler sunulacaktır. Dolayısıyla bu yöntem sayesinde esas konuya giriş için ön hazırlığın yapılması mümkün olacaktır. Bu yöntemle okuyucunun Osmanlı hanedan kızları ile ilgili genel bir ön bilgiye sahip olması ve tezin esas kapsamı olan Şah, Beyhan, Hatice sultanlar ile ilgili sunulan bilgileri daha net değerlendirebilmesi amaçlanmıştır.

Tezin birince bölümünde yer alan giriş kısmında amaç, yöntem, tezin kapsamı, önceki çalışmalar ve yararlanılan kaynaklara ilişkin hususlar aktarılmıştır. Ardından konuya ön hazırlık maiyetinde Osmanlı haremi kelime anlamı, niteliği, mensupları gibi farklı yönlerden ele alınmıştır. Padişah ailesine mensup ve hanedanın kızları olan sultanefendilere de esas konu olması bakımından aynı başlık içerisinde ayrı bir anlatımda değinilmiştir. Tezin ikinci bölümü Şah, Beyhan ve Hatice sultanların doğumlarından annelerinin kimliklerine, evliliklerine, gelir ve giderlerinden ölümlerine kadar pek çok biyografik konuyu kapsamaktadır. Üçüncü bölümde bu sultanların inşa ettirdikleri hayır eserlerin, giriştiklerine hayır işleri, oturmuş oldukları saraylar ve kardeşleri III. Selim'in bu saraylara ziyaretlerinden yola çıkılarak aile ilişkileri de ele alınmıştır. Hayır işlerinin ve ortaya çıkan eserlerin değerlendirilmesi noktasında bu sultanlara ait vakfiyelerden yararlanılmıştır. Dördüncü bölüm, tezin genelinden çıkarılacak sonucu ve konuya ilişkin sunulan önerileri içermektedir.

1.2. Yararlanılan Kaynaklar ve Önceki Çalışmalar

Tezde iki farklı kaynak türüne başvurulmuştur. Bu kaynaklardan ilk grup, birincil kaynak türüdür ve arşiv belgelerini, kaleme alınan tarihler ile ruznâmeleri kapsamaktadır. Arşiv belgeleri ise BOA ve VGMA kayıtlarıdır. Osmanlı Arşivi'nde yer alan Cevdet tasnifi, Hatt-ı Hümayûn, Hazine-i Hassa defterleri, Topkapı Sarayı Müzesi defterleri, Sadaret defterleri, Maarif Nezâreti Kalemi evrakları, Şura-yı Devlet evrakları, Topkapı Sarayı Müzesi evrakları, Bâb-ı Asafî Amedi ve Baş Muhasebe evrakları, Ali Emirî, Bâb-ı Ali ve Düvel-i Ecnebiyye evrakları incelenmiştir. Özellikle TS.MA.e. ile TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Evrak ile Topkapı Sarayı Defter) kodlu arşiv kayıtları, en çok başvuru alan materyal türü olmuştur. Bu evrak ve defterlerde, sultanlara ait eşya listeleri, gelir kaynakları ve gıda, sağlık, giyim, dekorasyon alanlarına harcama kayıtlarına yönelik bilgiler yer almaktadır.

Bu defter ve evraklar içerisinde bazılarında, Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar haricinde başka kişilere ait kayıtlar da mevcuttur. Bu sebepten dikkatli biçimde tarama yapılmaya gayret edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki kaynaklar ise, 1444, 1445, 1446, 1447 envanter numaralı vakfiyelerdir. Bu arşiv kaynakları ana kaynaktır ve doğru bilgiye ulaşma aşamasında bizim için en güvenilir kaynak grubudur. Diğer kaynaklar ise bazen farklı bilgiler vermelerine karşın destekleyici mahiyettedirler. Ayrıca ana kaynak dışındaki eserler birbiriyle karşılaştırılarak doğruluk sağlanabilmektedir. Bu sebepten ilk aşamada birincil kaynak olan arşiv belgelerinden yararlanmak gerekmektedir.

Aynı türdeki diğer kaynaklarımızda, Sultanların doğum şenlikleri, evlilik merasimleri ve ölümleri dönemin şair ve tarihçileri tarafından not edilmiştir. Divân şairi Abbâs Efendi-zâde Mehmet, Şah Sultan'ın 1761 senesindeki doğumunu ve akabinde düzenlenen şenlikleri Haşmet Divânı isimli eserinde detaylı şekilde anlatmıştır. Ahmed Vâsıf Efendi de Şah Sultan'ın doğumunu, 3 yaşında nişanlandığında düzenlenen merasimi ve 1803 senesinde gerçekleşen ölümünü Târih-i Vâsıf adlı eserinde kaleme almıştır. İkinci nişanını ise tarihçi Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i't-Tevârih'te aktarmıştır. Bunun yanı sıra Mehmed Hâkim Efendi'ye ait Hâkim Efendi Tarihi adlı kaynakta da Şah Sultan'ın doğum şenliklerinin özel olarak anlatıldığını görmekteyiz. Ahmed Vâsıf Efendi ise diğer iki kız kardeşi de es geçmemiş ve Beyhan ile Hatice sultanların doğum şenlikleri ile bugünlerinden Tarîh-i Vâsıf'ta söz etmiştir.

Ahmed Vâsıf Efendi, diğer eseri olan Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr'da Hatice Sultan'ın 1786'da evlenmesini ve tertip edilen gelin alayını kaleme almıştır. Hatice Sultan'ı, bu sefer de doğumu ile Çeşmî-zâde Tarîhi başlıklı eserinde özel olarak konu edinen bir diğer tarihçi Çeşmî-zâde Mustafa Reşit'tir. Sultanın 1822'deki ölümünü ise Târih-i Cevdet'te sonradan not düşen Ahmet Cevdet Paşa olmuştur. Tüm bunların haricinde III. Selim döneminin ünlü divân şairi Şeyh Galib ise Divân isimli eserinde çok daha farklı konulara değinmektedir. III. Selim'in kişiliğini şiirlerinde överken, Beyhan ve Hatice sultanları da giriştikleri hayır işleri vesilesiyle methetmiştir. III. Selim'in sırkatibi Ahmed Efendi'nin tuttuğu ruznâmede, padişahın kız kardeşlerinin saraylarına olan ziyaretleri de tek tek kaydedilmiştir. Tüm bu eserler, tezde yararlanılan birincil kaynaklar grubunu oluşturmuştur.

Yararlanılan ikincil kaynaklar içerisinde, Osmanlı sarayındaki düzen ve işleyiş, sarayın görevlileri ve sarayın bölümleri ile ilgili bilgiler İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1984 yılında kaleme aldığı "Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı" isimli kitabında yer almaktadır. Topkapı Sarayı'nı şekilsel ve mekânsal yönden inceleyen Reşad Ekrem Koçu'nun "Topkapı Sarayı" isimli 1960 yılına ait çalışması ise gezi yazısı biçiminde ve betimleyici, hikayeci bir anlatım tarzı sunmaktadır. Zeynep Tarım Ertuğ da DİA bünyesindeki "Saray" başlıklı 2009 senesine ait makalesinde Topkapı Sarayı'ndan, inşa ve terkediliş sürecine kadar söz etmiştir. Albertus Bobovius, Topkapı Sarayı'nı işleyişi, nüfusu, bölümleri ve nitelikleri bakımından, "Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam" isimli çalışmasında detaylı şekilde ele almıştır. Kendisi, Osmanlı kimliği kazanarak ülkede Ali Ufkî Bey olarak da tanınan bir bestekârdır. Saray ile ilgili çalışmalardan yararlanılmasının nedeni ise harem burda bulunmasıdır. Ardından Osmanlı haremi ile ilgili çalışmalar sıralanmaktadır.

Arif Bilgin ve M. Aydın Bedizel'in editörlüğünde literatüre sunulan 2021 tarihli "Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Konuşmalar" başlıklı çalışmada, Osmanlı haremi üzerine tartışmalar Ali Akyıldız tarafından yürütülmüştür. Osmanlı harem, hanedanı anlamak ve yazmak için harem araştırılması noktasındaki problemler tespit edilmiştir. Batılı oryantalist yaklaşımın, Osmanlı harem, aktarılmasında yanıltıcı olabileceği belirtilmiş ve çözüm olarak Osmanlı Arşivi'ne başvurulması önerilmiştir. M. Çağatay Uluçay da Osmanlı harem, ilişkine ilişkin 1992'deki "Harem" ve 2011'deki "Padişahın Kadınları ve Kızları" adlı iki eser kaleme almıştır. İlkinde Osmanlı harem, yapısını, idari ve mekânsal niteliklerini incelemiştir.

İkinci eserinde tüm Osmanlı padişahlarının eşlerinin kökenleri, çocukları ve varsa hayır eserleri ele alınmıştır. Padişah kızlarından da doğumlarından evliliklerine, maddi varlıklarına ve statülerine kadar söz edilmiştir. Hanedan kızlarının hayır işleri de işlenen diğer konudur. Osmanlı hanedan kızlarının hayır eserlerinin yanı sıra kendileri tarafından inşa ettirilen saraylar da dikkat çeken bir başka husustur. Bu sarayların İstanbul'un gelişimine ve boğaz eksenli şehirleşmesine olan etkisini ise Zübeyde Güneş Yağcı ve Eylül Aykan "XVIII. Yüzyılda Sultanların Boğaz Yaşamına Katkıları Büyük Esmâ Sultan" adlı çalışmasında işlemiştir.

Yine Osmanlı haremı üzerine çalışma yürüten Leslie P. Peirce ise ‘‘Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar’’ adlı kitabında da Osmanlı tarihinde ön plana çıkan hanedan kadınlarının hayır faaliyetleri ve hayır eserleri de işlenen bir başka konudur. Hayır eserlerinin toplumdaki olumlu karşılığı üzerinde durulmuştur. Kitapta harem kelimesinin anlamını da irdelemektedir. Ardından Osmanlı haremının yapısını ve haremdeki cariyelerden valide sultana kadar tüm harem sakinlerinin statü yönünden değerlendirilmesi yapılmıştır. Osmanlı hanedan kızlarına da yaptıkları evlilikler sayesinde kurulan siyasi ittifaklar bağlamında değinilmiştir. Haremın Osmanlı soyunun devamlılığının sağlanması ve şehzadelerin annelerinin himayesinde, burada yetişmeleri noktasındaki rolü ve önemi vurgulanmıştır.

Osmanlı hanedanı üzerine çalışma yürüten A. D. Alderson ‘‘Osmanlı Hanedanının Yapısı’’ isimli eserinde Osmanlıların kökeni, veraset sistemi, şehzadelerin fonksiyonları, yönetim, harem, sultan ve şehzade doğumları, evlilikleri konularını işlemektedir. Özellikle hanedan üyelerinin yapmış olduğu evlilikler ve bu evlilikler yolu ile kurulan bağlardan vurgulu şekilde söz edilmektedir. Bu evlilikler vasıtasıyla Osmanlı soy kütüğü ortaya çıkmıştır. Soyun devamlılığı noktasında haremın önemi, bu çalışmanın da konusudur. Ali Akyıldız ise bu hususu, harem idaresinin başındaki valide sultan kanalı ile ele almaktadır. ‘‘Haremın Padişahı Valide Sultan Harem’de Hayat ve Teşkilat’’ adlı kitabında ileri sürdüğü görüşte, Valide Sultan haremı idare etmiş ve işleyişinin, varlığının devamlılığını sağlamıştır. Bu sayede harem varlığını korudukça ve işledikçe, Osmanlı soyunun da devam etmesi mümkün olmuştur.

Osmanlı hanedan mensupları içerisinden hanedan kızlarının evlilikleri, Muhammet Zahit Atçıl’ın ‘‘Osmanlı Hanedanının Evlilik Politikaları ve Mihrimah Sultan’ın Evliliği’’ makalesinde de işlenmiştir. Hanedan kızlarının evliliklerinin, politik amaçlar taşıdığı teması üzerinde durulmuştur. Osmanlı hanedan evliliklerinin siyasi nitelikleri, Selim Parlaz’ın ‘‘Osmanlı Hanedan Evlilikleri zerine Bazı Notlar’’ isimli 2013’teki makalesinin de ana temasıdır. Padişah kızlarının evliliklerini ve diğer harem mensuplarının, hanedan kadınlarının yaşamını Necdet Sakaoğlu da ‘‘Bu Mülkün Kadın Sultanları’’ adlı çalışmasında 2015’te ele almıştır. Teması, M. Çağatay Ulusoy’un çalışması ile benzerdir ve Osmanlı hanedanının kadın sultanlarının ayrı ayrı biyografilerini sunmaktadır.

Burçak Evren ve Dilek Girgin Can ise yalnızca Osmanlı hanedan kızlarını değil, Osmanlı toplumundaki kadınların yaşantılarından da örnekler vermektedirler. “Osmanlı Kadını ve Yabancı Gezginler” isimli 1996 tarihli eser, 1533 senesinde İstanbul’a gelen Alman seyyah Hans Dernschwam’ın anlatımı en erken tarihli örnektir. 1913 senesinde İstanbul’da bulunan Alman kumandan Otto Liman Von Sandrers’in gözlemlerine kadar gezginlerin aktarımları sürmektedir. Avrupalı gezginler Osmanlı başkentini ve ülkenin diğer yerlerine bu süre zarfında ziyaretlerde bulunmuşlardır. Osmanlı toplumundaki kadınlardan, Osmanlı sarayındaki harem kadınlarına dek detaylı bir aktarım yapılmıştır. Kadınların giyimleri, hal ve hareketleri, eğlenceleri, alışverişleri ve diğer gündelik faaliyetleri incelenmiştir. Saraydaki hanedan kızlarının, sarayın diğer kadınlardan ayrıcalıklı olmaları hususu da vurgulanmıştır. Evlilik konusunda ise yine toplum içerisindeki ve saraydaki kadınlardan daha fazla hakları olduğu belirtilmiştir. Aslı Sancar da 2010 yılına ait “Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek” kitabı ile yabancı seyyahların yorumlarından yola çıkarak Osmanlı kadınlarını, saraydaki harem sakinlerini ve hanedan kadınlarını konu edinmiştir. Osmanlı hanedan kızları ise prenses olarak nitelendirilmiş ve sarayın diğer kadınlardan daha özgür bir yaşam sürdüğü ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere tüm bu çalışmalarda Osmanlı haremi, haremın hizmetlilerinden hanedan üyesi kadınlara kadar tüm harem sakinleri ele alınmıştır. Hanedan üyesi olan sultanlar da literatürde geniş yer tutmuştur. Sultanların yaşamlarının ve çeşitli faaliyetlerinin toplu şekilde aktarıldığı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar tezin konusu olan Şah, Beyhan ve Hatice sultanları da bu toplu anlatıma dahil etmiştir. Bu tezde sadece bu üç kız kardeşin hayatı, hayır işleri, maddi imkanları, yaşam standartları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Yararlanılan bu ikincil kaynaklar aynı zamanda konuya ilişkin önceki çalışmalardır.

Konu ile ilgili önceki çalışmalara baktığımız zaman ise literatürde, Osmanlı haremine ve hanedan kadınlarına yönelik çalışmaların fazla olduğunu görmekteyiz. Bu kadınlar içerisinde, üzerinde en çok çalışma yürütülenler valide sultanlar ve padişahın hanımlarıdır. Osmanlı hanedan kızlarına yönelik incelemeler ise son yıllarda artmaya başlamıştır. Hanedan kızları, henüz üzerinde çalışılması gereken ve pek çok yeni bilgi ortaya çıkarılabilecek bir alandır. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllar, yabancı seyyahların İstanbul’a seyahatlerinin de arttığı bir dönemdir. Bu seyahatlerinde aldıkları notlarda Osmanlı ülkesine ve hatta Osmanlı saray yaşantısına dair gözlemlerini aktarmışlardır.

Diğer yandan Osmanlı arşivinde, bahsi geçen dönemin hanedan kızlarının gelir ve giderlerine, doğumlarına, evliliklerine ve ölümlerine ilişkin kayıtların sayısı da fazladır. Birincil kaynakların çeşitlilik bakımından ve sayıca fazla oluşu da literatürde hanedan kızlarına yönelik çalışmaların artmasına olanak sağlamıştır. Özellikle bahsi geçen yüzyıllarda yaşamış hanedan kızlarının hayatları, kaynağa ve bilgiye ulaşmanın kolaylığı sebebiyle diğer dönemlerdeki hanedan kızlarına kıyasla daha geniş bir alan yaratmıştır. En temel bir örnekle görülmektedir ki, daha önceden padişahların kız ve erkek çocuklarının doğum tarihi kayıt altına alınmazken, XVIII. yüzyıl içerisinde III. Mustafa dönemi ile bu kayıt tutma geleneği başlamıştır. Kaynak çeşitliliği ve yeterliliği sayesinde bu dönemlerde ve sonraki dönemlerde yaşamış Osmanlı hanedan kızlarına literatürde daha fazla yer verilmiştir. Ancak bu durum, önceki dönemde yaşamış hanedan kızları ile ilgili çalışmaların olmadığı anlamına da gelmemektedir. Yalnızca bir karşılaştırma yapıldığı zaman, bahsi geçen dönemden itibaren yaşamış hanedan kızları literatürde öncüllerine nispeten daha geniş yer tutmuştur.

Özellikle Beyhan Sultan'ın hayatını işleyen, monografi niteliğinde dört adet tez yazılmıştır. Bunlar içerisinde Burçak Ersöz'e ait olan 2020'deki "III. Mustafa'nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı (1766-1824)" başlıklı doktora tezi, monografi niteliğindedir. Beyhan Sultan'ın doğumu, aile ilişkileri, inşa ettirdiği saraylar ve hayır eserleri, evlilik yaşantısı, gelir ve giderleri, ölümü gibi biyografik konuları işlemiştir. Birden çok konuyu içermesi bakımından geniş kapsamlı, detaylı bir çalışmadır. Beyhan Sultan'ın hayatından yola çıkarak bir hanedan kızının özgürlüklerini ve sınırlarını, ayrıcalığını, gelirlerini ne şekilde kullandığını örneklendirmiştir. Beyhan Sultan'ın ailesi, aile ilişkileri ele alınırken, Şah ve Hatice sultanlara da özel olarak değinilmiştir.

Bir diğer tez ise Sema Nur Pekşen'e ait 2021 tarihli "Saraylı Beyhan Sultan'a (1765-1824) Ait İki Hesap Defterinin Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezidir. Tezde, TS.MA.d. 865-868 No'lu masraf defterleri incelenerek, Beyhan Sultan'ın maddi durumuna dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Aynı zamanda bu defterler sayesinde alışverişlerine ait bilgiler, gündelik yaşantısı da aktarılmıştır. İncelenen dönem, ilk olarak 1787-1791 seneleri ile ikinci aşamada 1806-1812 senelerini baz almaktadır. Dolayısıyla kapsamı daha dardır. Beyhan Sultan'ın babası III. Mustafa'nın saltanatından, kuzeni IV. Mustafa'nın saltanatına dek geçen sürede yaşanan siyasi, kültürel, sosyo-ekonomik gelişmeleri de değerlendirmiştir.

Genelden özele doğru bir anlatım hakimdir, Osmanlı ailesini, Beyhan Sultan'ın hayatını ve eserlerini, vakıflarını konu edinmektedir. Kız kardeşleri Şah ve Hatice sultanlara da aile ilişkileri değerlendirilirken kısaca değinilmiştir. Bu yönüyle aile yaşantısına dair bir bütünlük oluşturur. Tezin her bölümünde öncelikle konuya ilişkin genel bilgileri içeren başlıklar bulunmakta, ardından anlatım Beyhan Sultan'ın yaşantısından çeşitli örneklerle bağlanmaktadır. Tüm bu örnekler de bahsi geçen defterlerdeki kayıtlardan hareket ile verilmiştir.

Fadime Türkölmez'in 2020'de yazdığı "İstanbul'un Ekonomik, Sosyal ve Mimari Değişiminde Beyhan Sultan'ın Etkisi: 1766-1824" başlıklı bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır. Bu tez İstanbul'un şehircilik anlayışı ve toplumsal yapısının yeniden şekillenmesinde Beyhan Sultan'ın rolünü ele almaktadır. Bunu da Beyhan Sultan'ın Boğaziçi'nde inşa ettirdiği sarayları ve çeşmeleri baz alarak yapmıştır. Beyhan Sultan'ın, İstanbul'daki şehirleşme olgusunu Tarihi Yarımada'dan çıkararak Boğaziçi'ne aktardığını ileri sürmektedir. Sultanın burada inşa ettirdiği saraylar ve çeşmeler sayesinde bu bölgenin silüeti de şekillenmiştir. Aynı zamanda bölgede yaşayan nüfusun su ihtiyacı da yine bu çeşmeler sayesinde karşılanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler İstanbul'un şehirleşmesini sağlamıştır ve mimari, sosyo-ekonomik yapısını değiştirmiştir. Sultanın aile yaşantısı, ilişkileri işlerken Şah ve Hatice sultanlardan da söz edilmiştir. Çalışmada aynı anneden dünyaya gelen kardeşi Hatice Sultan'a, Şah Sultan'dan daha fazla yer verilmiştir.

Bir diğer çalışma ise Beyhan Sultan'ın vakıflarını ve vakfiyelerini ele alan 2022'de yazılan bir yüksek lisans tezidir, Merve Ünal'a aittir. Bu tezde "Beyhan Sultan Vakıfları ve Vakfiyelerinin Değerlendirilmesi" başlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1444 ve 1445 numaralı vakfiye defterleri incelenmiştir. Kurduğu vakıflar sayesinde Beyhan Sultan'ın toplumsal alandaki olumlu ve hayırsever imajı ana temadır. Beyhan Sultan'ın hangi amaçlar ile vakıf kurduğu irdelenmektedir. Bu sayede bir hanedan kızının toplumun ihtiyaçlarını karşılama yönündeki gayretinden de söz edilmiştir. Kız kardeşleri Şah ve Hatice sultanlar da ihmal edilmemiş, yaşanan gelişmeler kapsamında kısaca ele alınmıştır. Görüldüğü üzere Şah ve Hatice sultanların aksine Beyhan Sultan'ın yaşamına yönelik monografik çalışmalar mevcuttur.

Bunun haricinde Şah Sultan'ın Eyüp'teki külliyesinin konu edildiği, “Şah Sultan Külliyesi Sıbyan Mektebi, Sebili Restitüsyon ve Restorasyon Projesi Önerileri” başlıklı, Tarık Sana'ya ait bir yüksek lisans tezi de 2021'de yazılmıştır. Ancak mimarlık alanında yapılmış bir çalışmadır. Dolayısıyla sultanın hayatından ve tarihi öneminden örnekler sunmamıştır. Hatice Sultan'ın 1446 Numaralı vakfiyesinin incelendiği, Büşra Sandıklı'ya ait 2013 tarihli “Hatice Sultan Vakfiyesi'nde Süsleme (1446 Numaralı Kasa Defteri-Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)” isimli yüksek lisans tezi, tarihsel bağlamdan ziyade vakfiyeyi şekilsel olarak incelemiştir. Nitekim tez, Geleneksel Türk El Sanatları alanına yönelik yazılmıştır. Bu sebepten tarihsel bağlamda ve monografi niteliğindeki tezlerin, sadece Beyhan Sultan'a yönelik olduğunu ifade edebiliriz. Bu üç kız kardeşi, yardımcı konu olarak ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Cem Görür'ün “Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlimleri” başlıklı 2020'deki tezinde padişahın çocuklarının işlendiği bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümde Şah, Beyhan ve Hatice sultanların doğumları ve evlilikleri, gelirleri ve giderleri, ölümleri genel hatları ile aktarılmıştır. Bir padişah kızının gündelik yaşantısı hakkında, zihinde bir tablo oluşturması yönünden yararlı bir çalışmadır.

Diğer yandan, M. Çağatay Uluçay da 1992'de “Harem II” ve 2011'de “Padişahların Kadınları ve Kızları” adlı eserlerinde Şah, Beyhan ve Hatice sultanlardan söz etmiştir. İlk eserinde bu kız kardeşlerin doğumları ve evlilikleri üzerinde durulmuştur. İkinci eser ise üç sultanı da ayrı bir şekilde tek tek ele almaktadır. Ancak çalışmanın geneli, padişahların eşlerini ve kızlarını konu edindiği için, yine monografi örneği oluşturmaz. Necdet Sakaoğlu'nun 2015'teki “Bu Mülkün Kadın Sultanları” adlı eseri de tüm Osmanlı hanedan kadınlarını incelemektedir. Osmanlı padişahlarının anneleri valide sultanlar, hasekiler ve diğer kadınları, kız kardeşleri ve kızlarının çalışıldığı bu eserde Şah, Beyhan ve Hatice sultanlara ilişkin bilgilere de yer verilmiştir.

Yılmaz Öztuna'nın 1996 yılına ait “Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)” isimli eserinde de yine bu üç kız kardeşten söz edilmiştir. Ancak bu eser, diğer ikisi esere kıyasla üç sultanı daha yüzeysel ve kısa şekilde incelemiştir. Her üç çalışma da hanedan kızlarının ve Şah, Beyhan, Hatice sultanların hayatlarından örnekler sunması bakımından faydalı kaynaklardır. Konuya ilişkin diğer bir çalışma 2018 tarihli “Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği) ismi ile Özlem Başarır'a aittir.

Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar ile diğer hanedan kızlarını, mali durumları ve mali kaynakları yönünden incelemek amacı ile kaleme alınmıştır. Dönemsel açıdan, yalnızca XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğini kapsamaktadır. Dolayısıyla gelir kalemleri ele alınan sultanlar da bu dönemde yaşamıştır. Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar da bu kapsama dahildir. Bu çalışmalar Şah, Beyhan ve Hatice sultanlara dair bilgiler içermekteyken, aynı zamanda bir Osmanlı hanedan kızının yaşayışı hakkında örnek de sunmaktadır. Not düşülen bu çalışmalar içerisinde monografi haricindekiler, Osmanlının diğer hanedan kızlarını da işlemektedir. Şah, Beyhan ve Hatice sultanların yaşamları ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların muhtevası bu şekildedir. Gerek Osmanlı hanedan kızları gerek ise Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar özelinde yarar sağlayacak ikincil grup kaynaklardır.

1.3. Harem-i Hümayun'a Genel Bir Bakış ve Harem'de Sultanefendiler

“Harem” kelimesi, kutsal olan, korunan ve ayrılan herhangi bir şey ya da mekân anlamı taşımaktadır. Evlerin kadınlara ait olan bölümünü tanımlamak için kullanılmıştır (Özaydın ve Bozkurt, 1997: 132-135). Osmanlı haremî ise, Harem-i Hümayun tabiri ile anılmaktadır ve “Hümayun” kelimesi de padişaha ait olan anlamına gelmektedir (Yazıcı, 1998: 479-480). Bu tanımın yanı sıra, saadet evi manası taşıyan “Dârüssaâde” tabiri de karşımıza çıkmaktadır (Uluçay, 2001: 7-9). Dârüssaâde'nin en yetkili hizmetlisi ise kızlar ağasıdır. Hadım edilerek hizmet gören bu ağalar, dârüssaâde ağası olarak da bilinmekteydiler ve haremde erkek gücü gerektiren işler için avantaj sağlamaktaydılar (Koçu, 1960: 164). Dolayısıyla bu ağalar, haremde yaşayan hanedan kadınlarının çeşitli hizmetlerinin görülmesi noktasında önemli bir konumdaydılar.

Osmanlı haremî devletin kuruluşundan beri vardır, saray ve devlet hizmetlisi yetiştiren Enderun'u da kapsamaktadır. Enderun bu amaç doğrultusunda erkek hizmetli yetiştirirken, haremde kızlara eğitim verilmektedir. Dolayısıyla bu iki yapı, esasen bir saray okuludur. Ancak tüm bunların yanı sıra harem, padişahın annesi, kız kardeşleri, kızları ve kadınlarının da yaşadığı bir mekândır. Bu özelliğiyle harem, Osmanlı padişahlarının evidir. İstanbul başkent olduktan sonra ise buraya taşınmıştır. Fakat o dönemde harem, devlet merkezi olarak inşa edilen Yeni Saray'da değil, Eski Saray'da yer almaktaydı (İpşirli, 1997: 135-138).

Bahsi geçen bu saray günümüzde, Beyazıt semtindeki İstanbul Üniversitesi binasının yerinde bulunmaktaydı. Yeni Saray'ın inşasından sonra ise bu saray, Saray-ı Atik, Saray-ı Duhterân gibi isimler ile anılmıştır. Angiolello'nun tasviri üzerine Venedikliler de bu sarayı, padişah eşlerinin ve annesinin sarayı olarak isimlendirmektedir. Saray-ı Duhterân, yani "Kızlar Sarayı" olarak anılmasının bir sebebi vardır. Zira padişahın kadınları ve ailesi artık bu Eski Saray'da kalmış, padişah ise Yeni Saray'da yaşamaya başlamıştı. Sultan II. Mehmet, sık sık Eski Saray'da yaşayan ailesini ziyaret etmiştir. Sultan I. Süleyman döneminden itibaren harem kademe kademe Yeni Saray'a nakledilmiştir (Uzunçarşılı, 1984: 21; Akyıldız, 2017: 49-51). Bu dönemden itibaren padişahların ailesi ve haremi, Yeni Saray'da ikamet etmiştir. Haremin idaresi ise padişahın annesi olan valide sultanın sorumluluğundadır. Aynı zamanda hiyerarşi bakımından Haremde en üstün kişi de yine kendisidir (Uluçay, 1992: 65).

Valide sultanların hizmetinde pek çok cariye bulunur, kimi zaman devlet işlerine de müdahale etmektedir. III. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan, III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan ve IV. Murat'ın, Sultan İbrahim'in anneleri Kösem Sultan bu nitelikleri ile ön plana çıkmış valide sultanlardır. Tezimizde ele aldığımız dönemde ise III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ı etkin biçimde görmekteyiz (Uluçay, 1992: 65). Ancak kendisinin etkinliği, daha ziyade hayır işleriyle ilgilidir. Valide sultanların yanı sıra, padişahın kadınları da harem hiyerarşisi içerisinde önemli bir yere sahiplerdir. Özellikle bu kadınlardan, şehzade annesi olanlar, benzerlerine kıyasla çok daha itibarlıdır. Bu tanımın en güzel örneği ise I. Süleyman'ın nikahlı eşi Hürrem Sultan'dır. Nüfuzunu ise, eşi Sultan Süleyman'dan almıştı (Peirce, 1996: 77-86). Padişahın kendisine tanıdığı maddi imkanlar sayesinde Hürrem Sultan, haremde diğer nüfuz sahibi kadınları gibi hayır eserleri inşa ettirmişti (Sakaoğlu, 2015: 242-243). Görüldüğü üzere valide ve haseki sultanlar, padişah ailesi bünyesinde, harem hiyerarşisinin önemli iki figürüydü.

Haremin diğer sakinleri ise, çalışmamızın esas konusu olan hanedan kızlarıdır. Bu hanedan kızları Osmanlı haremi hiyerarşisinde gerek valide ile haseki sultanlardan gerekse haremde diğer tüm mensuplarından ayrı konumda bulunur. Nitekim bahsi geçen hanedan kızları, bizzat Osmanlı soyundan gelmekteydiler. Statü ve haklar bakımından, haremdeki hiç kimse ile eş tutulamazdılar. Zira haremdeki valide sultanlar, hasekiler, hizmetliler ve cariyeler Osmanlı soyuna mensup olmayıp, hukuki bakımdan da hür değildiler (Akyıldız, 2017: 334).

Harem idaresinin en üst noktasında yer alan bir valide sultan bile esasen cariye kökenliydi. Hatta bu sebepten zekât vermesi de uygun görülmezdi. Hürriyetlerine kavuşmaları ise padişah öldükten sonra mümkün olurdu (Akyıldız, 2017: 334). Haremin en yetkili mensubu valide sultanlardan verdiğimiz bu örnekle, hanedan kızları olan sultanların statüleri çok daha net anlaşılmaktadır. Statü bakımından tüm harem mensuplarından üstün konumda bulunan hanedan kızlarının ayrıcalığı, unvanlarına da yansımıştır. Kendileri doğuştan sultan olarak ile dünyaya gelirlerdi. XVI. yüzyıldan itibaren haremdeki hanedan kadınları da bu şekilde anılmaya başlanmıştı (Özgüdenli, 2009: 496-497). Ancak soyluluk bakımından harem kadınları içerisinde gerçek sultanlar yalnızca hanedan kızlarıydı. Diğer mensuplar gibi bu unvanı kazanmak ya da hak ediş durumu söz konusu değildi. Diğer hanedan kadınlarının da sultan olarak anılmaları ise padişah yoluyla güçlerinin artmasından ileri gelmişti.

XVII. yüzyıla gelindiğinde ise valide sultanlar haricinde, Osmanlı saray kadınları bu unvanı kullanmamıştı. Bunun yerini “Kadın” tabiri almıştı (Peirce, 1996: 17). Bu noktada bir değişim durumu söz konusudur.¹ Unvanlarda yaşanan aynı değişim, çalışmamızın konusu olan hanedan kızları için de geçerlidir. Osman Bey’in kızları Fatma ve Hatice için “Hatun” tabiri kullanılmıştır. II. Mehmet’e kadar tüm Osmanlı hanedan kızları için aynı unvanın kullanıldığını ifade edebiliriz. II. Mehmet’in kızı Gevherhân ise Sultan olarak anılmıştı ve bu dönemden sonra hanedan kızlarına bu unvan ile hitap edilmişti² (Sakaoğlu, 2015: 59-146). Ancak daha ileri bir tarihte, örneğin 1761 senesinde, çalışmamızın esas konusu olan Şah Sultan’dan bahsederken, “Sultan efendimiz” tabiri tercih edilmişti. Kız kardeşleri Beyhan ve Hatice sultanlara da çoğu zaman aynı şekilde hitap edildiği anlaşılmaktadır³ (BOA, C..SM., 13-653.1; BOA, C..SM., 25-1262.1; BOA, AE.SSLM.III, 106-6409). Diğer yandan, erken dönemde hatun olarak anılan hanedan kızlarının devletleşme sürecinin ardından sultan olarak anılmaları itibarlarının arttığı bir göstergesidir.

¹ Bahsi geçen değişime, XVI. ve XIX. yüzyıllardan örnekler mevcuttur. Hürrem Sultan’ın Mısır’daki vakfına ait 1589 senesiyle kayıtlı bir defterde “Hürrem Haseki Sultân” ifadesi geçmektedir. Yaklaşık iki yüzyıl sonra, 1809 senesine ait bir kayıta ise Beyhan ve Hatice sultanların anneleri Adilşah’ın “Kadın” tabiriyle anılmıştır (BOA, TS.MA.d. 1527.2; BOA, TS.MA.e. 1137.80).

² I. Süleyman’ın kızı Mihrimah Sultan, IV. Murat’ın kızı Kaya Sultan, IV. Mehmet’in kızı Fatma Sultan için de sultan tabiri kullanılmıştı (BOA, TS.MA.d. 3850.1; BOA, TS.MA.d. 10457.1; BOA, TS.MA.e. 0064.1).

³ Atıfta gösterilen belgelerde “...Der velâdet-i ismetlü Şâh Sultân efendimiz hazretlerinin...”; “Kethüdâsı olduğum devletlü Beyhân Sultân efendimiz...”; “Hemşire-i muhtereme Hadice Sultân efendimiz...” gibi örnekler mevcuttur. Abdülmecid döneminde, zaptiye müşaviri Doktor İsmail Paşa’nın kızı Leyla Saz Hanım, İstanbul’u ziyareti sırasında padişahın kızları için aynı tabiri kullanmıştı (Saz, 2010: 157-158).

Hanedan kızlarının itibarlarında yaşanan artışın göstergesi yalnızca unvan meselesi değildir. Sultanların doğumları da itibarları arttıkça büyük şenliklerle kutlanmaya başlanmıştır. Sultan unvanı ile dünyaya gelen hanedan kızlarının doğumlarında önceden böyle bir uygulama görülmezken, XVIII. yüzyıldan itibaren tıpkı şehzadelerin doğumlarında olduğu gibi büyük şenlikler düzenlenmiştir. Bu şenlikler, onların toplum içerisindeki ve harem hiyerarşisindeki ayrıcalıklarını gözler önüne serecek nitelikteydi. Ancak doğum şenlikleri, şehzadeler için düzenlenen şenliklerden farklıydı. Örneğin, bir şehzade doğduğunda darüssaâde ağası doğumu, bir hatt-ı hümayun ile sadrazama iletirdi. Bir sultan dünyaya geldiyse bu haberi sadrazama ileten görevli rütbeli bir ağadır. Enderun odalarında şehzade doğumu için beş, sultan doğumu için üç kurban kesilirdi. Sarayın ardından müjdenin halka duyurulması için de top atışları ile gösteriler düzenlenirdi. Top atışlarının sayısı bile şehzade ve sultanlar için farklılık gösterirdi (Baykal, 2008: 99).

Örneğin doğan çocuk bir şehzade ise yedi kez, sultan ise üç kez top atılırdı (Baykal, 2008: 99). Böylelikle halk da doğan çocuğun cinsiyetini öğrenirdi. Bu durumda, sultanlar ve şehzadeler için ayrı teşrifat kurallarının geçerli olduğunu ifade edebiliriz. Top atışlarının sayısının değişmesi, Osmanlı soyunun devamlılığını sağlayacak olan şehzadenin doğumunun, bir kız çocuğunun doğumundan daha önemli olduğunun da bir göstergesiydi. Sultan ve şehzade doğumlarında valide sultanlar ve sadrazamlar tarafından beşik alayları da düzenlenirdi. Valide sultanın düzenlediği alayda kendisi tarafından hazırlanan beşik, yorgan ve sırmalı beşik örtüsü Yeni Saray'a gönderilirdi. Alay hazır olunca, eşyalar valide sultanın hizmetlileri tarafından alınır ve hep birlikte yürüyüşe geçilirdi. Yürüyüş ise, alay mehterhâne ile birlikte Paşa Kapısı'ndan ayrılınca başlardı. Önde Divan-ı Hümayun çavuşları, kılavuz çavuşları ve alay çavuşları yer almaktaydı. Onların arkasından sadrazam ağaları, çavuşları, kapıcılar kethüdası gelmekteydi. Çuhadarlar da kırmızı ve mor başlıkları ile kademlerine göre dizilip alaya katılırdı. Teşrifat ağaları da selam ağası önderliğinde alay ile birlikte yürürlerdi. Beşiğin yorganını ikinci çuhadar, beşiği de baş çuhadar taşırdı. Ayrıca yorgan da beşik de adet gereği başın üzerinde tutulmalıydı. En sonda ise sadrazam yürürdü (Cenkmen, 1948: 72-74). Alayın güzergâhı Divanyolu, Derdesteciler ve Ayasofya sokağı ile Acemi Oğlanı Karakolu önünden devam ederdi (Baykal, 2008: 101).

Doğumları gibi, Sultanların evlilikleri de törenler ile kutlanırdı. Şehzadeler için düzenlenen sünnet düğünlerindeki ihtişam, hanedan kızlarının evlilik merasimlerinde görülmüştü. Bu merasimler Osmanlılarda, sünnet ya da evlilik gibi amaçlar fark edilmeksizin “Sûr-ı Hümayûn” olarak adlandırılmıştı. Bu tanım ise sevinç, şenlik, esenlik gibi anlamlar ifade eden “Sûr” kelimesinden türetilmişti (Acar, 2015; Sâmi, 2016). Sultanların giydikleri gelinlikler de kırmızıydı. Reaya içerisinde evlenen kızlar farklı renklerde gelinlik giymekteyken, Osmanlı sarayında hanedan kızları kırmızı renkte gelinlik giyerlerdi. Bu durum, esasen sınıf farkından ileri gelirdi (Aktepe ve Erol, 2019: 340). Zira kırmızı, eski çağlardan beri çeşitli anlamlar yüklenerek kullanılmış bir renktir⁴ (Yıldırım, 2017: 1-9). Osmanlı soyundan gelen hanedan kızlarının düğünlerinde bu rengin tercih edilmesi de olağandı. Sultanların düğünleri ise, genellikle Yeni Saray ve At Meydanı’nda yapılmıştı. Zamanla mekân olarak Kağıthane, Okmeydanı, Boğaziçi, Haliç ve Haydarpaşa civarı tercih edilmişti (Baykal, 2008: 88).

Sultanların evlilik merasimlerinin ihtişamı, düzenlenen eğlenceler kuşkusuz uzunca anlatmaya değerdir. Ancak diğer bir önemli konu ise hanedan kızlarının kimlerle evlenecekleri konusuydu. Nitekim Sultanların evleneceği kişilerin, müstakbel hanedan damadı olmaları sebebiyle yüksek mevkide bulunmaları gerekirdi. Aynı zamanda bu kişilerin güvenilir ve hanedana sadık olmaları da önemliydi. Zira Sultanlar da tıpkı şehzadeler gibi mirasın ve gücün ortaklarıydı. Yalnızca taht üzerinde hak sahibi değillerdi. Dolayısıyla onların kimlerle evlilik yapacağı da hanedanın çıkarlarına zarar gelmemesi açısından önem taşırdı. Çünkü bu damatlar, eşleri olan Sultanlar sayesinde Osmanlı hanedanının özel yaşamına dahil olabiliyordu (Peirce, 1996: 20-88).

Kuruluş dönemi ile XV. yüzyıla kadar sultanlar, komşu beyliklerin oğulları ya da beyleri ile evlendirildi. Bunun yanı sıra damat tercihleri içerisinde, Osmanlı bürokrasi sınıfından beyler de yer alırdı (Uzunçarşılı, 1984: 159-166; Peirce, 1996: 20-88). Bu sayede, Anadolu’da Türk siyasi birliğinin henüz sağlanmadığı dönemlerde, Osmanoğulları lehine ittifaklar kurulmuştu. Rakip devletlere ya da beyliklere karşı Osmanlılar güç kazanmıştı. Zira siyasi birliğin olmadığı bir ortamda, her beylik birbirleri için potansiyel bir tehditti.

---

⁴ Örneğin Antik Yunan kültüründe evliliği, Roma ve yine Yunan’da saygıyı temsil etmekteydi. Orta Çağ’da ise bereket, dişilik ile bağdaştırılmıştı (Yıldırım, 2017: 1-9).

I. Bayezid'in kızı Nefise Sultan'ın, Karamanoğlu Ali Bey ile yaptığı evlilik, bahsi geçen bu duruma örnek teşkil edebilir (Baykal, 2008: 82). Daha sonra, Sultan II. Bayezid de büyük dedesinin yolundan giderek, kızlarından birini Karamanoğullarından Nasuh Bey'in oğlu ile diğerini de Uzun Hasan'ın torunu Mirza Ahmed ile evlendirmişti. Ancak diğer kızlarından birini Sadrazam Davut Paşa'nın oğlu ile nikahlamıştı (Önal, 2015: 443; Şafakcı, 2022: 191). Dış hanedanlar ile yapılan evliliklerin yanı sıra, Osmanlı bürokratları içerisinde seçimler de görülürdü. Nitekim XV. yüzyıldan itibaren, devşirme sistemi de yoğun biçimde uygulanmıştı. Artık Osmanlı hanedanına damat olarak, devşirme vezirler ve paşalar kabul edilmekteydi. Anadolu'da Türk siyasi birliği sağlandığı ve Osmanlı güçlü bir konuma eriştiği için, sultanların evlenebileceği komşu beyler de kalmamıştı (Uluçay, 1992: 89; Özcan, 1994: 254-257). XVI. Yüzyıla gelindiğinde Mihrimah Sultan ve yeğenleri İsmihan, Şah ve Gevherhan sultanlar da Osmanlı bürokrasi mensupları ile evlilikler yapmışlardı. XVII. Yüzyılda Sultan İbrahim'in kızı Atike Sultan da aynı türden evlilik gerçekleştirmişti⁵ (Önal, 2015: 445).

Çalışmamızda ele aldığımız Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar da XVIII. Yüzyılda yine Osmanlı bürokrasi sınıfı içerisinde görevliler ile evlendirildiler. Ayrıca bu üç kız kardeş içerisinde Şah Sultan'ın evlenmesine ilişkin ilk adım, küçük yaşta yapılan bir nişan ile atılmıştı. Sultanların küçük yaşta nişanlanmaları ise, yaygın bir uygulamaydı. Padişahlar, vezirlerinden bazılarına yakınlığını göstermek için kızlarını küçük yaşta o vezirler ile nişanlayabilirlerdi (Uzunçarşılı, 1984: 92-93; Uluçay, 1992: 153-158). Hanedan kızlarının küçük yaşta evliliğe adım atmaları konusunda, Sultan İbrahim'in kızı Fatma Sultan ilk örneklerdendi. Kendisi üç yaşında Silahdâr Yusuf Paşa ile nişanlanmış, paşanın ölümü üzerine dört yaşında da Fazlı Paşa ile nişanlanmıştı (Parlaz, 2013: 84). Diğer yandan sultanların evlilikleri sona erdiğinde başka bir evlilik de yapabilirlerdi. Bunun bir sebebi damadın evlilik merasiminde sunduğu değerli hediyelerdi. Bu sayede hazinenin borçları da kapatılırdı (Baykal, 2008: 83). İstisna olarak daha geç dönemde, II. Mahmut kızlarını erken yaşta evlendirmemişti (Alderson, 1998: 157).

---

⁵ Mihrimah Sultan, I. Süleyman'ın kızıdır ve Veziriazam (sonradan) Rüstem Paşa ile evlendirilmiştir. II. Selim'in kızı İsmihan Sultan Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa ile nikahlanırken, diğer kızı Şah Sultan da Çakırcıbaşı Hasan Ağa ile evlenmiştir. Diğer kızı Gevherhan Sultan ise Kaptanıderya Piyale Paşa ile nikahlanmıştır. Sultan İbrahim'in kızı Atike Sultan da Kenan Paşa ile evlenmiştir (Önal, 2015: 445).

Sultanlar evlendirilirken, damat seçimlerinde kendilerinin rızaları alınmazdı (Uluçay, 1992: 90). İstisna olarak II. Mustafa, kız kardeşi Hafize Sultan'a, evleneceği kişiyi seçme imkânı sunmuş ancak eşini yalnızca Bâbiâli üyeleri arasından seçme şartı koymuştu. Hafize Sultan da emre uyararak bu yönde bir seçim yapmıştı (Kurutluoğlu, 1973: 110). Diğer yandan padişah kızlarının ya da kız kardeşlerinin evlilikleri, aracılık yaptıkları takdirde devlet adamlarına da çıkar sağlayabilecek kadar önemliydi. Geç bir döneme ait örnekte, Sultan Abdülmecit'in zengin devlet adamlarından Serasker Mehmet Hüsrev Paşa padişaha damat adayları sunmuştu (Örs, 1969: 34).

Paşanın damat adayları sunma amacı ise, padişahın yakınında ve ailesinde olacak kişilerin kendisi tarafından seçilmesiydi. Bu sayede kendisine rakip bir kimse olmayacağı gibi, devlet merkezine rahatlıkla kendi adamlarını yerleştirebilecekti. Görüldüğü üzere hanedan damatlarından çıkar sağlayabilecek devlet adamları, zaman zaman bu tür müdahalelerde bulunurdu. Sultanın evliliği sayesinde nüfuz kazanabilecek bir kişi daha vardı ki, o kişi de sultanın annesiydi. Kız torunlarını bile nüfuz sahibi kimseler ile evlendirmesi kendisine fayda sağlardı. Bu sayede kendisinin devlet ileri gelenleri ile ilişkileri de güçlenecekti ve harem dışında da güçlü ilişkiler kurabilecekti (Parlaz, 2013: 85). Örneğin I. Süleyman'ın eşi Haseki Hürrem, kızı Mihrimah Sultan'ın Rüstem Paşa ile yaptığı evlilik sayesinde dolaylı olarak siyasi ilişkiler kurmuştu. Evlilik kararı sırasında Rüstem Paşa, Diyarbakır Beylerbeyi görevindeydi. Ancak dönemin sadrazamı Ayas Paşa 1539'da vebadan ölünce, Rüstem Paşa da kubbealtı veziri olmuştu ve düğün de bu yıl gerçekleşmişti. Dolayısıyla Mihrimah Sultan, annesi Hürrem Sultan'ın yanında, İstanbul'da kalmıştı. Bu sayede bir sultan annesi olarak Haseki Hürrem, siyasi alan ile iletişim halindeydi (Peirce, 1996: 87-103; Atçıl, 2020: 8-26).

Kızını evlendiren valide sultanın durum ise biraz daha farklılaşır. Onların saygınlığı ve nüfuzu oğullarından gelirdi. Bu noktada Hürrem Haseki örneğinden ya da diğer sultan annelerinden daha şanslı bir kadın profili karşımıza çıkmıştır. Ancak yine de kızlarını evlendirecekleri damatların kim olduğu, siyasi alan ile ilişkiler sağlamak için önemliydi. Örneğin Valide Kösem Sultan, damatlarını hep kendisine yakın devlet adamlarından seçmişti (Uluçay, 1992: 93). Üstelik devlet adamlarının padişaha ve Osmanlı ailesine bağlılığı da yine evlilikler yolu ile gerçekleşirdi.

Padişah kızı ile evlenme onuruna nail olan damat hem devlete sadık olacak hem de kural gereği İstanbul'a gelirdi. Bu sayede ihanet içerisinde olmasının önüne geçilirdi. IV. Mehmet de annesi Turhan Sultan ile bu yolu izlemişti. Sultan Mehmet, isyan hazırlığında olan İpşir Paşa'yı önce hanedana damat yapmış, ardından suçu karşılığında ölüm ile cezalandırmıştı (Peirce, 1996: 204). Esasen bu yöntem hem başkaldırıdan önce alınan bir tedbir olarak, hem de ihanet gerçekleşikten sonra çözüm olarak uygulanırdı. Bunların yanı sıra, sultanların ve damatların evlilik hayatında sahip olduğu haklar farklıydı. Bir sultan ile evlenmesine karar verilen damat, varsa mevcut eşini boşanmalıydı. Sultan ile evlendikten sonra ise cariyeler ile ilişkisini kesmeli, bir başkası ile evlilik yapmamalıydı. Sultan'a hürmette kusur edemez ve kendisinin sözünden çıkamazdı. Her türlü geçimsizliğe rağmen, sakin davranmak damatların göreviydi ve memnun olmasalar dahi sultanları boşayamazlardı (Uluçay, 1992: 92). Sultanların ise, evlenirken tercih hakları olmamasına karşın eşlerini boşama hakları bulunurdu. I. Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan, aralarında yaşanan tatsızlık nedeni ile eşi Sadrazam Lütfi Paşa'yı boşamak istemişti. Kardeşi Sultan Süleyman da Şah Sultan'ın bu kararını onaylamış ve Lütfi Paşa'nın sadaretine de son verilmişti (Peirce, 1996: 278).

Bir başka örnekte ise, Sultan I. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile eşi Melek Ahmed Paşa arasında bir tartışma yaşanmıştı. Fatma Sultan da bu tartışma üzerine Mısır hazinesi karşılığında nikahını vererek paşayı boşayacağını belirtmişti⁶ (Evliya Çelebi, 2002: 70). Ancak boşanma konusunda sarayın haricinde, Osmanlı toplumuna baktığımızda, bu durumun tam tersi uygulamaları görmekteyiz. İslam hukuku baz alındığı için, toplumda boşanma hakkı erkeğe aitti. Erkek, eşinden sadece sözlü olarak da bu isteğini bildirerek boşanabilirdi. Mahkemeye boşandığını belirtmesine yönelik bir beyanda bulunması gerekirdi. Kadının boşanma hakkı çok daha kısıtlı, istisnai şartlara bağlıydı (Maydaer, 2007: 300-301). Örneğin bir kadın boşanmak için mahkemeye başvururken şiddet, geçimsizlik ve sağlık problemleri gibi somut gerekçeler sunmalı, eşinin rızasını da almalıydı (Budak, 2022: 1413).

---

⁶ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde bu olay anlatılmaktadır: "Hemân Sultân eydir: "Paşam sen benimle geçinemezsin. Ben seni diri iken yâhûd ölü iken boşarım. Hemân bana bir Mısır hazînesi nikâhım vermeğe hâzır ol" (Evliya Çelebi, 2002: 70).

Bu bilgiler ışığında, her iki boşanma sürecini de kıyasladığımızda, toplumdaki ve saraydaki işleyişin birbirinden farklı olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Görüldüğü üzere, toplum içerisinde boşanma hakkı erkeğin elindeyken, saraydaki hanedan damadı, bu hususta eşi olan sultanın inisiyatifindeydi. Sunulan tüm bu örneklerde hanedan kızlarının, diğer kadınlara kıyasla daha özgür, ayrıcalıklı bir yaşam sürdürdüğü fikri işlenmiştir. Boşanma özgürlüğü küçük ve bağımsız bir örnektir. Polonyalı Kont Raczynski de sultanların boşanma konusundaki özgürlüklerinden söz etmiştir. Kont bu gözlemini, 1814'te Çanakkale ve ardından İstanbul'da sarayı ziyaret ettiği sırada yapmıştır. Aynı zamanda sultanların hür biçimde yaşadıklarını ve katı kuralların kendileri için çok geçerli olmadığını ifade etmiştir. İslam'ın diğer kadınlara karşı koyduğu kuralları, sultanların yaşantısı ile kıyaslamıştır (Raczynski, 1980: 179; Evren ve Can, 1996: 92-93).

Fransız Baron Fontmagne ise sultanların sıradan kadınlardan daha kurallı ve sıkı bir hayat yaşadıklarını ileri sürmüştür. Fontmagne, sultanlar kendileri ile görüşmeye geldikleri sırada atlı muhafızların kendilerine eşlik ederek biraz daha geride durduklarını aktarmıştır. Orada bulunmalarının da kurallara aykırı olduğunu eklemiştir. 1857 senesinin kış aylarında yaptığı ziyaret ile ilgili, sultanların zaman zaman eşlerini kendileri seçebildiklerini, evlenerek kendi saraylarında yaşamaya başlayınca haremın katı kurallarından kısmen sıyrıldıklarını belirtmiştir (Fontmagne, 1977; 131-138). Fransız tarihçi Ubcini de sultanların haremde katı kurallarla yaşamasını bir tecrit olarak nitelendirmiştir. Evlendiklerinde eşleri başkentten uzak bir bölgeye tayin edildiğinde eşlerinin yanında gidemezlerdi. Buna rağmen evlilik onlar için bir kurtuluştur ve kendi saraylarında diledikleri gibi yaşam sürerlerdi (Ubcini, 1977: 117). Ancak, Avrupa'nın krallık rejimlerindeki prensesler ile Osmanlı hanedan kızlarını kıyasladığımızda durum değişmekteydi. Asalet bakımından denk olan bu iki ayrı kadın figür, birbirlerinden hak ve serbestlik yönünden tamamen ayrılırdı. XV. yüzyılda Avrupa örneğinde İngiltere, Fransa, İspanya birliklerini sağlayıp ulusal krallıklar kurmuştu. Bu sisteme göre, soylu bir hanedan, kraliyet ailesi olarak ile ülkeyi yönetirdi (Roberts, 2015: 247-254).

Kraliyet ailesi mensupları içerisinde, kralların kızları ya da kız kardeşleri olan prensesler de yer alırdı. Hatta İngiltere Kralı VIII. Henry'nin kızları Prenses Mary ile Elizabeth, babalarından sonra kraliçe olarak ülkeyi yönetmişlerdi. Özellikle Elizabeth kraliçe olduktan sonra, erkek egemen düzende baskınlık göstererek İngiltere'ye en parlak dönemini yaşatmıştı. Kuzeni İskoç kraliçesi Mary de bir diğer örnektir (Özcan, 2009: 1-6).

Görüldüğü üzere Osmanlı hanedan kızlarının tahta geçmek gibi bir hakları yokken, Avrupalı prensesler babalarından sonra tahta geçerek kraliçe unvanı ile ülkelerini yönetebildiler. Bu iki örnek, birbirlerinden “tahtın varisi olma” noktasında ayrılırdı. İlginç bir örnekte, IV. Mustafa’nın boğdurulması üzerine yeniçeriler II. Mahmut’u, kız kardeşi Esma Sultan’ı tahta geçirmekle tehdit etmişlerdir (Sakaoğlu, 2015: 504). Ancak elbette, bu bir istisnadır. Nitekim Esma Sultan’ın tahta geçmesi gibi bir durum söz konusu da değildi.⁷

Tüm bunların yanı sıra sultanların diğer kadınlardan ayrıcalıklı olmaları, yalnızca haklar ve gündelik yaşama ilişkin değildi. Bu ayrıcalık, elbette giriştikleri hayır işlerine de yansımıştı. XVI ile XVIII. yüzyıllar arasında mali durumlarının giderek iyileşmesi sayesinde toplumsal yaşantıda, hayır işleri aracılığıyla daha da görünür hale gelmişlerdi. Gelirlerindeki artışın yanı sıra, çeşitlilik de artmıştı. Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar da bu tür hayır faaliyetlerine girişmişti (Uluçay, 2011: 154-158; Başarır, 2018: 5). Hayır faaliyetleri, sultanlar için dini alanın yanı sıra toplumsal alanda görünürlüğü artıran bir unsurdur. Hayır eserlerinin yanı sıra kendilerine pek çok saray da inşa ettirmişlerdi. Ressam ve mimar Melling’in, Hatice Sultan için Avrupa usulüne inşa ettirdiği saray meşhurdu. Şehrin silüeti de sultanların bütçeleri ile inşa ettirdikleri bu Avrupaî tarzda saraylar ile süslenmişti. Bu durum ise gelirlerinin giderek arttığının bir göstergesiydi. Sultan III. Selim’in yenilikçi, reformist bir padişahı. Sanatsal yönü de kuvvetliydi. Kız kardeşleri Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar, onun tüm bu yenilikleri gerçekleştirmesi, şehrin modern ve sanatsal yapılar ile donatılması noktasında en büyük destekçileriydi (Sakaoğlu, 2015: 468-472; Bor, 2019: 1).

Bu üç kız kardeş hayatlarının sosyal ve ekonomik yönden en rahat dönemlerini, kardeşleri III. Selim’in saltanatında geçirmişlerdi. Bu aşamadan itibaren Şah, Beyhan ve Hatice sultanların ekonomik, ailevi, sosyal ve özel yaşamlarına ilişkin değerlendirmeler yapacağız. Bu değerlendirmeleri yaparken sultanların doğumlarından ölümlerine dek hayat standartlarında yaşanan değişimleri ve bu yaşam standartlarına yönelik üçü ile ilgili kıyaslamaları da aktaracağız.

---

⁷ Osmanlı hanedan kızlarını prenses olarak nitelendiren kaynak eserler de bulunmaktadır. Örneğin Tarihçi Hammer, III. Mustafa’nın kızları Hibetullah ve Şah sultanları prenses olarak anmıştır. Hatta Prens Şah Sultan tabirini, onun doğum şenliğini aktarırken kullanmıştır (Hammer, 2010: 2298-2311). Literatürde Osmanlı hanedan kızları için prenses tanımına rastlanırken, Osmanlı arşiv kaynaklarında bu tür bir tanım bulunmamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HANEDANIN KIZLARI

2.1. Şah Sultan

2.1.1. Doğumu

H. 1174/M. 1761 senesinin dördüncü ayında Sultan Mustafa'nın kadınların birinin gebe olduğu anlaşılmıştı ve top atışları yasaklanmıştı. Çünkü bu durumun gebelik için tehlikeli olduğu düşünülmüştü (Güngör, 2019: 973). Ancak gebeliğin, dördüncü ayda fark edildiğini görmekteyiz. Zira Şah Sultan, bu müjdenin yayılmasından yaklaşık beş ay sonra dünyaya gelmişti. Bunun yanı sıra Şah Sultan'ın doğduğu sene farklı türde kaynaklarda, 1761 olarak kabul edilmiştir. Ancak doğumun gerçekleştiği güne dair farklı görüş ve bilgiler mevcuttur. Örneğin Avusturyalı tarihçi, diplomat J.V. Hammer aynı seneyi işaret etmekteyken, sultanın 19 Nisan günü dünyaya geldiğini ileri sürmüştür⁸ (Hammer, 2010: 2861). III. Mustafa Ruznâmesi ile Vasıf Tarihi'nde Şah Sultan'ın doğum günü, 20 Nisan Pazartesi⁹ olarak belirtilmiştir (Irmak, 1991: 77; Vasıf, 1959: 196). Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer belgede ise sultanın doğumu, aynı yılın 21 Nisan günü ile kayıtlıdır¹⁰ (BOA, TS.MA.d. 6364-1).

Anlaşılabacağı üzere Şah Sultan'ın doğum tarihine ilişkin farklı görüşler olmakla birlikte Şah Sultan 21 Nisan 1761'de dünyaya gelmiştir. Kızının doğumu üzerine Sultan III. Mustafa önce havuz başına teşrif ederek mermerlikte Mehterhâne ile eğlenmişti. Ağalara altınlar ve paralar dağıttıktan sonra, Harem-i Hümayun'a gitmişti. Sabah olduğunda ise adet üzere Hırka-i Şerif açılmış ve devlet adamları, Şeyhülislam, Enderun halkı tarafından ziyaret edilmişti. Doğumun ertesi günü ise Sultan, Topkapı Sarayı'nın Haliç yönüne bakan Yalı Köşkü'ne gitmişti. Mehterhâne ve at ile gezintinin ardından yoksullara altın dağıtmıştı. Ardından bu müjdeli haber, Dârüssaâde ağası aracılığı ile türküler ve maniler eşliğinde sadrazama ulaştırılmıştı (Vasıf, 1959: 196; Irmak, 1991: 77; Ertürk, 2013:185-199).

⁸ (Fi 14 N.) 14 Ramazan, 19 Nisan'a denk gelmektedir.

⁹ (Fi 15 N.) 15 Ramazan 20 Nisan Nisan'a denk gelmektedir.

¹⁰ İlgili belgede: "Velâdet-i Şâh Sultân 16 N. 1174 leyle-i isneyn" tarihi yazılıdır. M. Çağatay Uluçay da aynı belgeyi referans almıştır (Uluçay, 1992: 68).

Müjdeyi sadrazama ileten görevlinin dârüssaâde ağası olması da süregelen bir adetin küçük bir değişiklik yapılarak yerine getirildiğini gösterir. Zira yalnızca bir şehzade dünyaya geldiği takdirde, doğum müjdesi sadrazama dârüssaâde ağası tarafından verilirdi. Bir sultan doğduğunda ise, yüksek rütbeli bir başka ağa bu vazifeyi üstlenirdi (Baykal, 2008: 99). Ancak anlaşılacağı üzere Şah Sultan'ın doğumunda bu gelenek farklı biçimde uygulanmıştır. Sadrazam müjdeyi alır almaz dârüssaâde ağasına bahşiş ve hediyeler vermiştir. Bu hediyeler mücevherli hançer, samur kürk ve bir attır. Ertesi gün, Şah Sultan'ın doğum haberi etrafa duyurulmuştur. Ramazan Bayramı'nın ikinci günü düzenlenecek velâdet-i hümâyûn, yani doğum şenliği için hazırlıklara erkenden girişilmiştir. Adet olduğu üzere şehirdeki evler, dükkânlar, çarşı ve pazar gibi alışveriş yerler özenle birbirinden güzel süsler ile donatılmıştır. O gün herkes çok neşeliydi ve bu doğum, bayram kutlamalarıyla birlikte çifte sevinç yaratmıştı. Sadrazam Ragıp Paşa'nın sevinci ise diline vurmuş ve “Şâh Sultân ismine oldı sezâ-vâr olması” dizesi ile sultanın ismini övmüştür. Saray da ihtişam içerisinde görünüyordu. Doğum şenlikleri için rengarenk bir görüntü elde edilmişti. Mumlar, ipekli tüller ve perdeler sarayın mekânları için hoş bir atmosfer sağlamıştı. Her yere irili ufaklı aynalar yerleştirilerek etraf ışıltılı aydınlatılmıştı (Vasıf, 1959: 196; Yorulmaz, 1989: 70-71; Aksoyak ve Arslan, 2018: 100; Güngör, 2019: 1003-1007).

Bu tür şenliklerde süslemede özellikle aynaların kullanılması ise kadim ve evrensel bir gelenektir. Örneğin Antik Mısır'da ayna, güneşi temsil etmesi sebebi ile törenlerde tanrılara hediye olarak sunulurdu. İslam kültüründe aynaların şans ve şifa getirdiğine inanılırdı. Osmanlılarda ise ayna, ihtişam ve zenginliğin göstergesiydi (Nermin, 1991: 259-260). Aynı zamanda bu aynaların, ortamdaki ışıkları yansıtarak aydınlığı ve derinliği arttırması amacı ile kullanılmış olması muhtemeldir. Ayna hilesi ile ışık ve renk oyunları sayesinde görenleri hayran bırakmak, sarayın ihtişamını gözler önüne sermek, gösterileri izleyenlere hanedanın zenginliğini sergilemek amaçlanmış olabilir. Şenliklerde sergilenen saz ve dans gösterileri de ortama neşe ve renk katmıştı. Orada bulunan herkes mest olmuş bir şekilde, birbirinden ilginç gösterileri seyretmişti (Vasıf, 1959: 196; Süreyya, 1996: 1631). Gösteriler sırasında Bâb-ı Hümâyûn da boydan boya, seyredenlere hayret verecek kadar benzersiz biçimde süslenmişti. Süsleme işinde ise pahalı, işçilik gerektiren ve altın, inci, zümrüden yapılan askılı avizeler kullanılmıştı. Bu avizeler, cilalı ve son derece düzgündü. Bâb-ı Hümâyûn'un her tarafı, içte olduğu gibi debdebeli aynalar ile bezenmiş bir haldeydi (Güngör, 2019: 1004-1006).

Şenlikler sürerken yeni sarayın karşısında bulunan her yanı altınlar, gümüşler ve yaldızlar ile bezeli olan Sultan III. Ahmed Çeşmesi'nden su içilmiş ve Sultan Ahmed'e dua edilmiştir. Şenliklerde tek eğlence unsuru saz ve dans gösterileri değildi. Eskiden olduğu gibi donanma gösterileri düzenlenerek doğum tüm şehre ilan edilmiştir. Bu gösteriler beş gün beş gece sürmüştür. Şenlikler sona erince, talep üzerine dört gün daha uzatılmıştır. Ancak o esnada Tersane-i Amire'de bir parça kalyonun inşası tamamlanmış olup artık denize açılması gerektiği için kutlamalar da sona erdi (Güngör, 2019: 1003-1006).

Sultan III. Mustafa, kızının doğumu için 3062,5 kuruş, ardından 500 kuruş daha dağıtmıştır (BOA, TS.MA.e. 125.47). Padişahın bu paraları, ağalara vermiş olması muhtemeldi (Irmak, 1991: 77). Baş Çavuş “yediyle” Harem'e 500 kuruş, seher vaktinde yine Harem'e aynı miktarda para bağışlamıştı. Reşid Ağa ise Mâbeyn-i Hümâyun'a 1000 kuruş teslim etmişti. Beşik Günü Meydan'da 520 kuruş, Büyük Oda'ya ise yarım (nisfiyye) olmak üzere 2.500 kuruş ve tam olmak üzere 2.500 kuruş daha dağıtılmıştı. Toplamda 5000 kuruş eder. Kahveci başı Ağa yediyle Mabeyn-i Hümâyun'a 6500 kuruş ve Musa Ağa aracılığıyla yine Mabeyn-i Hümâyun'a 4.000 kuruş verilmişti. Reşit Ağa aracılığıyla 1.500 kuruş daha teslim edildiğini görmekteyiz. Halvet günü Harem'e 2.500 kuruş ve sonradan 600 kuruş daha bahşedilmişti (BOA, TS.MA.e. 125.47). Tırnakçı Mustafa Ağa yediyle yaptırılan para kesesinde 2945,5 kuruş daha dağıtılmıştı. Ayrıca Sultan Mustafa Hazine Odası'ndaki ağalara 15.000 kuruş, kilerlilere 15.000, seferlilere de 15.000 ve ak ağlara 6.000 kuruş olmak üzere odalara toplamda 51.000 kuruş ihsan buyurmuştu (BOA, TS.MA.e. 125.47; Sami, 2016). Genel toplam ise 34.627,8 kuruştur. Padişah haremdeki hizmetlilere de 1.000 kuruşluk bahşiş vermişti (BOA, TS.MA.d. 2405.12-3).

Bunların yanı sıra, Şah Sultan'ın doğumunda, sarayın haremde meyveler de dağıtılmıştı. Meyvelerin kayıtlı olduğu liste “Harem-i Hümayun ismetmakrun der-veladet-i ismetlü Şah Sultan efendimiz hazretleri an canib-i kiler-i enderun-ı hümayun der-şehr-i L. sene 1174” ibaresi ile kayıtlıdır. Ancak meyvelerin kimlere dağıtıldığı ile ilgili detaylı bilgi, kayıt yer almamaktadır. Yalnızca Enderun kilerinden alınıp dağıtıldığını bilmekteyiz. Bu ikram, bayramdan sonra gerçekleştirilmiştir. Muhtemelen Şah Sultan'ın doğumu, Ramazan'a denk geldiği için böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Meyveler, kuru ve yaş olmak üzere iki ayrı türdür (BOA, C.SM. 13/653).

Badem, üzüm pestili, kuş üzümü, kuru üzüm, Amasya elması, siyah erik, armut, kurutulmuş vişne ve nar, iğde, zerdali, kayısı, kurutulmuş fındık, hurma-i sultani, bademli ve cevizli sucuk, ceviz içi, elma gibi meyvelerdir (BOA, C.SM. 13/653). Böyle bir ikramın, doğum şenliklerinde düzenlenen bir gelenek olup olmadığıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Meyve ikramı ya da çeşitli yiyecek ikramları daha ziyade bayramlarda, cülus törenlerinde, elçi kabullerinde ve nikah törenlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Gelenek olduğu kesin olarak bilinen bir uygulama vardır ki o da beşik alayıdır. Bu gelenek Şah Sultan'ın doğumunda da yerine getirilmiştir (Irmak, 1991: 77; Baykal, 2008: 39-84). Daha önce de Şah Sultan'ın halası Fatma Sultan'ın dünyaya geldiği 1704 senesinde düzenlenmişti (Çakır, 2012: 64-67). Dolayısıyla bu alayların, bir geleneğin parçası olduğunu ve es geçilmediğini ifade edebiliriz. Şah Sultan'ın beşik alayında ise validesi kadınefendiye de hediyeler takdim edildi. Hediyelerden ilki bir cibinlikti. Bu durumda Şah Sultan için Harem-i Hümayun'da bir cibinlik kurulmuş olması da muhtemeldir. Bu cibinlik yeşil atlas kumaşandır ve sırma işlemeliydi. Astarı için de beyaz Fransız kumaşı kullanılmıştı. Süslemelerinde ise altın düğmeler, yaldızlar, inciler, yakutlar ve zümrütler vardı. Hizmetkârlardan doğum yapan kadınefendiye dek orada bulunan herkese hediyeler dağıtıldı. Diğer hediye sırma işlemeli, yeşil atlas üzerine incilerin ve zümrütlerin bezendiği bir yorgandır. Yataktaki yastıklar incilerle süslenmiş olup, mor atlastan ve sırma işlemeliydi. Yine mor atlastan yapılmış ve sırma işlemeli, inci ve zümrütlerle bezeli bir makat da verildi. Hediyeler içerisinde, pembe renkli kumaş üzerine sırmalı, zümrüt ve incilerle bezenmiş döşek altlığı da yer alıyordu. Bir adet de yeşil atlastan incili, zümrütlü tül hediye edildi. Güvez rengi keremsud kumaştan pamuklu bir şilte, turuncu atlastan incili, zümrütlü ve sırmalı dört adet yüz yastığı da hediyeler arasındaydı.¹¹ Son olarak bir de beşik hediye edildi. Bu beşik elmas, yakut, gümüş, altın ve incilerle bezelidir ve el işçiliğiyle yapılmıştı (BOA, TS.MA.d. 2405.3,12,11). Bu beşiğin, düzenlenen beşik alayında kullanılmış olması yüksek bir ihtimaldir. Hediye edilen eşyaların hem doğum şenlikleri sırasında hem de Şah Sultan'ın bebeklik döneminde kullanılabilecek türden eşyalardır.

---

¹¹ Osmanlı baskı teknikleri ile işlenmiştir (Yurt, 2020: 605-616).

Bunun yanı sıra eşyalarda sıklıkla yeşil ve mor renkleri tercih edildi. Bu durumu ise renklerin çağrıştırdığı anlamlarda aramak doğru olacaktır. Bu seçimler, yeşilin Osmanlı kültüründe kutsallık ve din ile bağdaştırılması, mor rengin de antik çağlardan beri statüyü, gücü, kraliyeti, asaleti, lüksü ve zenginliği temsil etmesinden kaynaklanıyor olabilir (Genç, 1997: 1089-1094; Adıgüzel ve Kolancı, 2017: 261-285). Zira hediyelerin paha ve simgesel bakımdan bir hanedan kızına ve onun annesine yaraşır olması gerekirdi. Şah Sultan 21 Nisan 1761 tarihinde Ramazan ayında dünyaya geldiğinde doğum şenlikleri, bayrama ertelenerek onun namına yaraşır şekilde kutlandı. Kutlamaların, Ramazan ayında insanların oruç tuttuğu güne denk gelmesi sebebiyle ertelenmiş olması da muhtemeldir. Bunun yanı sıra şenliklerde geleneklere uygun hareket edildiğini ve adetlerin yerine getirildiğini ifade edebiliriz (Sakaoğlu, 2015: 468-472; Uluçay, 1992: 153-154).

Bir diğer önemli husus, Şah Sultan'ı dünyaya getirdiğinde kendisine bu kıymetli eşyalar hediye edilen kadınefendinin kimliğine ilişkin belirsizlik hususudur. Bazı kaynaklarda Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan olduğu ileri sürülür. Ancak Şah Sultan 21 Nisan 1761 tarihinde, Sultan III. Selim ise 24 Aralık 1761 tarihinde dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla 8 ay 3 günlük sürede iki çocuğun doğması mümkün değildir (BOA, TS.MA.d. 6364/1; Sakaoğlu, 2015: 468-472; Uluçay, 1992: 153-154). Bu durum III. Mustafa'nın iki kadınının da isimlerinin aynı olması sebebi ile yaşanan bir karışıklıktan ibarettir¹² (BOA, ŞD., 186.52). Neticede Şah Sultan'ın annesi Mihrişah Valide Sultan değil, Mihrişah Kadınefendi'dir.

---

¹² Tüm bunların yanı sıra, Şah Sultan'ın annesi Mihrişah Kadın'ın sandukası, Eyüp'teki Şah Sultan Külliyesi'ndedir. Oysa Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'ın Eyüp'te kendisine ait bir külliyesi vardır ve sandukası da burada yer almaktadır. Dolayısıyla aynı kişi olmaları, bu açıdan düşünüldüğünde de olanaksızdır (Parlak, 2010: 258-260; Parlak, 2020: 42-44)

2.1.2. Nişanı ve Evlilik Merasimleri

Şah Sultan iki defa nişanlanmış, bir kez evlilik yaptı. İlk nişanlısı Sadrazam Köse Bâhir Mustafa Paşa kendisine aday olduğunda, Şah Sultan henüz üç yaşındaydı (Sakaoğlu, 2015: 468-472). Sultan Mustafa daha önce, ilk çocuğu olan ve kısa bir ömür süren Hibetullah Sultan'ı da küçük bir yaşta nişanlandı. Meral Altındal bu noktada, iki kız kardeşin kaderini birbirine benzetmiştir. Sultan Mustafa'nın kızlarını erken yaşta nişanlamasını, evlat acısı yaşıyor olmasına rağmen, Şah Sultan'ın hayatına da müdahale etmeyi sürdürdüğü şeklinde yorumlamıştır (Altındal, 1999: 19-20). Vasıf Efendi de kaleme aldığı tarihte, Şah Sultan'ın küçük yaşta nişanlanmasının, “vâsıl-ı hadd-i temyîz olmadan” yani buluğa ermeden gerçekleştiğini ifade etmiştir (Sarıkaya, 2013: 732). Bu durum bir müdahaleden ziyade, sevilen ve kariyerinde umut vaat eden başarılı devlet adamlarını idare mekanizmasında tutmak amacı taşımış olabilir.

İlk namzet olarak karşımıza çıkan Köse Bâhir Mustafa Paşa, Çorlulu Ali Paşa'nın eski kethüdası olan Sofu Abdurrahman Paşa'nın oğludur. Kendisi, Damat İbrahim Paşa'nın (Nevşehirli) sadareti döneminde hassa silahtarı oldu. Nitekim İbrahim Paşa ile yakın olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa'nın da himayesi altındaydı¹³ (Cezzar, 1971: 2540; İlgürel, 2020: 87-88). Ardından III. Osman'ın, en son III. Mustafa'nın sadrazamı olmuştur ki o zaman tarih 1763 senesini¹⁴ göstermekteydi (TS.MA.e. 1193-66; Cezzar, 1971: 2540-2546). Dolayısıyla nişan akdi de üçüncü kez sadarete getirildiği döneme rastlamıştı. Tarihçi Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Şah Sultan'ın küçük yaşta olduğunu ve Sultan III. Mustafa'nın bunu dikkate almadığını vurgulamıştır. Bu durumu ise, evlat mürüvveti görmek istemesi ile ilişkilendirmiştir (Aktepe, 1978: 66-67). Ahmed Vasıf'a göre padişah, bu evlilik ile paşanın gönlünü hoş tutmak istemişti. Sakaoğlu ise Ahmed Vâsıf'ın bu görüşüne şüphe ile yaklaşmıştır¹⁵ (Vasıf, 1959: 236; Sakaoğlu, 2015: 469). Padişah bu hamle ile muhtemelen sadrazamı daha rahat kontrol altında tutmayı amaçladı.

¹³ Köse Bahir Mustafa Paşa, üç defa sadarete getirildi. İlki Sultan I. Mahmud döneminde (Süreyya, 1996: 353).

¹⁴ Mustafa Cezzar Paşa'nın Mufassal Osmanlı Tarihi'nde üçüncü kez sadarete getirilişi 1 Kasım 1763 ile tarihlendirilirken, Osmanlı Arşivi'nde paşanın tayin edilmesine dair 29 Eylül 1763 tarihli bir belge mevcuttur (BOA, AE3-66; Cezzar, 1971: 2546).

¹⁵ Kendisi, Sultanları ele alan çalışmasında bu konudan söz ederken: “Vâsıf Tarihi'nde, anlatıldığına göre Padişah III. Mustafa, sadrazamı sihriyetle mutlu kılmak(!) istemiş.” cümlesini aktarmıştır. Anlaşılacağı üzere padişahın gerçek amacının bu olmadığını vurgulamak istemektedir (Sakaoğlu, 2015: 496).

Nişan kararının ardından kutlamalar için hazırlıklara girişildi, gösterişli bir alay tertip edildi. Bu sırada Damat adayı Köse Bahir Mustafa Paşa'ya bir elçi gönderildi. Geline vermek üzere sadrazam tarafından adet gereği hediyecek nişan bohçaları hazırlandı. Bu hediyeler çeşitli mücevherat, gümüşten nahil ağaçları,¹⁶ renkli çiçekler, Hint işi altın işleme, mücevherli hançer, donanımlı güzel atlar ve sanat eseri gibi duran şekerleme tabaklarıydı. Alayda, sadrazamın hizmetindeki yaklaşık iki yüz ağanın her birinin elinde gümüş tepsi ile değerli ziynet eşyası bulunmaktaydı (Nutku, 2006: 299-300; Güngör, 2019: 1140-1141).

Sadrazam çavuşları ellerinde gümüş değnekler ile geçit töreni düzenlemişlerdir. Geçit töreni sırasında bohçalar, Hint işi kumaşlar ile çeşitli ve renkli kumaşlar, kıymetli taşlar ile bezeli bir çift ayakkabı, büyük kutular içerisinde Fransız ve Çin işçiliği hediyeler de görülmüştür. Samur kürk giyen ağalar ise görenleri hayrete düşürmüştür. Hatta, telhisçi ve teşrifatçı efendiler bile kavuk, erkân kürkü giymişlerdir. Ardından sadrazam kethüdası da samur ve erkân kürkü ile sadrazamın sarayından çıkmıştır. Cephane önünden geçerek yeni saraya yürümüştür. Burada kendisini âdet üzere darüssâade ağası ile diğer saray hizmetlileri karşılamıştır. Son olarak kendisine bir hil'at giydirilmiştir (Güngör, 2019: 1140-1141). Nişandan birkaç gün sonra ise sadrazam askerlerine ve kethüdalarına bahşişler dağıtılmıştır (BOA, AE.SMST.III, 177/13888). Ancak nişanlılık süreci, anlatılan nişan merasimi kadar parlak geçmemiştir. Gösteriş içerisinde her tarafa duyurulan ve kutlanan bu nişandan sadece iki sene sonra Köse Bahir Mustafa Paşa, haksız ve yüklü miktarda kazanç elde etme suçuyla görevinden azledildi. Paşa ardından Midilli Adası'na sürülüp, burada kendisiyle ilgili şikayetler neticesinde idam edildi (Cezzar, 1971: 2546; Uluçay, 1992: 101-102). Şah Sultan için ileride gerçekleşmesi tasarlanan evlilik planı da böylelikle bozuldu.

İlk nişanın üzerinden üç sene geçtikten sonra, 1768'de Şah Sultan bu defa Nişancı Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa ile nişanlanmıştır. Nişanlandığında henüz yedi yaşındaydı. Hammer ise 9 yaşında olduğundan söz etmektedir. Kararın ardından bir nişan yağlığı hazırlandı ve taraflar birbirlerine bu nişan yağlıklarını gönderdiler. Öncelikle paşa kapısına gidilerek Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa huzurunda, Mehmed Emin Paşa'ya namzetlik kürkü giydirildi. Nişan 1 Ocak 1768 (H. 10 Şaban 1181) tarihinde gerçekleşti (Aktepe, 1978: 107-109; Hammer, 1992: 109; Sakaoglu, 2015: 469).

---

¹⁶ Saray düğünlerinde süslenerek geline götürülen ağaçtır.

Birkaç gün geçtikten sonra Mehmed Emin Paşa, mücevherlerden ve hediyelik küçük eşyalardan oluşan nişan takımını düzenlemesi için sadrazama götürdü. Nişan takımında şeker bahçeleri, içlerinde şekerlemeler bulunan Çin işi yarı saydam porselen tabaklar, kristal tabaklar ve kaseler, Fransız çiçekleri, meyveler, İngiliz işi su kabı, içlerinde balmumundan çiçekler olan kristal küreler bulunuyordu. Elmas, inci, zümrüt ve kırmızı lal ile süslenmiş fular ve 2 çift pabuç, terlik ve kemerler, gümüşlü çiçeklerden balmumundan oluşan büyüklü küçüklü bir nahil ağaçları, varaklı kutularda sunulan taze meyveler ve kuru meyveler de vardı. Ayrıca bir donanmış at ve geçit sırasında yere serilmesi için verilen uzun İstanbul Dibası kumaş da yine bu hediyeler arasındaydı. Mehmet Emin Paşa, Şah Sultan'a pahada ağır ve kıymetli taşlarla bezenmiş sorguç, yüzük yaptırdı ve cevher kaplı sert samur erkan kürkleri de diktirdi. Annesine ve kardeşlerine ise şeker ve çiçeklerden hediye bohçaları hazırladı (BOA, TS.MA.d. 8004; Aktepe, 1978: 107-109; Hammer, 1992: 108-110; Kütükoğlu, 1993: 71-73).

Alay nişan haberinin ulaştırılması ile sadrazam kapısından hareket etti. Divân çavuşları, deve ile eşya taşıyan alay hizmetlileri, ellerinde nişan tepsileri ile mücevherleri tutan vezir ağaları, onların ardı sıra gelen nahil ağacı taşıyan fesli harbeciler alaydaki görevlilerdi¹⁷ Onların ardından teşrifatçılar ve telhisçiler, erkân kürk giyinmiş damat-sultan kethüdarları ve vezir kethüdası gibi görevliler sıralandı. Kırk kişilik alay, Orta Kapı'dan padişah sarayına girdikten ve harem kapısına vardıktan sonra ise kendilerini, bâbüsaâde ağası karşıladı. Alay ile gelen eşyaları zülüflü baltacılar alarak, harem ağalarına teslim etti. Ardından nişan yağlığı bohçası, dârüssaâde ağası tarafından vezir kethüdasına ve Damat Mehmed Emin Paşa'nın kethüdasına götürülerek teslim edildi. Merasim tamamlandıktan sonra, yine vezir kethüdasına samurdan bir elbise ve diğer kişilere de hil'âtlar giydirilerek kahve, şerbet ikramında bulunuldu. Alay ile gelen bu misafirler, tütsüler yakılarak uğurlandı (Aktepe, 1978: 107-109). Nişandan sonra Şah Sultan'ın çeyizi de artık hazırды. Bu çeyiz mutfak, banyo, hijyen ve bakım ürünleri ile mobilya türü altın ve gümüş eşyalardan oluşuyordu (BOA, TS.MA.e. 123.29).

---

¹⁷ Bu hizmetliler metinde, "akkâmân" olarak geçmektedirler. Akkâmalar, ücret karşılığında deve ile eşya ve yük taşıyan görevlilerdir. Harbeciler ise adından anlaşılacağı üzere askeri bir sınıftır (Atalar, 1989: 269; Sami, 2016: 945).

Altın eşyalar, çeyiz içerisinde gümüş eşyalardan sayıca daha azdır. Bu durumu ise altının daha değerli ve pahaca ağır bir maden olması ile ilişkilendirebiliriz. Bu altın eşyalar kahve takımları, sahanlar, şekerlikler, şamdanlar ve sabunluklardan ibaretti (BOA, TS.MA.e. 123.29). Şah Sultan'ın çeyizinin net içeriğine ilişkin net bilgileri de sayıca gümüş eşyalardan anlayabilmekteyiz. Bu sebepten altın eşyalardan ziyade gümüş eşyaları tablo halinde aktarmak doğru olacaktır.

Tablo 1

Şah Sultan'ın çeyizi dahilindeki bazı gümüş eşyalar.

Mutfak		Hiyyen-Bakım, Banyo, Mobilya	
Eşya	Adedi	Eşya	Adedi
Sahan ve Tas.	22	Abdest Leğeni ve İbrik.	1
Maşrapa.	2	Faraş.	2
Karlık.	1	Çamaşır Leğeni.	1
Baharat Kutusu.	45	Hamam Takımı.	2
Fincan Zarfı.	58	Kil Kutusu.	2
Kahve Tepsisi.	10	Buhurdân ve Gülebdân.	9
Kahve Askısı ve İbrik.	9	Sabunluk.	9
Şerbet Süzgeci.	1	Leğen ve İbrik.	9
Şerbet Kâsesi.	5	Mum Makası.	9
Şerbet İbriği.	2	Şamdan.	9
Kâse Kapağı.	9	İskemle. (Kaplama)	9
Ocak Takımı.	1	Yeşil Kadife Kaplı Sandık.	1
Seyyar Ocak.	1	Zümrüt ve Yakutlu İskemle.	1

(BOA, TS.MA.e. 123.29)

Bu tablo bizlere aynı zamanda Osmanlı saray mutfağı hakkında ve kahve kültürü hakkında da ufak bilgiler sunmaktadır. Osmanlı mutfağında baharat kullanımının yaygındı. Nitekim Osmanlılar I. Selim döneminden itibaren Baharat Yolu'na da hâkimdir (Ayyıldız ve Sarper, 2019; Lybyer, 1987) Dolayısıyla çeyizlik eşyalar arasında, mutfakta çok yoğun olarak kullanılan bir ürün olan baharat için, saklama kutularının sayıca fazla bulunması da normaldir. Nicel olarak en dikkat çekici eşya ise, sıcak kahvenin porselen ve kulpsuz fincanını tutmaya yarayan fincan zarflarıdır. Osmanlı coğrafyasında kahve tüketimi XV. yüzyıldan itibaren yaygın hale gelmiş ve bir kahve kültürü oluşmuştu (Bostan, 2001: 202-205). Tablodaki fincan zarfı sayısına bakarak, konumuz dahilindeki dönemde de Osmanlı sarayında kahvenin yaygın olarak tüketildiğine yönelik bir çıkarımda bulunabiliriz (BOA, TS.MA.e. 123.29).

Çeyizi de tamamlanan Şah Sultan'ın evlenmesi için doğru yaş bekleniyordu. Üstelik aynı yıl Mehmed Emin Paşa sadrazam olarak atanmıştı. Paşa kariyerinde yükselip hanedanın özel yaşantısına iyice dahil olmaya başlarken, beklenmeyen bir durum gelişti. Nişandan bir sene sonra, 12 Ağustos 1769 tarihine görevinden azledildi ve Edirne'ye sürgüne gönderildi. Bu azlin sebebinin Osmanlı-Rus harbindeki başarısızlıktan kaynaklanması muhtemeldir. 11 Eylül günü ise idam edildi (Beydilli, 2003: 464-465; Sakaoğlu, 2015: 470). Dolayısıyla Mehmet Emin Paşa'nın sadareti ve damatlığı uzun sürmezken, Şah Sultan'ın bir nişanı daha bozulmuştu.

Bozulan bu iki nişanın ardından Şah Sultan dokuz yıl boyunca bekâr kalmıştır. Bu süreçte herhangi bir namzet de sunulmamıştır. Dokuz yılın sonunda, 1778'de amcası I. Abdülhamid'in saltanatı döneminde Şah Sultan'ın evlendirilmesi yeniden gündeme gelmiştir. I. Abdülhamid, yeğenin evleneceği adayı düşünmeye başlamıştı. Aklında ise kapıcılar kethüdası vazifesinde olan Seyyid Mustafa Paşa vardı. Karar aşamasında padişah, bir müneccime danıştı. Müneccimden kıyılacak olan nikahın, yılın hangi ayı ve kaçınıcı günü olması gerektiği ile ilgili yorum yapmasını istedi. Müneccim de bir "Sûret-i Felek" hazırladı. Bu çizim, kaderin gidiş yönünü gösteren bir nevi günümüzdeki yıldız haritasıdır. Müneccim, Mustafa Paşa'nın Şah Sultan ile evlilik için uygun kişi olduğunu da belirterek, paşanın karakterine övgülerde bulundu. Kendisinin dini bütün ve olgun bir devlet adamı olduğunu belirtti. Nitekim padişah da Mustafa Paşa'yı çok seviyor ve ona çok güveniyordu. Bu sebepten Mustafa Paşa, padişahın aradığı bir damat adayıydı. Müneccim ise yıldız ve gezegenlerin hareketlerinden, nikâhın 17 Eylül 1778 (H. 24 Ş. 1192) tarihinde, Salı günü, saat 17:53'te gerçekleşmesinin hayırlı olacağını açıkladı. Mustafa Paşa 17 Eylül'de sadrazam sarayına çağırıldı, kendisine o gün Rakka Eyaleti valiliği verildi ve hilat giydirildi. Birkaç gün sonra da İstanbul'da kalabilmesi için padişah tarafından nişancılık vazifesine de atandı. Mustafa Paşa artık bir Kubbealtı veziriydi. (BOA, TS.MA.e. 1298-36; Uluçay, 1992: 101; Çiçek, 2018: 754-755). Mustafa Paşa'nın kariyerindeki bu olumlu gelişmeler, padişahın evliliğe uygun ortamı hazırlama amacı sayesinde gerçekleşmişti. Nitekim Şah Sultan'ın evleneceği kişinin yüksek rütbeli olması da gerekirdi. Dolayısıyla padişahın bu hamlelerinin temelinde de bu sebepler yer almıştır. Mustafa Paşa'yı kendisine yakın ve sadık olarak görüyor, ona değer veriyordu. Aynı zamanda padişahın, Mustafa Paşa'nın devlet işlerinde başarılı olacağına inanıp sadrazamlığının da devletin çıkarları için iyi bir fırsat olacağını düşünmesi muhtemeldi.

Seyyid Mustafa Paşa evlilik kararının ardından âdet üzere içerisinde paralar, şekerler ve nahil ağaçlarının olduğu bir takım hazırladı ve bu takımı kethüdaya teslim etti. Kethüda da takımı baltacılar aracılığıyla Enderun-ı Hümayun'a ulaştırmıştır. Mustafa Paşa'nın atanmasından iki hafta sonra, 2 Ekim 1778 tarihinde (H. 10 N. 1192) şeyhülislam tarafından çiftin nikahı kıyıldı. Şah Sultan'ın vekili kızlar ağası, damadın vekili ise kapı kethüdasıydı. Nikâh müjdesi önce padişaha ve ardından saraya ulaştırıldı. Ancak Şah Sultan ve Nişancı Mustafa Paşa nikâh kıyıldıktan hemen sonra evlilik hayatına adım atmadı. Zira nikâh akdinin günü ile çiftin zifâf gecesi arasında en az bir aylık süre vardır.¹⁸ Gösterişli bir arus alayı düzenlendi. Alayda Şah Sultan'ın çeyizleri de yanındaydı. Sultana kendi sarayında kullanması için sırma işlemeli perde, minder, kadife örtü gibi eşyalar verildi. Başına takması için yakut, elmas, zümrüt ve incilerle bezeli bir sorguç da takdim edildi. Sadrazam, şeyhülislâm, şerif ve seyitlerden oluşan nikabet çevreleri ve Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, kadı, ocaklılar, Divân-ı Hümayun mensubu hocalar, kapıcıbaşı ve rikab-ı hümayun ağaları, miriahurdan birinci ve ikinci ağalar, bu alayı oluşturan kimselerdir. Şah Sultan'ı kendi sarayına götüren alay, cephaneden sonra Soğuk Çeşme'den geçerek Şengül Hamamı yolunu takip etti ve bu yoldan At Meydanı'na geldi. Alay, Peykhane Sokağı'ndan devam ederek, Divân Yolu'ndan geçti ve Saliha Sultan Sarayı önüne ulaştı. Buradan da Cigalaoğlu Konağı civarında bulunan Şah Sultan Sarayı'na geldi. Mustafa Paşa da hareme giderek, Şah Sultan için hazırladığı hediyeleri sundu. Şah Sultan'ın hizmetkârlarına da kürkler hediye edildi. 6 Kasım 1778 tarihinden itibaren çift kendi sarayında yaşamaya başladı (BOA, TS.MA.d. 9961; BOA, TS.MA.d. 2427; Çiçek, 2018: 761-762; Özcan, 2018: 106-107).

Arus alayının ertesi günü ise Sultan I. Abdülhamid, Cuma namazını kıldıktan sonra, tebrik için Şah Sultan'ın sarayını ziyaret etti. Şah Sultan'ın sarayında şahane bir ziyafet verildi. Keyifli ziyafet sonrası padişah, sarayın içerisinde ve dışarıda bol bol bahşiş dağıttı. Damat Mustafa Paşa'ya ise samur bir kürk hediye etti. Bu jeste karşılık olarak Mustafa Paşa da padişahın yanında bulunan hizmetlilere değerli saatler verdi. Sultan I. Abdülhamid, damadı ve yeğeni ile ikindiye kadar vakit geçirdi. İkindi sonrası ise, Mustafa Paşa tarafından kendisine takdim edilen atına binerek saraya döndü (Çiçek, 2018: 762-763). Bunların yanı sıra, yine damat tarafından padişaha 1500 kuruş teslim edilirken, padişah da damadın gedikli ağalarına 1000 kuruş ihsanda bulundu (TS.MA.d. 2432/1).

---

¹⁸ Fi. 10 Ramazan – 15 Şevvâl 1192. (2 Ekim-6 Kasım 1778).

Çiftin 1780 senesinde Şerife Havva isimli bir kız çocuğu dünyaya geldi ancak aynı sene vefat etti. Öztuna çiftin, Aliye Hanım Sultan isminde manevi bir çocuğundan daha söz etmiştir. Ancak Şerife Havva'nın, çiftin tek çocukları olduğu görüşü yaygındır. Nitekim kroniklerde ya da arşiv vesikalarında bu tür bir bilgiye rastlanılmadı. Şerife Hanım Sultan'ın mezarı ise, dedesi Sultan III. Mustafa'nın Laleli'deki külliyesindedir (Öztuna, 1996: 241; Sakaoğlu, 2015: 470; Uluçay, 1992: 154). Bu mezarın, annesinin Eyüp'teki külliyesi yerine dedesinin türbesinde olması ilginçtir. Dedesine ait Laleli Külliyesi'nin inşası 1764 senesinde tamamlanmıştı. Annesinin Eyüp'teki külliyesi ise 1800 senesinde tamamlanmıştı (Parlak, 2010: 258-260; Beydilli, 2020: 280-283). Şerife Hanım Sultan 1780 senesinde vefat ettiğine göre, o dönemde var olan Laleli Külliyesi'ne bu sebepten defnedilmiş olması muhtemeldir. Zira anlaşıldığı üzere annesinin külliyesi, Şerife Hanım'ın ölümünden çok sonra inşa edilmişti. Diğer yandan Şerife Hanım Sultan'ın babası Seyyid Mustafa Paşa ise, kızının ölümünden dört sene sonra, 1784 senesinde yaşadığı sağlık problemleri sebebiyle vezirlikten azledildi. Ömrünün geri kalanını, eşi Şah Sultan'ın sarayında, devlet işlerine zaman zaman vakit ayırarak geçirmişti. Paşanın bu günleri sıkıntı ve dertten uzak, bolluk içerisindeydi (Sakaoğlu, 2015: 471; Yılmaz, 2015: 1314).

Neticede Şah Sultan iki kez küçük yaşta, babasının güvendiği devlet görevlileri ile nişanlanmıştı. Ancak bu nişanlar hem sultanın yaşının küçük oluşu hem de damat adaylarının idamı üzerine evlilikle tamamlanmadan bozulmuştu. Her iki nişanda da aynı adetler yerine getirilmiştir. Şah Sultan ilk nişanında üç yaşında, ikinci nişanında yedi yaşındaydı. Dolayısıyla olan biteni algılayamamış olması muhtemeldir. Ancak yedi yaşındayken, aklının biraz daha erdiği bir dönemde nişanlandığı Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa'nın ertesi yıl idam edilmesi, sultanı çocuk aklı ile sarsmış olmalıdır. İkinci nişanın Şah Sultan'ı bu yönden etkilemesi ihtimal dahilindedir. Babası III. Mustafa ise kızının makul bir yaşa gelince mürüvvetini görmeye çok niyetli olmasına rağmen, kızını evlendiremeden vefat etmişti. I. Abdülhamid ise ağabeyinin emaneti olan yeğeni Şah Sultan'ı, yine ağabeyinin yaptığı gibi çok güvendiği bir devlet adamıyla evlendirmek istemişti. Şah Sultan evlenip saraydan ayrıldıktan sonra, çok daha özgür bir hayat yaşamış olabilir. Saray hareminin katı kurallarından uzak, kendi sarayında, kendi kurallarını koyduğu bir hayata kavuşmuştu. Esasen bu tüm hanedan kızları için geçerliydi. Ancak bu özgürlük sınırsız değildi, çünkü sultanların temsil ettikleri hanedana karşı sorumlulukları bulunurdu.

2.1.3. Gelirleri

Şah Sultan babasının saltanatı döneminde, sarayda yaşayan küçük kız çocuğuyken maddi açıdan rahat bir yaşam sürmüştü. Refah seviyesi, amcası I. Abdülhamid döneminden kardeşi III. Selim dönemine kadar, gelirlerinin de çeşitlenmesine bağlı olarak giderek artmıştır. Gelir olarak, dünyaya geldikten dört ay kadar sonra, 11 Ağustos 1761 tarihinde padişah tarafından kendisine bazı mukataalar¹⁹ verilmeye başlanmıştır (BOA, C.EV. 375/19025). Şah Sultan'ın gelir elde ettiği kaynaklar ise şaphaneler, çiftlikler, kiralık mülkler ve kendisine bağlanan vergilerdir. Şah Sultan'ın 1775-1800 seneleri arasında kazanç sağladığı mukataa çeşitlerinden bazılarını tablo üzerinde gruplandırmak faydalı olacaktır.

Tablo 2

Şah Sultan'ın 1775-1800 dönemi dahilinde gelir türlerinin gruplandırılması (H.1188-1214)

Gelir Türü	İsim / Yer	Yıl / Dönem						
		1775	1778-79	1780	1785-90	1797	1799	1800
Çiftlikler	Çeşitli Çiftlikler		180 kise 145 krş ²⁰					
	Yenişehir Çiftlikleri				5.000 krş			
	Rami Çiftlikleri				485 krş			
Şaphaneler	Gediz ve Marunya		2.625 krş		523.850 krş			
	Karahisar	13,66 krş						
Diğer Mukataa ve Vergiler	Eğriboz				10.000 krş			
	Ruşuk				15.000 krş			
	Tırnova		24.750 krş		75.000 krş			

(BOA, C.ML. 326-13417; BOA, C.ML. 458/18588; BOA, TS.MA.d. 5976; BOA, TS.MA.d. 3335; BOA, TS.MA.e. 151/36-37; BOA, HAT, 201-10297).

¹⁹ Mukataa, belirlenen miktar ile devlete ait mülk ya da vakıfların şahıslara kiralanması sistemidir (Genç, 2020: 129-132).

²⁰ Kuruş cinsi paranın kısaltması kullanılmıştır.

Tablo 2'nin devamı

Diğer Mukataa ve Vergiler	Yenice Duhan Dönümü			12.200 krş		1549 krş		
	Üsküp Duhan Dönümü		41,05 krş	15.000 krş				
	Biga ve Biga Adet-i Ağnam		50.000 krş				17000 krş	12000 krş
	Alasonya		39.000 krş					
	İzdin		21.833 krş					
	Kemer-i Edremid		33.000 krş					

(BOA, C.ML. 663-27119; BOA, AE.SSLM.III. 282-16336; BOA, TS.MA.e. 197.26; BOA, TS.MA.d. 3335; BOA, TS.MA.d. 2421; BOA, TS.MA.e. 151/37).

Şah Sultan en yüksek geliri, yaklaşık 5 sene içerisinde, toplamda 75.000 kuruş ile Tırnova'daki mukataadan elde etmişti. 1799'da Biga'dan aldığı adet-i ağnam vergisi ise 17.000 kuruş ile bir sene içerisinde sağladığı en yüksek gelirdir. Sultan en düşük 1775'te Karahisar'dan elde etti. Gelir artışına örnek göstermek için tabloda 1785-1790 dönemi ile sınırlandırılan Gediz ve Marunya şaphanelerinin vergi tahsilinde her sene bir artış yaşandı.²¹ Üstelik ortalama yıllık 20.500 civarında seyreden gelir 1785'den itibaren 81,807 kuruşa erişmiş, 1790 senesinde ise miktar 89.938 kuruşa yükselmişti. Dolayısıyla bu şaphanenin yıllık geliri 1785-1790 arasında 80-89 bin bandında seyretmişti. Şah Sultan'ın 1775-1800 dönemi dahilinde, 25 senelik gelirleri ortalama bu şekildedir. Daha ileri döneme ait, Şah Sultan'ın 11 Mart 1804 tarihli muhalefatından anlaşıldığı üzere, Tırnova mukataasının yıllık geliri 150.000 kuruşa çıkmıştı. Gediz ve Marunya şaphanelerinin 1785-1790 dönemindeki yükselişinin geçici olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim 1804'te mukataanın geliri yıllık 23.000 kuruş olmuştu. Ancak 1785 öncesi 20.500 kuruşluk gelire oranla 1804 tarihli kayıta bir yükseliş söz konusuydu (BOA, TS.MA.d. 6417).

²¹ Tabloya işlenen veriler, 5 yıllık (1785-1790) sürecin toplamıdır.

Bunun yanı sıra Yenişehir, Tırnova ile sonradan Şah Sultan'a geçen Andre Adası ve Goloş gümrük vergisi ise toplamda 45.000 kuruştı. Bu durumda Tırnova mukataası gelirlerinde son yıllarda bir düşüş yaşanmıştı. Rusçuk mukataasına bir de fiçı vergisi eklenmişti buna rağmen mukataadan yine 15.000 kuruş gelir sağlanması sebebi ile bir değişim olmamıştı (BOA, TS.MA.d. 6417). Şah Sultan'ın gelir kaynakları dahilinde şaphaneler son derece önemliydi. Zira Şap madeni, Orta Çağ'dan beri önemli ticaret ürünlerindendi. Pamuk ve yün liflerinin ayrışarak boyanın kumaşa sabitlenmesinde şap kullanılırdı (Arıkan, 2016: 17). Şah Sultan'a verilen Gediz Şaphanesi'nin de tarihi önemi büyüktü. Bu şaphanenin aktif olarak kullanımı çok daha eskiye, Bizans dönemine dayanmaktadır. Marunya'daki maden ise çıkarılan şapların işlenmesinde fayda sağlardı. Bu sayede şaplar Anadolu coğrafyasının çeşitli yerlerinde pazar bulabilmesinin yanı sıra, Avrupa'ya da daha kolay satılabilirdi (Dingeç, 2011: 135-158).

Bu şaphanenin eminliği görevi Şah Sultan'ın kethüdası Hüseyin Efendi'ye verilmişti (BOA, C.SM. 141/7081). 1768'de Hüseyin Efendi vefat edince, mukataadan alınacak olan paranın tahsilinde de sorun çıkmıştı. Devletin, burada bulunan bazı kimselerden toplamda 31.204 kuruş alacağı vardı. Bu kişiler, zimmetlerine para geçirmek ile suçlanmakta ve borçlarını ödemedikleri takdirde, zor kullanılarak payitaht İstanbul'a getirilmek ile tehdit edildiler (BOA, C.SM. 87/4399). Aynı yıl, Gediz ile Marunya şaphaneleri mukataasından alınan 1250 akçeye, sonradan 4 akçe daha zam yapılarak toplamda 1.254 akçe gelir sağlandı (BOA, AE.SMST.III. 183/14402).

Muhtemelen, tahsilatta yaşanan aksaklık ile ödemelerin gecikmesi, bu şekilde telafi edilmeye çalışılmıştı. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere mukataaların idaresinde yaşanan bir problemler, kişilerin sağladığı haksız kazançlar, gelirlerin tahsilini de yavaşlatan unsurlar arasındaydı. 1778 senesinde ise Gediz ile Marunya şap madenlerinden elde edilen hasılatın, Tunus'taki Bârî Kumpanyası'na bin kantarlık şap satıldı. Bu şapların Tunus'a ulaşımı, İstanbul'da bulunan Fransız tüccarların Messina'ya giden gemileri ile sağlandı.²² Tunus'taki satış işlemlerini de yine Fransız tüccarlar gerçekleştirdi. Ulaşım ve satış için, bahsi geçen tüccarlar ile karşılıklı bir anlaşma da yapıldı (BOA, C.İKTS. 42/2082).

---

²² Bârî Güney İtalya'da, Messina ise Sicilya'nın kuzeydoğusunda yer alan önemli liman şehirleriydi (Şakiroğlu, 1992: 72-73; Şakiroğlu, 2009: 138-139).

Bu anlaşmaya göre, satış tamamlandığı takdirde şapların değerini karşılayan miktarda buğday, İstanbul'a gönderilecekti. Para yerine buğday talep edilmesi ise, Fransız akçelerinin İstanbul'da rağbet görmemesinden kaynaklanıyordu (BOA, C.İKTS. 42/2082). Gediz ve Marunya şaphaneleri Şah Sultan vefat edene dek kendisinin üzerinde kayıtlıydı, buradan elde ettiği yıllık gelir 23.000 kuruştı (BOA, TS.MA.d. 6417).

Şah Sultan'ın tahsilat konusunda problem yaşadığı tek mukataa Gediz ve Marunya'daki şaphaneler değildi. Yıllık 1.640 akçe gelir sağlayan Karahisar'daki şaphanede de benzer bir usulsüzlük yaşanmıştı. Haksız kazanç, rüşvet, iltimas gibi yolsuzluklar sonucunda reaya perişan hale düşmüştü. Şah Sultan derhal önlem aldı ve tüm bu olumsuzlukların giderilmesi için kadiya, voyvodaya ve şaphane eminine emir verdi. Vilayet müftüsü ise vergilerin belirlenmesinden ve ahaliden sorumlu tutuldu. Mağduriyetlerin giderilmesi ve yeni mağduriyetlerin oluşmaması için yeni düzenlemeler getirildi. Haksız idare altında verilen cezalar da geri alındı. Ayrıca Kayseri ve Niğde sancaklarına da Karahisar'dan şap alımı yasaklandı. Bahsi geçen Kayseri, Niğde, Kırşehir sancakları ise ham maddenin temininde yardımcı olan örüler için önemliydi ve Gediz Şaphanesi'ne bağlıydı (BOA, C.ML. 38/1738; BOA, C.ML. 458/18588; BOA, C.DRB. 35/1701). Bu tür bir yasağın uygulanması ile muhtemelen, her şaphanenin kendine ayrılan bölgeden örü temin etmesi amaçlanmıştı. Bu iki ayrı örnekten de anlaşıldığı üzere Şah Sultan mukataaların idaresinde bir problem olduğunda müdahale edip, yeni bir sorunun yaşanmaması adına düzenlemeler yapmıştı. Reayanın refahı yerinde olursa devlete bağlılığı artar, dolayısıyla vergilerini de düzenli öderdi. Bu sayede Şah Sultan'ın gelirleri de etkilenmemiş olurdu. Sultanın bu tür önlem ve düzenlemeleri de bu sebepten tercih etmiş olması muhtemeldir.

Gediz ve Marunya şaphanelerinin tahsilatında yaşanan problemlerin 1778-1779 mali döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira diğer tüm vergilerin tahsilatı diğer dönemlere kıyasla daha düzenli gerçekleşti. Gediz ve Marunya'dan ise yıllık tahsilat yerine yalnızca 2.652,5 kuruş tahsil edilmişti. Dolayısıyla yaşanan problemler, gelir miktarında istikrarsızlığa neden oldu. Tırnova, İzdin, Alasonya, Biga ve adet-i ağnam vergisi ile Kemer-i Edremid, Üsküp Duhan Dönümü, Gediz-Marunya şaphaneleri ve çiftliklerin tümünden bu bir yıl içerisinde toplamda 261,399 kuruş gelir elde edilmişti.²³

---

²³ Bkz. Tablo 2.

1796 senesinde ise Şah Sultan Ayasofya-i Kebir Camii evkafından yeni gelirler elde etmeye başlamış, burada hisse sahibi oldu. Şah Sultan bu hisseleri devralmadan önce mutasarrıflık görevini ise Seyyid El-hac Hüseyin Efendi ile oğlu İsmail Efendi üstlenmişti. Hacı İsmail Efendi'nin hissesi, ayda otuz akçe ücret karşılığında kalınan bir yer ile dört adet odalık arsa üzerinden yirmi bir akçe beş puldu. Seyyid Hacı Hüseyin'in hissesi ise, ayda sekiz akçe üç pul değerindedir. Bu kişilerden alınan rıza doğrultusunda her iki hisse de Sultan III. Selim tarafından Şah Sultan'a devredildi²⁴ (BOA, TS.MA.e. 151/36). Dolayısıyla Şah Sultan'ın tasarrufuna, kira getiren dinlenme ve konaklama yerleri de tahsis edildiğini görmekteyiz.

1802 senesinde sultanın üzerine kayıtlı olan mukataaların gelirleri hesaplandı. Bu hesaplar kırk dört aylık bir süreyi kapsamaktadır. Buna göre Şah Sultan'ın Tırnova mukataasının geliri 100.000, Gediz ve Marunya şaphanelerinin gelirleri 23.277, Üsküp tütün dönümünün geliri 16.585, Sultan Mustafa Vakfı ile İzmir gümrüğünden elde edilen gelirin yekûnu 7.500, Gümülcine tütün dönümünün geliri 15.137 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 98/11-12). Vefatından iki sene sonrası ile tarihlendirilen bir belgede ise Şah Sultan'ın uhdesinde bulunan mukataalara ait gelir kayıtları yer almaktadır. Bu kayıtlara göre 1804 senesinde Tırnova mukataasının geliri 150.000 kuruş tutarındaydı. Üsküp tütün dönümünün geliri 16.585 kuruş, Gediz ve Marunya şaphanelerinin gelirleri ise 63.677 kuruştur. Yenişehir-i Fener gümrüğünün geliri 17.500 kuruş, Sultan Mustafa Vakfı ile İzmir gümrüğünün geliri 7.500 kuruş ve son olarak Gümülcine tütün dönümünün geliri de 15.137 kuruştur. Ayrıca Şah Sultan'a, annesi Mihrişah Kadın Efendi'den intikal eden çiftlik ve dükkân gelirleri de mevcuttu. Eğriboz'da bulunan ve geliri 14.000 tutarında olan bir çiftlik, İzmir'de gelirleri 216 kuruş tutarında olan kiralık dükkanlar da bu mülkler arasındadır. Akarat-ı dekakin, yani gelir getiren dükkanlar olarak belirtilen mülklerin sağladığı hasılat ise, 6.000 kuruş yekûnundadır (BOA, TS.MA.e. No: 98/25).

---

²⁴ Ücret karşılığında kalınan yerler ise metinde “Bâb-ı Meherrin” olarak geçmektedir. Kelime anlamı ise kaçamak yeridir (Sami, 2016: 1385).

İki yıl süre ile tutulan muhasebe kayıtlarından, aynı mukataa gelirlerinden bazılarının sabit kaldığı, bazılarının ise arttığı sonucuna ulaşmaktayız. En belirgin artış ise Tırnova mukataasının gelirlerinde yaşanmıştır. İki sene içerisinde 100.000 kuruştan 150.000 kuruşa yükselmiştir. Sultanın gelir kaynakları arasına, babası Sultan III. Mustafa'nın Vakfı'ndan, İzmir gümrüğünden, Yenişehir'in Fener gümrüğünden ve Marunya'nın Gümülcine tütün dönümünden paylar da eklenmişti. Bu durumda, 1800'den itibaren Şah Sultan'ın yeni gelir kaynakları sayesinde gelir miktarının da artış gösterdiğini ifade edebiliriz. Marunya ve Gediz şaphanelerinin gelirleri de artan gelir grubunda yer almaktadır ve Tırnova'dan sonra yüksek artış gözlenen bir diğer gelirdir. Çünkü yıllık geliri 23.277 kuruştan 63.677 kuruşa çıkmıştır.

Dolayısıyla hem Gediz-Marunya şaphanelerine hem de Tırnova mukataasına ait gelirlerin tahsilatı konusunda da geçmişe kıyasla daha düzenli bir tabloyla karşılaşmaktayız. Nitekim Gediz ve Marunya, tahsilat hususunda Şah Sultan'ı epey zorlamıştı. Tırnova'da da benzer durum yaşanmıştı. 1800'den sonra bu olumsuzluklar giderilmişti. Sultan Mustafa Vakfı ile İzmir gümrüğü gelirleri, Gümülcine ve Üsküp tütün dönümlerinin gelirleri ise sabit kalan gelir grubundaydı.²⁵ Bu bilgiler ışığında, Şah Sultan'ın gelirlerinin, tahsilatta yaşanan aksamalara rağmen sürekli olarak arttığını ifade edebiliriz. Çünkü yıllara göre gelir kaynağı sayısı artmış, bu durum da gelir miktarına yansımıştı. Son bilgilere göre Şah Sultan yıllık ortalama 290.615 kuruşluk toplam geliri bulunuyordu.²⁶ Şah Sultan'ın sahip olduğu gelir kaynaklarını arşiv vesikalarından elde edilen bilgiler doğrultusunda aktarmaya çalıştık. Bu gelirleri sayesinde bebeklik ve çocukluk çağındaki giyim, beslenme ve bakım gibi ihtiyaçları görülmüş, ilerleyen süreçte de kendi yaptığı alışverişlerinden giriştiği hayır işlerine dek tüm harcamalarını bu gelirleri ile karşılamıştı. Dolayısıyla gelirlerinin, sultanın yaşantısını rahat ve ekonomik özgürlük içerisinde sürdürmesinde olmazsa olmaz unsurlar olarak nitelendirebiliriz. Bu gelirleri sayesinde çeşitli ihtiyaçları yaşamı boyunca giderilmiş, kendisi de bir ölçüde lüks ve elbette kişisel alanı için harcama yapma imkânı da bulmuştu. Bu sebepten gelinen bu aşamadan sonra ise Şah Sultan'ın harcamalarını ele alacağız. Gerek çocukluk çağında onun adına başkaları tarafından yapılan harcamalardan, gerek ise bizzat yaptığı harcamalardan söz edeceğiz.

---

²⁵ Şah Sultan'ın mukâtaa gelirleri ile arşiv vesikaları düzenli hale kayıtlıdır (BOA, TS.MA.e. 46, 197, 852).

²⁶ Şah Sultan'ın yıllık ortalama geliri, Sonuç bölümünde diğer kız kardeşlerinin yıllık gelirleri ile kıyaslanacaktır.

2.1.4. Harcamaları

Osmanlı arşivinde Şah Sultan için verilen ilk siparişlerin kayıtları, 1761 senesinin Ağustos ayına aittir. Dolayısıyla bu tarihin, Şah Sultan'ın doğumundan bir ay sonrası olduğunu ifade edebiliriz. Şah Sultan adına kayıtlı ilk eşya bir beşikti. Bu beşik, doğumunda düzenlenen beşik alayında kullanılmıştı ve pamuk ipliklerden oluşan gülabdan ile birlikte hazırlanmış süslü bir beşikti. Diğer kayıtlar ise bir adet şeritli entari ve bir adet şallı kadın feracesiydi. Siparişlerin teslimatı, iki ay sonra yapılmıştı (BOA, TS.MA.d. 2405.34). Kendisine henüz bir gelir bağlanmadığına göre, bu eşyaların masrafının hazineden karşılanmış olması muhtemeldi. Aynı gün, Şah Sultan için üç adet çiçekli entari ile bir adet telli entari de teslim edildi (BOA, TS.MA.d. 4107.2/9-11). Yine aynı senenin son iki ayında bir hırka ile dört adet kürk kabı diktirildi (BOA, TS.MA.d. 2405.36-38). Hazine-i Hümayun'dan 5 adet entari de yine Şah Sultan için yapılan alışverişler arasındaydı. 1762 senesinde yine entari çeşitleri vardı. Telli, ipekli ve çiçekli kumaş türleri kullanıldı (BOA, TS.MA.d. 10457.116-8). Kırmızı rengin ve çiçek motiflerinin tekstilde sıklıkla tercih edildi. Entari ise, genel olarak sağladığı rahatlık sebebi ile en çok kullanılan ve rağbet gören tekstil ürünüdür. Ayrıca Şah Sultan'ın, 1762'de kendine ait odaları da vardı. Şah Sultan henüz küçük bir yaşta olduğu için bakımını da kalabalık hizmetli grupları üstlendi. Bu odalarda ise bu hizmetlilerin ikamet etmesi muhtemeldir. Odaların tamiri için, 2.679 kuruş tutarında bir harcama yapıldı²⁷ (BOA, C.SM. 153.7671/1).

Bunların yanı sıra Şah Sultan'a yaptırılan bir adet pırlanta elmaslı gerdanlık, bir çift bilezik de hazırlandı. Gerdanlığın işçiliğine 150 kuruş, bir çift altın ve gümüş alaşımı bilezik için ise 400 kuruş ödendi (BOA, TS.MA.d. 2966.1). Mevcut hazineden maden temin edilerek, Şah Sultan için altın ve gümüş eşyalar da yaptırıldı. Bunlar altın leğen, şamdan, tas, sahan, sabunluk, kahvaltı tepsisi gibi eşyalardı. Gümüş sahan, maşrapa, leğen, şamdan, şeker kutusu da yine bu eşyalar arasındaydı (BOA, TS.MA.d. 2406.0011). Fitilli kumaştan tülbent, elmaslı altın gerdanlık da hazırlandı (BOA, TS.MA.d. 2406.0027/5-7). İki ürünün işçiliğine toplamda 158 kuruş 40 akçe verildi. Bu masrafların yanı sıra, 1763-1764 yılları arasında Şah Sultan adına çeşitli ayakkabılar da diktirildi.

---

²⁷ Bu hizmetlilere ikinci bölümün sonunda değinilecektir.

Tablo 3

1763-1764 yılları arasında Şah Sultan için diktirilen ayakkabılar ve ayakkabıların masrafları.

Ay ve Yıl	Adet ve Cins	Toplam
Nisan-Temmuz 1763	4 çift çizme, 24 çift tomak.	660 akçe.
Ekim 1763	2 çift çizme, 8 çift terlik.	210 kuruş.
Kasım 1763-Ocak 1764	4 çift çizme, 8 çift terlik, 16 çift mest.	540 pâre
Nisan-Mayıs 1764.	2 çift çizme, 20 çift terlik.	390 akçe.
Temmuz-Eylül 1764.	30 çift terlik, 2 çift çizme.	570 akçe.

(BOA, TS.MA.d. 2407.47.1; BOA TS.MA.d. 10745.1; BOA, TS.MA.e. 286.11.6).

Ayakkabı alışverişi için akçe cinsinden 1.620 tutarında, kuruş cinsinden 210 tutarında ve pâre cinsinden de toplam 540 tutarında harcama yapıldı (BOA, TS.MA.d. 2407.47.1; BOA TS.MA.d. 10745.1; BOA, TS.MA.e. 286.11.6). En çok tercih edilen ayakkabı cinsi terlik olup, çizme ve mest türleri terlik kadar rağbet görmemiştir. Çizmenin sadece kış mevsiminde kullanılabilmesi bu durumun nedeni olabilir. Terlik ise genellikle kolay ve pratik bir kullanım sunmaktadır. Bu sebepten, soğuk ya da sıcak mevsimler fark etmeksizin sıklıkla tercih edilmesi olağandır. Tablonun geneline bakıldığı zaman fazla sayıda her cins ayakkabı siparişinden söz edebiliriz. Büyük bir ihtimalle Şah Sultan'ın yanı sıra hizmetlilerinin de ayakkabı ihtiyacı giderildi.

Bunların yanı sıra Şah Sultan'a 1765 yılında ileride yaşaması için bir saray tahsis edildi ve sarayın döşenmesi için bazı eşyaların tedariki yapılmaya başlandı (BOA, TS.MA.e. 226.34). Sarı kadifeden ve telli kadifeden yastıklar, yünlü minderler, iskemle ve sandalyeler bu eşyalardan bazılarıydı²⁸ (BOA, TS.MA.e. 226-34/4). Bir sarayın döşenmesine yönelik alışveriş tercihlerini ve daha ziyade hangi eşyalara yönelik harcama yapıldığını göstermektedir. Aynı yıl, Şah Sultan için bir tülbent diktirildi. Harcanan tülbent ve işçilik için 8,3 kuruşluk ödeme yapıldı (BOA, TS.MA.d. 72.0001.7). 1774 senesinde, Şah Sultan, yaklaşık 13 yaşlarındayken kıyafet harcamaları devam etti. 3 adet kakım kürk, 9 adet de samur kürk diktirildi, 1.030 kuruş ödendi. Ardından 1 adet tulum kakım kürk daha sipariş edilmiş olup, karşılığında 105 kuruş daha eklendi (BOA, TS.MA.e. 286.021.2).

²⁸ Şah Sultan'ın Mustafa Paşa ile evlenerek kendi sarayına yerleşmeden bir sene önce, 1777'de, ailesiyle yaşadığı saraydaki odasına yeni eşyalar alındığını görmekteyiz. Şah Sultan bahsi geçen yılda, artık 16 yaşında bir genç kızdır. Odasını sarayın kuralları çerçevesinde kendi zevkine göre dekore etmiş olması da yüksek bir ihtimaldir. Odaya, çeşitli kumaşlardan yapılan yastıklar, şilte ve makat serilmiştir (BOA, TS.MA.e. 0126.0001.15).

Bu alışverişin ardından 13 adet samur kürk de aylık olarak verildi. Tüm kürklerin ederi ise 789 kuruş yekûnundadır. Kürklere yaptırılan eklemeler için de İsmail Ağa'ya 1000 kuruş gönderildi. Tüm alışverişin masrafı ise, 2.984 kuruş tutarındadır²⁹ (BOA, TS.MA.e. 286.021.2). Anlaşılan Şah Sultan büyüdükçe, giyime yönelik harcamaları da artış göstermeye başladı. Giyimin yanı sıra takılar da hazırlanmaya başlandı, kuyumcuya elmas bir gerdanlık ve altın bir bilezik siparişi verildi. Aynı kuyumcuya mücevher ve altın, gümüş gibi değerli madenler ile bezeli fincan zarfları da yaptırıldı. Fincan zarflarına 150 kuruş, gerdanlık ve bilezik takımına da toplamda 550 kuruş ödendi (BOA, TS.MA.e. 208.0033).

Şah Sultan evlenmeden önce, ailesi ile birlikte yaşadığı sarayda kendisi için yapılan alışverişler bu şekildedir. Kendisine küçükken daha çok entari diktirilmiş, büyüdükçe ise kürkler ve takılar satın alınmaya başlanmıştı. Bir yandan da çeyizlik eşyaları hazırlanmış, evlendikten sonra oturması planlanan sarayı daha önceden döşenmişti. Mustafa Paşa ile evlendiği sene, düğün için yeni entariler, kürkler diktirilmişti. Bunlar padişah tarafından hediye edildi. Entariler için 2.141,8 kuruşluk ödeme yapıldı (BOA, TS.MA.d. 2423.0031.2). Çeşitli alanlara yönelik bu harcamaların toplam maliyeti ise 9.234,7 kuruştur. Bu harcamaların büyük çoğunluğu da tekstile yönelik harcamalardı. 1778'de Mustafa Paşa ile evlenip kendi sarayında yaşamaya başlayınca tekstile yönelik alışverişleri devam etti. 1778-1785 seneleri arasında işlemeli entariler, destmal ve hümayun türü giysilik kumaşlar ve kürk kapları sipariş edildi (BOA, TS.MA.e. 286.0027/8; BOA, TS.MA.e. 287.0002.4-5; BOA, TS.MA.e. 553.35.1-2). Tüm bu tekstil ürünleri için bahsi geçen dönem içerisinde harcanan tutar toplamda 1.947,5 kuruştur.

Şah Sultan'ın kendi sarayında bütçe ayırdığı alan elbette yalnızca tekstil değildi. Mutfak için de alışverişler yapıldı. 1787 yılının Ağustos ve Eylül aylarında toplamda 747,2 kuruşluk, Ekim ayında ise 583 kuruş harcandı. Üstelik bu yıl id-i adha, yani Kurban Bayramı için kesilen kurbanlar da kayıtlıdır. Hanedan üyeleri, padişah ve valide sultan, paşalar için ayrı ayrı kurban kesildi. Kurbanların masrafı ise 99,85 kuruştur. Kasım-Eylül dönemlerinde toplamda 5.717,8 kuruşluk alışveriş yapıldı (BOA, TS.MA.e. 151.25.2-1; BOA, TS.MA.e. 151.26).

---

²⁹ Ancak belgede bir işlem hatası yapılmış olup, toplam kuruş 2084 tutarında girilmiştir.

Bu tutar Şah Sultan'ın yaklaşık bir yıllık mutfak masrafıdır.³⁰ 1787 ile 1799 yılları arasında yapılan alışverişlerde, çoğunlukla aynı gıda ürünleri sipariş edildi. Tatlı tercihlerinde güllaç, kadayıf, aşure ön plandadır. Kuruyemiş olarak ise fındık ve kuş üzümü sıklıkla bulundurulmuştu. Mutfakta çalışan işçilere de her masraf kaydında kahve ve sabun verilirdi. Sirke, tavuk, yumurta, un, tuz, şeker, süt gibi ürünler ise sıklıkla tercih edilirdi. Bu ürünlerden un, tuz, şeker ve yumurta ise temel gıda ürünleriydi. Nitekim günümüzde de aynı önemini koruyan ve mutfaklarda olmazsa olmazdır. Tatlılar içerisinde güllaç ve kadayıf ise, yine günümüzde sevilen tatlı çeşitlerindedir.

Bu mutfak harcamalarının yapıldığı 1792-1798 evresinde farklı alışverişler de gerçekleştirildi. Özellikle kumaş alımları arttı, toplamda 461 kuruşluk meblağ kumaş alışverişlerine ayrıldı. Kumaş satın alırken kendisine gelir getiren Rami Çiftliği'ni ihmal etmedi ve tamiratını, bahçe düzenleme işlerini yürüttü. Tamirat bedeli olarak 532,45 kuruş masraf yapıldı. Hizmetini gören hazinedar, arabacı, mutfak görevlileri, baltacılar kethüdası, ağalar, türbedar ve dericilerin de maaşları ödendi. Maaşlara toplamda 4 kise 1078,5 kuruşluk bütçe tahsis edildi. 1798 senesinin Eylül ayına dek bu tür harcamalar yapıldı (BOA, TS.MA.e. 919.81; BOA, D.BŞM.d. 06437.2). Eylül'den sonra Şah Sultan'ın sarayındaki haremde kış için hazırlıklar başladı, 6 kise 3000 kuruş dağıtıldı. 10 kere kahve siparişi verildi, 62,5 kuruşa mâl oldu. Kendisine elmaslı iğneler yaptırıp, samur kürk için malzemeler temin edilmesi ve bir de kadifeden, canfes türü kumaşlardan seccadeler diktirilmesini buyurdu (BOA, TS.MA.d. 3865.0005; BOA, TS.MA.e. 152.3). 1798-1802 dönemi arasında gerçekleşen tüm bu harcamaların mâliyeti 10 kise 4.916 kuruştı. Şah Sultan 1803 senesinde sağlığı iyice bozulmaya başladı. Bu sebepten bu sene içerisinde sıklıkla ilaç hazırlattı. İlaç alışverişleri için 401,45 kuruş ödendi (BOA, TS.MA.e. 152.1-2).

Tüm bu harcama kayıtlarına baktığımız zaman, Şah Sultan'ın giyim ve aksesuar, mobilya ve tekstil, mutfak ve gıda, sağlık, maaş ödemesi, tamirat gibi alanlarda harcamalar yapmıştı. Maaşlar haricinde, diğer alanlara yönelik harcama tutarları değişiklik gösterirdi. Örneğin alınan kumaşlar ve diktirilen kıyafetler ile ayakkabılar, hazırlatılan takılar hep farklıydı. Sağlığı yerindeyken de ilaç alışverişi yapmamıştı. Ancak sağlığı kötüleştikçe bu yöndeki harcamaları da artmaya başladı.

---

³⁰ 1788-1799 dönemine ait mutfak harcamaları da vardı (BOA, TS.MA.e. 151.27-28-29; BOA, TS.MA.e. 46.1).

Çiftliğinde tamirat gerekli olmuştu ve bu yönde bir bütçe ayrılmıştı. Mutfak giderleri ise genellikle aynı ürünlerin alınması sebebi ile ortalama olarak aynı bantta seyredirdi. Bazen de mobilya, ev eşyası alışverişleri yapılmıştı. Tüm bu sebeplerden, harcama alanları ve tutarları da yıl yıl değişim gösterebilirdi. Buna ek olarak alışverişlerin ihtiyaca, duruma ve isteğe göre yapıldığını da göz önünde bulundurursak, bu değişimler olağandır. Bu harcamaları ise elbette elde ettiği gelirleri ile gerçekleştirmişti. Özellikle son dönemlerde ortalama 290.615 kuruşluk bir geliri olduğuna göre ihtiyaç ve isteklerine yönelik alışverişleri karşılamaya yeterliydi. Bu durumda Şah Sultan, yıldan yıla artış gösteren gelirleri sayesinde zengin, lüks ve rahat bir yaşam sürmüş, geçimini rahatlıkla sağlayabilmişti. Nitekim kendisi bir hanedan mensubuydu ve kendisine ait yüklü gelirleri, sarayı, hizmetlileri olması da son derece doğaldı. Kendisinin harcamaları da bu yöneydi. Aynı zamanda, diğer kız kardeşlerinin özellikle saraylarındaki tamirat, kumaş, kıyafet, aksesuar ve dekorasyon alanlarına yönelik sık sık alışverişler yapmaları göz önünde bulundurulduğunda Şah Sultan daha tutumluymuştu. Lüks tüketimi dozundaydı ve daha ziyade ihtiyaçlar doğrultusunda alışverişler yaptığına yönelik bir çıkarımda bulunabiliriz.

2.1.5. Ölümü

Şah Sultan'ın sağlık durumu, 1797 senesinde olumsuz yönde seyretmeye başladı. 1803 senesinde, ölümüne aylar kala sık sık ilaç alışverişi yaptığından söz etmiştik. Bu ilaçların içeriğine baktığımızda, Şah Sultan'ın ölümüne neden olan hastalıklar hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Şah Sultan'a alınan ilaçlardan ilki, kayıtlarda "sadri sübye" olarak geçmektedir. Sadır kelimesi göğüs ile ilgili bir terim iken, sübye kelimesi ise emülsiyon³¹ anlamına gelen bir terimdir (Çelebi, 2009: 277-299; Etker, 2011: 111-116; Sami, 2016: 821). Şah Sultan için dört defa 10 adet sübye türü ilaç alınmıştı. Göğüs hastalıklarının tedavisinde kullanılan ilaçlar, yalnızca sübye formundan ibaret değildi. Göğüs ile ilgili 46 defa hap, şurup, macun gibi farklı formlarda ilaçlar da hazırlanmıştı. Bu ilaçlar toplamda 701 adetti. Aynı zamanda Şah Sultan, sindirim problemlerini (İnkibaz) gidermek için müshil ilacı ve macun da kullanmıştı. Hararet giderici ilaçlarla da ağrılarını dindiriyordu. Bir de ada soğanı şurubu sipariş etmişti (BOA, TS.MA.e. 152.1-2).

---

³¹ Emülsiyon: İki sıvının birbirlerine karışmadan, birbirleri içerisindeki dağılımları sonucunda ortaya çıkan heterojenlerdir. Ancak homojen görünüme sahiptirler.

Ayrıca İtalyanca “Shah Sultano” yazılarak ilaçların sultan için hazırlandığı belirtilmişti. Bu ilaçları hazırlayan da muhtemelen İtalyan bir hekimdi (BOA, TS.MA.e. 152.1-2). Tüm bu kayıtlardan anlaşılan, Şah Sultan’ın son ayları ağrılı ve acılı geçmişti, solunum yolu hastalıkları onu hızlı bir şekilde ölüme götürüyordu. Muhtemelen akciğerlerinde iltihap birikmiş ve kana karışmıştı, bu da acı çekmesine sebep oluyordu. Göğüs hastalıkları için öksürük şurubu kullandığına göre Şah Sultan’ın boğaz enfeksiyonu, yangısı ve yutma güçlüğü yaşadığını tahmin edebiliriz. Bu da iştahının kesilmesine, sindirim problemleri yaşamasına yol açmış olabilir. Bu sebepten sindirim hareketlerini düzenleyici ilaçlara başvurmuş olması ihtimal dahilindedir. Şah Sultan’ın ölümüne neden olan etken, yüksek bir ihtimalle akciğer ve solunum yolu hastalıklarıydı.

Kardeşi Sultan III. Selim de bu sebepten kendisini sarayında ziyaret etti. Sultan III. Selim bu “iyade” yani hasta ziyaretlerini 1799-1802 seneleri arasında 6 defa gerçekleştirmişti. Şah Sultan’ın oldukça solgun ve hastalıklı görüldüğü anlaşılmaktadır. (Arıkan, 1988: 341-533). 1802 senesinde Şah Sultan’ın bu hastalıklarının verdiği sıkıntı ile ibadete yönelmiş olması da ihtimal dahilindedir. Ölümünden bir sene öncesinde seccadeler yaptırmıştı. Muhtemelen sağlığına kavuşmak ve sıkıntılarını hafifletmek, maneviyatını beslemek için dualar etmiş, ibadetlerini yerine getirmişti (BOA, TS.MA.e. 152.3).

Şah Sultan’ın sağlık durumu iyice kötüye giderken, halk arasında öldüğüne dair söylentiler dolaşmaya başladı ve halk kedere boğuldu. Adet olduğu üzere, Sultan Ahmed Cami’nden selâlar dahi okundu. Herkes Şah Sultan’ın yasını tutarken gerçek ortaya çıktı, vefat etmediği anlaşıldı. Ancak bu süreçte felçli bir şekilde yatağa bağlı duruma geldi ve en sonunda 11 Mart 1803 tarihinde (17 Zilkâde 1217) Cuma günü vefat etti. Cenazesi için devlet erkânı toplandı, Şah Sultan’ın naaşı omuzlar üzerinde ve dualar eşliğinde Laleli Camii’ne götürüldü. Burada kılınan cenaze namazının ardından, daha önceden kendisi tarafından hazırlanan türbeye defnedildi (Parlak, 2010: 258-260; Sarıkaya, 2013: 732).

2.2. Beyhan Sultan

2.2.1. Doğumu

Beyhan Sultan Adilşah Kadınefendi'den dünyaya geldi. III. Mustafa'nın çocuklarının kayıtlı olduğu listeye göre Beyhan Sultan, 15 Aralık 1765 tarihinde, Pazartesi günü dünyaya gelmişti. Uluçay'ın yanı sıra Sakaoğlu da doğumun bugün gerçekleştiğini ileri sürmüştür ve her ikisi de aynı listeyi referans almıştır (BOA, TS.MA.d. 6364.1; Uluçay, 1992: 155; Sakaoğlu, 2015: 472). Bu görüşlerin yanı sıra, Beyhan Sultan'ın doğum tarihine ilişkin farklı arşiv kayıtları da bulunmaktadır. Örneğin bir belgede Beyhan Sultan'ın doğumu, “şehr-i mezbûrun birinci günü” ibaresiyle açıklanmaktadır. Bahsi geçen ay ise hicri olarak Şaban ayıdır. Zira aynı belgede bulunan önceki kayıtlar ise, “Bin yüz yetmiş dokuz senesi şâbân-ı şerîfinde hazine-i enderûn-u hümâyûna irâd-ı kaydolunan...” ifadesi ile başlamaktadır. Dolayısıyla bu belgeye göre Beyhan Sultan'ın doğum tarihi, 13 Ocak 1766'dır (BOA, TS.MA.d. 2410.49.1). İlginçtir ki Beyhan Sultan 23 Temmuz 1815 tarihli vasiyetnamesinde, 1759 yılında (H. 1172) doğduğunu bizzat kendisi yazmıştır³² (BOA, TS.MA.e. 173.25). Ancak elbette bu bilgi kronolojik olarak yanlıştır.

Diğer kayıtlarda ise yaklaşık bir ay öncesine, yine 15 Aralık 1765 tarihine işaret edilmektedir. Fındıklılı Süleyman Efendi ise 13 Ocak 1766 tarihini not düşmüştür (Aktepe, 1978: 79). Bir başka belgede ise Beyhan Sultan'ın 14 Ocak 1766 tarihinde Pazartesi gecesi (H. 2 Şâbân 1179) dünyaya geldiği ifade edilmektedir. Doğum saati de dokuz olarak kaydedilmiştir (BOA, D.BŞM.d. 3794.2). Ahmed Vâsıf Efendi ve Hâkim Efendi de aynı tarihi not düşmüştür (Vasıf, 1959: 273; Güngör, 2019: 1194-1196). Beyhan Sultan'ın doğum tarihi ile ilgili görüşleri değerlendirdikten sonra, kendisinin 13 Ocak 1766 tarihinde doğduğu sonucuna ulaşabiliriz. Arşiv vesikalarındaki kayıtlar ve dönemin tarihçilerinin kaleme aldığı tarihler doğrultusunda doğumun bu tarihte gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Nitekim doğum şenlikleri de aynı zamanda düzenlenmişti, dolayısıyla bu tarihi not düşen tarihçilerin aktardığı doğum tarihi bilgi doğru olabilir.

---

³² “Ve târih-i velâdetim 1172 senesi olmağla...” (BOA, TS.MA.e. 173.25).

Beyhan Sultan'ın 13 Ocak 1766 tarihindeki doğumu için, donanma gösterileri hazırlığı başladı. Ardından adetler gereği Sultan Mustafa, tıpkı eskiden olduğu gibi ulemayı huzuruna kabul etti ve orada bulunan herkes Fatıha Suresi'ni okudu. Sultana ismi o zaman verildi.³³ Bu doğum herkeste sevinç yarattı. Ardından, eskiden beri yapıldığı üzere çarşılar, pazarlar, dükkanlar, zenginlerin evleri, meskenler kusursuzca süslendi. Her tarafta sazlı eğlenceler düzenlendi. Bu şenlik sayesinde halk da neşelendi. Bunun yanı sıra Enderun-u Hümayun'da bulunan odalar da resimler, ipekler ve sarkıtlarla donatıldı (Vasıf, 1959: 273; Aktepe, 1978: 80). Görüldüğü üzere Beyhan Sultan'ın doğumu da ablası Şah Sultan'ınki kadar gösterişli bir biçimde kutlanmıştı. Nitekim doğan tüm sultanlar için de gösterişli veladet şenlikleri düzenlenmesi bir gelenektir. Beyhan Sultan doğduğu zaman da aynı gelenek sürdürülmüştü.

Diğer yandan şenlikler sırasında Sultan III. Mustafa, bazı gruplara ve şahıslara ihsan olarak paralar dağıttı. Dağıtım işlemi, Silahdar Ağa tarafından gerçekleştirildi. Buna göre Enderun ağaları ile Taşra Ocaklarına toplamda 3.000 kuruş, Hasoda Başı ağası ile üç kethüdaya toplamda 1.200 kuruş verildi. Birinci ve ikinci imamlara, Bâbüssaâde ağasına dağıtılan miktar ise toplamda 1.500 kuruştur. Çuhadar ve Rikabdar ağalarına dağıtılan miktar ise toplamda 400 kuruştur ve toplamda, 5.700 kuruş dağıtıldı (BOA, TS.MA.d. 2410.49.2). Şenlikler için saray çeşitli ışıklar ve kandiller, rengârenk ve türlü türlü avizeler ile süslendi. Yeniçeri kapısı ve odaları, Cephane ve Tophane de tıpkı diğer yerlerdeki gibi süsler ile donatıldı. Düzenlenen bu şehrayinlerde sazendeğan ve dansçı gruplar insanları eğlendirdi. Bir şehrayinde yapılması lüzum gelen her adetin yerine getirildi. Hâkim Efendi Beyhan Sultan'ın doğumunu, “Geldi Hâkim tâc-ı dehrin durre-i meknûnesi / Verdi enhây-ı vücûda Bighân Sultân şeref (Sene 1179)” dizeleriyle müjdeledi³⁴ (Güngör, 2019: 1195-1196). Şenliklerde davul ve kaval sesleri her yeri çınlatırken, etrafa güzel kokular yaymak da ihmal edilmedi. Kutlamaların sonunda Sultan III. Mustafa, yoksul kimselere de ihsanlarda bulundu (Vasıf, 1959: 273).

³³ Bighan olarak da geçmektedir. İsim koyma eylemi ise bir merasimdir ve “Tesmiye” olarak bilinir (Aras, Özgü, 1988: 332-333).

³⁴ Anlatımın başlangıcında da padişah ve Beyhan Sultan övülmüştür. Ardından Beyhan Sultan'ın ömrünün uzun ve bereketli olması için dua edilmiştir. Hâkim Efendi yerlere bile kumaşlar serildiğinden söz etmektedir.

Şenliklerde saray bayraklarla donatıldı, tüm şehir aydınlatıldı. Şenlikler 6 gün sürdü.³⁵ Şenlikler bitmeden bir gün önce ise Sultan Mustafa, Cuma Namazı kılmak için Sultan Ahmed Camii'ne gitti. Burada yeniçeri sakalarına 5 adet zer-i mahbub-u tâm dağıttı. Zer-i mahbub ise altın sikkeydi ve asker tarafından sevildiği için bu tabir ile anılırdı (BOA, TS.MA.d. 2410.49.2; Hammer, 2010: 2330; Artuk, 2013: 281-282). Kutlamaların altıncı günü ise Sultan III. Mustafa, İncili Köşkü'ne gittiğinde Ceyb-i Hümayun'a 200 adet zer-i mahbub-u nısfıyye dağıttı (BOA, TS.MA.d. 2410.0049/2). Ayrıca doğum şenliklerinde, Beyhan Sultan'ın Büyük Esmâ Sultan olarak da bilinen halası bohçalar hazırladı. Esmâ Sultan hazırladığı bu bohçaları önce kardeşi Sultan III. Mustafa'ya, sonra yeğenleri Şehzade Selim, Şah ve Mihrişah sultanlara, baş kadın, ikinci, üçüncü ve dördüncü kadınefendilere, kethüda ve ebe kadınlara, hazinedara, dârüssaâde ağası ile yeğeni Beyhan Sultan'a gönderdi. Bohçalar, sahiplerine verilmek üzere enderuna teslim edildi (BOA, TS.MA.d. 3151.1; Aykan, 2019: 28).

Bu bohçaların içeriğinde çiçekli, pesend işlemeli, altın oyalı, telli, taraklı atlas ve takayi ve iğne oyası ile süslenmiş kumaşlar vardı. Masraflar ise tamamen, Esmâ Sultan'ın eşi Sadrazam Muhsinzâde Paşa tarafından karşılandı. (BOA, TS.MA.d. 3151.1) Bu sırada düzenlenecek donanma gösterilerinin hazırlığı tamamlanınca, gösteriler başladı. Şehir üç gün üç gece ışıklandırıldı, büyük kandiller yakıldı. Nidalar söylenerek halk eğlendirildi, konaklar gümüş, âvîze ve kandiller ile süslendi. Bu gösteriler, Çarşamba gününden Cumartesi gününe dek sürdü (BOA, D.BŞM.d. 3794/2). Sultan III. Mustafa gösteri için masraftan kaçınmadı ve en ince ayrıntısına kadar planlandı, 123,15 kuruşluk bir ön bütçe ayrıldı (BOA, TS.MA.d. 3406.1.2). Ek masraflar ise 13.958,3 kuruştur. Miktar vekil-i harç ağasına teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.d. 3059.1). Yakılan kandiller, donanma gösterisinin dikkat çekici unsurları olmuştur. Boncuklu ipek hotoz, tebeşir, kâğıt, sarı bal mumları, sarı kandiller, billur cam, süngerler, limon, kahve, yapıştırıcı, kalay, teneke, sabun, cam, yağ ibriği, varak ve teller ise, bu gösterilerde kullanılan ürün çeşitleridir (BOA, D.BŞM.d. 3794/2).

---

³⁵ J. V. Hammer da H. 2 Şabân 1179 tarihini işaret ederek, kutlamaları ele almıştır. Diğer yandan arşiv kayıtlarının hemen altında ise “Beşinci günü edâ-yı salât-ı cumâ için Sultân Ahmed Câmîine teşrifde ihsân ihsân-ı hümayûn buyrulan...” ve “Altıncı günü biniş ile incülüye teşrifde ceyb-i hümayûna teslim olunan...” şeklinde ifadeler bulunmaktadır (BOA, TS.MA.d. 2410.49.2; Hammer, 2010: 2330).

Haremdeki büyük oda ağırlıklı olarak kırmızı ve yeşil kumaşlardan diktirilen perdeler, makatlar, şilteler, minder ve yastıklarla döşendi. Üçüncü kadınefendiye, yani Beyhan Sultan'ın annesi Adilşah Kadın'a da aynı tür eşyalar hediye edildi. Harem'de bir cibinlik kuruldu ve bu cibinlik lohusa anneye verilen hediyeler arasındaydı. Ancak bir beşiğin kaydı bulunmamaktadır. Ancak cibinlik kurulması ve büyük odanın bebek ve anne için hazırlanması bu ihtimali güçlendirir. Diğer yandan veladet-i hümayun olarak adlandırılan doğum şenlikleri devam ederken, hizmet gören tüm görevlilere bahşişler vermeye devam edildi (BOA, TS.MA.d. 2410.2,3,4). Kutlamalar dört gün sürdü ve Cumartesi günü sona erdi (BOA, D.BŞM.d. 3794/2). Beyhan Sultan doğumundan itibaren bebeklik ve çocukluk dönemlerini, sarayın haremde kalabalık ailesiyle geçirdi. O sırada annesi Adilşah Kadınefendi, Ablası Şah Sultan ile onun annesi Mihrişah Kadınefendi, ağabeyi Şehzade Selim ve annesi Mihrişah Sultan, amcası Şehzade Abdülhamit ve onun çocukları yani kuzenleri de burada ikamet etmekteydi. Babası III. Mustafa'nın diğer kadınları da harem sakinleri arasındaydı (Ersöz, 2020: 49).

2.2.2. Evlilik Merasimi

Beyhan Sultan'ın Silahtar Mustafa Paşa ile evliliği, padişah I. Abdülhamid ve Adilşah Kadınefendi arasında geçen ilginç bir olay sayesinde gerçekleşti. Adilşah Kadınefendi, Sultan I. Abdülhamid'e dert yanmıştı. Dert yanmasının sebebi ise, kızı Beyhan Sultan'ın evlilik yaşının geldiği, ancak henüz evlenmemiş olmasıydı. I. Abdülhamid'den kızını bir an önce evlendirmesi ricasında bulundu. Adilşah Kadınefendi, kızının sık sık baygınlık geçirip hastalandığından da dem vurmuydu. Sultanın adeta feryat figan bir halde evlenmek istediğinden söz etti. Kadınefendinin ricası üzerine Sultan I. Abdülhamid, yaşananları sadrazama aktardı. Ardından, müzakereler gerçekleştirilerek bir karara varıldı. Bu karara göre Beyhan Sultan, Silahtar Mustafa Paşa ile evlenecekti. Aynı zamanda Hatice Sultan'ın evlendirilmesi hususunda da bir karar verilmiştir. Padişah Muharrem Ayı içerisinde, iki yeğeninden birini evlendirmeyi, birini de nişanlamayı düşünmüştü. Evlenme önceliği Beyhan Sultan'daydı (BOA, TS.MA.e. 807.90.1/2). Padişah bu karara 1784 senesinde varmıştı. Beyhan Sultan'ın durumundaki aciliyet ve yaşının da daha büyük oluşu, bu yönde bir kararın çıkmasında etkili olmuştu. Kararın ardından haber, ulaklar aracılığıyla valilik görevi icabı Halep'te bulunan müstakbel damada ulaştırıldı (Sarıkaya, 2013: 138).

Damat Mustafa Paşa derhal çağırıldı ve 29 Nisan 1784 tarihinde atı ile İstanbul'a geldi. Şeyhülislâm ile baş müftü tarafından padişahın sarayına davet edildi. Sarayda kendisine iki gün misafir olacağı dârüssaâde ağasının odası hazırlandı. Müstakbel kayınbiraderi Ahmed Paşa oradaydı. Mustafa Paşa'nın sağdıcı olarak ise Kethüda Seyyid Mehmed Hayri Efendi tayin edildi. Mustafa Paşa da önceden hazırladığı nişan takımlarını adet olduğu üzere sağdıcına verdi. Sağdıç olan kethüda takımları bir alay ile paşa adına Enderun-u Hümayun'a ilettili. Kendisi artık Mustafa Paşa'nın temsilcisiydi (Sarıkaya, 2013: 138).

Sultan I. Abdülhamit, nişanın adetlere uygun şekilde yapılması ve mutlaka önceki merasimler gibi olması hususuna dikkat çekmişti. Bu noktada padişahın, geleneklerin tam manası ile yerine getirilmesini istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca nişan takımları ilk önce Sadrazam konağından çıkarıldı. Nişan alayı da buradan Soğuk Çeşme Yolu'ndan Cephane önüne gelmiş, padişah sarayının önünde dizildi (BOA, A.d. 351/25). Damat Mustafa Paşa, Beyhan Sultan'a ve onun annesi Adilşah Kadın'a da bazı hediyeler takdim etti (BOA, A.d. 351/38-26). Beyhan Sultan'a mücevher kutusu içerisinde bir elmas yüzük, elmastan bir sorguç, elmas bilezik, zümrüt küpe, elmas kuşak ve kemer, incili ve elmaslı, altınlarla bezeli ayakkabılar hediye etti. Bunların yanı sıra gümüşten nahil ağaçları, şekerlemeler, meyveler, çiçekler, mücevher işlemeli peçe ve değerli kumaşlar da diğer hediyelerdi. Bir donanmış at bu değerli hediyeler arasındaydı. Kayınvalide Adilşah Kadın'a verilen hediyeler ise meyve çeşitleri, 6 çeşit değerli kumaş, kristal tabakta şekerlemeler ve çiçek buketleriydi (BOA, A.d. 351/38-26).

Nişan merasiminin ardından damadın temsilcisi kethüdaya samur kürk, boyama ve yağlık gönderildi. Teşrifatçıya hil'ât, boyama ve yağlık ile birlikte 300 kuruş teslim edildi. Teşrifat halifesine ve teşrifat kesedarına da aynı eşyaların yanı sıra para da dağıtıldı. Nahil ağaçlarını getiren ağaya, karakolluk bostanı ağaya, karakolluk kethüda beye, Damat Mustafa Paşa'nın mirahuru ile silahtarına da aynı eşyalar hediye olarak verildi. Yine Mustafa Paşa'nın koşum ve eyer takımlarını süsleyen serserraca, yedekçi başına ve yemişçi başına da hil'ât giydirildi. Sadrazamın ağalarının tümüne 350 kuruş, harbeciyan askerlerine 200 kuruş, alay çavuşlarına ve baş çavuşa toplamda 40 kuruş dağıtıldı. Kapı kethüdalarına da bahşiş ihsanında bulunuldu. Bu hediyeler sahiplerine, Haremin önünde, dârüssaâde ağasının huzurunda takdim edildi (BOA, TS.MA.e. 1282.11/3).

Nikah günü geldiğinde, Mustafa Paşa adet olduğu üzere Beyhan Sultan'a mehir verdi ve nikah kıyıldı. Dualar eşliğinde, orada bulunanlara samur kürkleri ve hil'âtlar giydirildi. Bazı kimselere de para dağıtıldı. Kürkleri ve hil'âtları giyen kişiler ise damadın sağdıcı Mehmet Hayri Ağa ve şeyhülislamdır. Şahitlere, sadrazama, halife ve teşrifatçılara, hizmetlilere de ayrı ayrı kıymetli hediyeler sunuldu. Tüm hediyelerin tutarı ise 1.220 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 1282.11/3; Sarıkaya, 2013: 138).

Görüldüğü üzere nikahta da bir teşrifat uygulaması söz konusuydu. Nikahın ardından, Beyhan Sultan için cihaz alayı, yani çeyiz alayı düzenlendi. Çeyiz, parlak ve rengarenk kumaşlardan, gösterişli cevherlerden, kıymetli gümüş ve bakır eşyalardan oluşmuştu. Alay güzel bir biçimde tertiplendi ve tüm çeyiz, sultanın ikamet edeceği saraya nakledildi. Çeyiz alayının ertesi günü, Beyhan Sultan da gösterişli bir arûs alayı ile kendi sarayına doğru yola çıktı. Paşa saraya ulaştığında kendisini çok süslü bir gelin odası karşıladı. Alay geri dönerken sadrazam ve maiyeti, şeyhülislam, kaptan paşa ve diğer devlet ileri gelenleri orada kaldı. Saz dinletisi, dans gösterileri ve sohbetler davetliler arasında gece sonuna kadar sürdü. Kutlamaların sonunda Mustafa Paşa, haremde Beyhan Sultan'ın odasına girdi (BOA, TS.MA.d. 2427.1.2; Sarıkaya, 2013: 138).

Zifaf gecesinin ardından adet gereği Mustafa Paşa, sadrazamın konağını (Bâb-ı âlî) ziyaret ederek eteklerini öptü (İpşirli, 1991: 378-386; Sarıkaya, 2013: 138). Zifaf ise evliliğin ilk gecesidir ve dolayısıyla Beyhan Sultan ile Mustafa Paşa evli çift olarak yeni hayatlarına ilk kez bu gece adım atmışlardı. Düğünden sonra ise Sultan I. Abdülhamit Cuma namazından çıktığında çifti ziyaret etti ve akşama dek burada kaldı. Padişahın, bu ziyaretinde 1.500 kuruş bahşiş dağıttı (BOA, TS.MA.d. 2432.1; Özcan, 2018: 129). Ayrıca yine Sultan I. Abdülhamit'in, nikahtan sonra Beyhan Sultan'a, bazı hediyeler vermiş olması da muhtemeldir. Bir çift küpe, bir mücevher bir kuşak, bir bilezik, bir ayna ve incili mücevher ayakkabı bu hediyelere örnektir. Zira çok önceden, nikah kararının verilmesinin ardından padişah, bu takı ve eşyaların hazırlanması için emir vermişti. Bu sebepten, ısmarlanan bu eşyaların cihaz alayına dek hazırlanarak, sultanın çeyizleri arasında yer almış olmaları da diğer bir ihtimaldir (BOA, TS.MA.e. 807-90.3).

Beyhan Sultan ise eşi ile geçirdiği ilk geceden birkaç gün sonra, devlet erkânına bazı hediyeler gönderdi. Bu hediyelerin gönderilmesi bir âdetti ve hediye bohçası, çeşitli elbiseleri içermekteydi. Sadrazam, yeniçeri, defterdar, şeyhülislam, Rumeli kazaskeri, kethüdalar, damat Mustafa Paşa hediye gönderilen bazı önemli kişilerdendi. Damat Mustafa Paşa'nın ziyareti sırasında sadrazam, kendisine bir de samur kürk giydirdi (BOA, TS.MA.e. 1282.11.1). Nişan, nikah ve nikahın ardından düzenlenen ziyafet³⁶ ve arus alayı ile zıfaf gününe dek yaşanan süreç ele aldığımız şekildedir (BOA, TS.MA.d. 2428.4.18; BOA, A.d. 351.37).

Çiftin ikamet ettiği saray ise Çağaoğlu'ndaki Çiftesaraylar'dı. Uluçay'a göre ise bu saray Çiftehavuzlar'da (Kadıköy) bulunmaktaydı (Sakaoğlu, 2015; 473; Uluçay, 1992: 155). Ancak bu sarayın Çağaoğlu'nda bulunduğu, evlilik merasimlerinin kutlandığı sırada, alayların geçtiği güzergâhtan da anlaşılmaktadır. Beyhan Sultan'ın ikamet ettiği saray, evlendiği günlerde yapılan ziyaretlerin kayıtlı olduğu belgede herhangi bir isim ile anılmamıştı. Yalnızca “İsmetlû Bighân Sultân hazretlerinin serây-ı âlileri” tâbirine rastlamaktayız (BOA, TS.MA.d. 2427.0001/2). Buna göre Beyhan Sultan, ablası Şah Sultan'a yakın bir yerde ikamet etmeye başladı. Zira, ilgili bölümde değindiğimiz üzere Şah Sultan'ın evliliğinde düzenlenen alay da hemen hemen Beyhan Sultan'ın alayı ile aynı yolu takip etmişti. Ayrıca padişah yeğeninin çeyiz alayını da tebdil ile izlemişti (Sakaoğlu, 2015: 474). Şah Sultan'ın sarayının yeri tarif edilirken bu sarayın, “Cigalaoğlu Konağı” yakınında olduğu belirtilmişti. Dolayısıyla bu iki kız kardeş, komşu oldular. Ayrıca kendisinin bu civarda kira geliri sağladığı bir sahilhanesi daha bulunuyordu (BOA, TS.MA.e. 395.72/1). Ablası ile yakın civarda ikamet etmeleri de bir tesadüf değildir. Padişah muhtemelen, yeğenlerinin saraydan ayrıyken, yalnızlık çekmemelerini amaçlamıştı.

Beyhan Sultan ile Mustafa Paşa'nın bu evliliğinden, tek çocukları olan Hatice Hanım Sultan dünyaya geldi. Hanım Sultan 23 Ekim 1799 tarihinde evlendirildi. Beyhan Sultan kızının düğün masraflarını kendi cebinden karşıladı. Ancak Mustafa Paşa'nın ömrü, kızının evliliğini görmeye yetmedi. 1799 senesinde, Bosna Valiliği görevindeyken vefat etti. Beyhan Sultan ise bir daha evlenmedi (BOA, TS.MA.d. 3033.0001; Süreyya, 1996: 1191-1192; Sakaoğlu, 2015: 476).

---

³⁶ Evlilik merâsiminde düzenlenen ziyafete ait belge, bir sene sonrası ile tarihlendirilmektedir.

Silahtar Mustafa Paşa, kariyerinin başlarındaiken ve ölümüne dek pek çok yerde görevlendirilmiş ve birden çok kez yer değiştirmişti. Kendisine Selânik ve Karesi sancakları maaşına ek arpalık³⁷ olarak tahsis edilmişti. Ardından Yanya Sancağı, Eğriboz Sancağı, Köstendil Sancağı da verilmişti³⁸ (İlgürel, 1997: 115-179-258-328). Kendisi geçici olarak sadaret kaymakamlığı üstlenmesinin haricinde hiçbir zaman İstanbul'da görevlendirilmemiş ve burada kalmamıştı. Damat Mustafa Paşa ile ilgili dikkat çekici bir husus da vardır; I. Abdülhamit'in, damadı hakkında sarf ettiği sözler epey ilginçtir. Padişah, 1788 (H. 1202) senesine ait bir Hatt-ı Hümayun'da vezirine: “Bighân Sultân zevcî silâhdâr Mustafâ Paşa beş guruşa mâlik değildir mansabı dahi galiba bî-hâsıldır deyu mesmû'umdur...” sözleri ile dert yanmıştı (BOA, HAT, 22.1080). Sultan I. Abdülhamid'in bu cümlelerinden, Mustafa Paşa'nın kendine ait mâl varlığının bulunmadığı ve görevinde de başarısız olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Üstelik padişahın tüm bunları duyduğunu belirtmesi de paşa hakkında söylentilerin epey yaygın olduğunu düşündürmektedir.

Mustafa Paşa'nın ölümünün ardından, üzerine kayıtlı 18.270 kuruş değerinde eşya satılmıştı. 67.011 kuruşluk eşya ve mücevherat da vardı. Diğer kayıtlarda 4.000 kuruş bahasında eşya, 27.594 değerinde nakit yaldız altın mevcuttu. Hesaplanan yekûn ise, 116.875 kuruştur. Bu kayıtlar sayesinde kendisinin mal varlığı ve maddi durumu ile ilgili bilgi edinebilmekteyiz. Kızı Hatice Hanım Sultan'ın 38.619 kuruş tutarındaki çeyiz masrafları da, vefatından sonra dahi kendisi adına kaydedilmişti³⁹ (BOA, TS.MA.e. 176.18; Öztuna, 1996: 242). Padişah kendisi hakkında “beş kuruşa mâlik değildir” sözlerini sarfederken, bu mâl varlığının paşaya değil, tamamen devlete ait olduğunu vurgulamayı amaçlamış olabilir. Ayrıca daha zengin ya da rütbeli bir devlet adamı ile evlendirilmemesinin sebebi de muhtemelen III. Mustafa'nın kızı olmasından ileri gelmiştir. Sultan I. Abdülhamid'in kendi kızları dururken, kardeşinin kızlarına bu olanağı sağlamaması doğaldır.

---

³⁷ Arpalık, devlet memurlarına maaşlarına ek olarak tahsis edilmekteydi (Baltacı, 1991: 392-393).

³⁸ “Silahdar” namının yanı sıra “Çelik”, “Perişan” gibi sıfatlar ile anılan Mustafa Paşa'nın kariyeri Enderun'da yetişerek Silahdar olarak başlamıştır. 1780 senesinde Selânik, ardından Halep Valisi olarak tayin edildiğini görmekteyiz (Süreyya, 1996: 1191-1192).

³⁹ “Müteveffâ-yı müşârûnileyhin kerimesi ismetlü Hâdice Hanım'a sarf olunacak cihâz vesâirin defteridir...”, BOA, TS.MA.e. 176.18; Ayrıca Öztuna, Hatice Hanım Sultan'ın evlendiği kişinin Fulân isminde bir bey olduğundan söz etmiştir. Sultanın, evlendiğinde 14 yaşında olduğunu da belirtmiştir (Öztuna, 1996: 242).

Bunların yanı sıra Ahmed Vâsıf Efendi Mustafa Paşa'nın, Çelik Mehmed Paşa'nın maiyeti dahilinde oluşundan ve onun ölümü üzerine Enderun'a girdiğinden söz etmiştir. Ahmed Vâsıf kaleme aldığı eserinde Mustafa Paşa'yı inadı ile meşhur, kavrama yeteneği sınırlı ve anlayışsız, açık sözlü bir karakter olarak tanımlamıştır. Bu olumsuz özelliklerine karşın Mustafa Paşa'nın, Allah korkusu olan ve haramdan uzak duran bir kimse olduğunu da vurgulamıştır. Ayrıca, Paşa'nın merhametli, ölçülü, iyi ve temiz niyetli tabiatını da övmüştür. Akranlarına nazaran çok daha insafli ve kalbi ile dilinin bir olduğunu da özellikle belirtmiştir. Paşa'nın bu karakterini “bî-misl”, yani emsalsiz olarak nitelendirmiştir (Sarıkaya, 2013: 357).

Tarihlerde kendisi hakkında yapılan yorumlardan ve padişahın kendisi hakkında sarf ettiği sözlerden bazı sonuçlara ulaşmaktayız: Paşa bazı çevrelerce sevilmiş, bazı çevreler tarafından ise yetersiz görülmüştür. Özellikle padişah tarafından, devlet işlerinde başarısız olduğunu düşünülmüştü. Bunların yanı sıra, bu evliliğe Beyhan Sultan yönünden bakacak olursak, eşi Mustafa Paşa'nın sık sık farklı yerlere tayin olması nedeni ile çoğunlukla eşinden ayrı bir yaşam sürmüştü.

2.2.3. Gelirleri

Beyhan Sultan hem varlıklı hem de parasını iyi kullanmasını bilen bir kadın profili çizmiştir. Eğlenmeyi, giyinip kuşanmayı seven ve bu alanlara yönelik para harcamaktan zevk alan bir kadındı. Aynı zamanda maddi imkânlarını, çeşitli hayır işlerinin hayata geçirilmesi amacıyla kullandığını da görmekteyiz. Babası III. Mustafa'nın, amcası I. Abdülhamid'in ve ağabeyi III. Selim'in saltanatı dönemlerinde, çeşitli gelir kaynakları onun tasarrufuna sunuldu. Kuzeni IV. Mustafa döneminde ise nispeten maddi ve manevi yönden daha sakin bir hayat sürdü. Sakaoğlu, III. Selim tahttan indirilerek öldürüldükten sonra, Beyhan Sultan'ın renkli hayatının adeta karardığını belirtmiştir (Sakaoğlu, 2015: 476). Ancak genel itibarıyla Beyhan Sultan, maddi açıdan keyifli ve rahat bir yaşam geçirdi. Ağabeyi III. Selim'in yenilik girişimlerine, maddi imkanlarını kullanarak hayata geçirdiği mimari faaliyetler ile destek sağladı. Zira inşa ettirdiği çeşmeler ve saraylar Osmanlı mimarisine göre yeni ve Avrupalı nitelikteydi. Beyhan Sultan, bu döneme yeni bir soluk ve renk getiren kadın sultandı.

Beyhan Sultan'ın gelir kaynaklarına baktığımız zaman kendisine, 1766 yılında aylık bağlanmaya başlandı. “Şehrîyen” yani aylık olarak verilen para, zer-i mahub cinsinden 500 kuruşa denk gelmekteydi. Beyhan Sultan da bu yılda doğduğuna göre, bu aylığın kendisine bağlanan ilk gelir olduğunu ifade edebiliriz. Bir sonraki aylık Ekim ayında, yine 500 kuruş verildi. Kasım ayından itibaren 5 ay boyunca aynı miktarlar görüldü (BOA, TS.MA.d. 2411.87.2; BOA, TS.MA.d. 2411.89.2). Aylıklar, ilk önce iki ayda bir, ardından her ay verilmeye başlandı. Buna göre Beyhan Sultan'ın 1766-1767 yılları arasında, 9 aylık süreçte elde ettiği gelir 4.500 kuruştur. Sultanın bu parayı düzenli aldığını ifade edebiliriz, nitekim ismi de aylıktı. Bu para her ay Beyhan Sultan'ın ihtiyaçları için harcanırdı. Mayıs 1767 ile Nisan 1768 arasında da Beyhan Sultan'a hazineden aylıklar verildi. 12 ay boyunca verilen miktar, bir önceki sene olduğu gibi 500 kuruş olan bu tutar 12 ayda 6.000 kuruş etmişti⁴⁰ (BOA, TS.MA.d. 2412.0044-0055). Ertesi üç yıl da Beyhan Sultan'a, Hazine-i Hümayun'dan her ay düzenli olarak 500 kuruş aylık verildi ve 1769 senesine gelindiğinde Beyhan Sultan'ın 12 aylık geliri yine toplamda 6.000 kuruş oldu. Bu durum diğer yıl da devam etti⁴¹ (BOA, TS.MA.d. 2414.0073.2; BOA, TS.MA.d. 2414.0084.2). Kendisine 1772 yılının sadece Nisan ayında verilen 500 kuruş, aylığın sonuncusuydu. Bu tarihten itibaren bu aylıklar kesildi. Bu durumda Beyhan Sultan yaklaşık 6 yaşına gelene dek kendisine, düzenli ve düzensiz olacak şekilde aylıklar verildi.⁴² Aylıkların miktarının belirlenmesinde ise, sabit bir tutar takip edilmişti.

Aylıkları kesilince Beyhan Sultan, mukataa gelirleri bağlandı. 1775 senesinde kendisine Liva-i Paşa'nın Şehirköy kazasında bir mukataa tahsis edildi. Ayrıca Beyhan Sultan bu mukataayı, 1775-1783 yılları arasında Abdülaziz Efendi ile ortak olarak işletti⁴³ (BOA, TS.MA.d. 2842.0001; BOA, TS.MA.d. 2842.0007). Beyhan Sultan 1794 senesinde, bu mukataa sınırlarındaki çiftliklerden de gelir elde etti. Ancak bu yıl buradaki çiftlik sahipleri, 257,5 kuruş tutarındaki hisse bedellerini ödemediler. Bu bedelin tahsili için verilen emir, Beyhan Sultan'ın kethüdası aracılığıyla taraflara iletildi (BOA, C.ML. 723.29586.0001).

---

⁴⁰ Bu bilgiler için dipnotta belirtilen TS.MA.d. 2412 Fon numaralı defterlerin 0045 ve 0055 sıralı tüm kayıtlarına bakılabilir.

⁴¹ H. 1183'te her ay verilen 500 kuruş aylıklara ait kayıtlar, 2414 No'lu defterlerde.

⁴² H. Safer 1180 ile H. Muharrem 1185 seneleri arasındadır.

⁴³ H. 1189-1197 seneleri arasındaki tüm kayıtlar kayıtlıdır (BOA, TS.MA.d. 2842.1-7).

Beyhan Sultan'ın gelir kaynaklarına baktığımız zaman kendisine, 1766 yılında aylık bağlanmaya başlandı. “Şehrîyen” yani aylık olarak verilen para, zer-i mahub cinsinden 500 kuruşa denk gelmekteydi. Beyhan Sultan da bu yılda doğduğuna göre, bu aylığın kendisine bağlanan ilk gelir olduğunu ifade edebiliriz. Bir sonraki aylık Ekim ayında, yine 500 kuruş verildi. Kasım ayından itibaren 5 ay boyunca aynı miktarlar görüldü (BOA, TS.MA.d. 2411.87.2; BOA, TS.MA.d. 2411.89.2). Aylıklar, ilk önce iki ayda bir, ardından her ay verilmeye başlandı. Buna göre Beyhan Sultan'ın 1766-1767 yılları arasında, 9 aylık süreçte elde ettiği gelir 4.500 kuruştur. Sultanın bu parayı düzenli aldığını ifade edebiliriz, nitekim ismi de aylıktı. Bu para her ay Beyhan Sultan'ın ihtiyaçları için harcanırdı. Mayıs 1767 ile Nisan 1768 arasında da Beyhan Sultan'a hazineden aylıklar verildi. 12 ay boyunca verilen miktar, bir önceki sene olduğu gibi 500 kuruş olan bu tutar 12 ayda 6.000 kuruş etmişti⁴⁴ (BOA, TS.MA.d. 2412.0044-0055). Ertesi üç yıl da Beyhan Sultan'a, Hazine-i Hümayun'dan her ay düzenli olarak 500 kuruş aylık verildi ve 1769 senesine gelindiğinde Beyhan Sultan'ın 12 aylık geliri yine toplamda 6.000 kuruş oldu. Bu durum diğer yıl da devam etti⁴⁵ (BOA, TS.MA.d. 2414.0073.2; BOA, TS.MA.d. 2414.0084.2). Kendisine 1772 yılının sadece Nisan ayında verilen 500 kuruş, aylığın sonuncusuydu. Bu tarihten itibaren bu aylıklar kesildi. Bu durumda Beyhan Sultan yaklaşık 6 yaşına gelene dek kendisine, düzenli ve düzensiz olacak şekilde aylıklar verildi.⁴⁶ Aylıkların miktarının belirlenmesinde ise, sabit bir tutar takip edilmişti.

Aylıkları kesilince Beyhan Sultan, mukataa gelirleri bağlandı. 1775 senesinde kendisine Liva-i Paşa'nın Şehirköy kazasında bir mukataa tahsis edildi. Ayrıca Beyhan Sultan bu mukataayı, 1775-1783 yılları arasında Abdülaziz Efendi ile ortak olarak işletti⁴⁷ (BOA, TS.MA.d. 2842.0001; BOA, TS.MA.d. 2842.0007). Beyhan Sultan 1794 senesinde, bu mukataa sınırlarındaki çiftliklerden de gelir elde etti. Ancak bu yıl buradaki çiftlik sahipleri, 257,5 kuruş tutarındaki hisse bedellerini ödemediler. Bu bedelin tahsili için verilen emir, Beyhan Sultan'ın kethüdası aracılığıyla taraflara iletildi (BOA, C.ML. 723.29586.0001).

---

⁴⁴ Bu bilgiler için dipnotta belirtilen TS.MA.d. 2412 Fon numaralı defterlerin 0045 ve 0055 sıralı tüm kayıtlarına bakılabilir.

⁴⁵ H. 1183'te her ay verilen 500 kuruş aylıklara ait kayıtlar, 2414 No'lu defterlerde.

⁴⁶ H. Safer 1180 ile H. Muharrem 1185 seneleri arasındadır.

⁴⁷ H. 1189-1197 seneleri arasındaki tüm kayıtlar kayıtlıdır (BOA, TS.MA.d. 2842.1-7).

Bu mukataa ile ilgili bir başka sorun ise 1799 senesinde yaşandı. O sene Şehirköy mukataasının voyvodaları, Osman ile Mahmud ağalardı. Belgrad'ın vergi tahsildarı ve muhafızı olan vezir El-hac Mustafa Paşa, kanunlara aykırı olarak bu ağalardan 15.000 kuruş almıştı. Bu tutar, mukataanın yıllık geliriydi. Paşa Beyhan Sultan'ın gelirini resmen kendi zimmetine geçirmişti. Bu yolsuzluğunun üzerine paşaya, cebren aldığı bu parayı yeniden tedarik ederek, voyvodaların hesabına aktarması için bir hüküm çıkarıldı (BOA, AE.SSLM.III., 399.23003.3). Bu örnekler, mukataaların işletilmesi noktasında, güvenilir kimselerin işbaşına getirilmesi gerektiğini göstermiştir. Mukataanın 15.000 kuruş olan yıllık tahsilatı, 1810 senesine gelindiğinde 40.500 kuruşa yükseldi, ancak yükselişin geçici olduğu anlaşıldı. Zira 1820'de elde edilen tutar yine 15.000 kuruştı (BOA, TS.MA.e. 175.8/1; BOA, TS.MA.e. 172.16/12). Sonuç olarak mukataanın 15.000 kuruşluk geliri, düzenli olarak aşağı yukarı aynı tutarda tahsil edildi. Beyhan Sultan, ölmeden önce bu mukataayı iltizama vermiştir ve ilgili mültezimi de tam yetkili kılmıştı (BOA, TS.MA.e. 173.41).

Beyhan Sultan'ın uhdesinde bulunan bir diğer gelir kaynağı ise Mora Yarımadası mukataasındaki muhallefat çiftliklerdi. Sultan III. Mustafa 21 Aralık 1768'de kızı Beyhan'a bu çiftliklerin "nısf" yani yarım hissesini verdi. Bu çiftlikler, merhum Moralı Osman Bey muhallefatındandı. Çiftliklerin kalan hissesi, Beyhan Sultan'ın kız kardeşi Mihrişah Sultan ve halası Zeynep Sultan'a tahsis edildi. Ayrıca varislere de pay ayrıldı ve hisse olarak paylaştırılan çiftliklerin toplam sayısı ise 39'du. Beyhan Sultan'a yarım hisse verildiğine göre, yaklaşık 19 adet çiftlik kendisine ayrılmıştı (BOA, AE.SMST.III. 19.1285/1).

Mora Yarımadası'nda Kalamata ve Androsa kazalarında bazı çiftlikler de Beyhan Sultan'ın tasarrufuna verildi. 1778'de reayanın cizye mallarına emanetçi olarak Bostanlı Halil atanmıştı, ancak bir ay sonra görevini kötü kullanmaya başladı ve yağmacı Arnavut eşkiya ile işbirliğine girdi (BOA, AE.SABH.I, 146-9897/1-2). Ertesi sene kendisine yine Mora'daki Musa Ağa çiftlikleri de ayrılmıştı, Beyhan Sultan'ın bu çiftliklerdeki hissesi bir râbi, yani 4/1 oranındaydı. Beyhan Sultan burada da tahsilat hususunda problemler yaşadı (BOA, C.SM., 130.6526/1) Bu aksamalar, Beyhan Sultan'ın kazancını olumsuz etkilemişti. 1798'den itibaren yeni mukataalar eklenmesine karşın, tahsilattaki istikrarsızlık devam etti.

Tablo 4

Beyhan Sultan'ın 1798-1808 dönemi arasında Mora Yarımadası'ndan elde ettiği tüm gelirlerin yıllara göre gruplandırılması.

Sene	Yerler	Net Gelir
1798	Tüm Mora Mukataaları	65.500 kuruş
1799	Tüm Mora Mukataaları	42.500 kuruş
1800	Tüm Mora Mukataaları	70.000 kuruş
1801	Tüm Mora Mukataaları	68.000 kuruş
1802	Karetena, Androsa, Kalamata, Cizye Vergisi	68.000 kuruş
1803	Karetena, Androsa, Kalamata, Cizye Vergisi	35.447 kuruş
1804	Tüm Mora Mukataaları	63.000 kuruş
1805	Tüm Mora Mukataaları	70.000 kuruş
1806-1807	Tüm Mora Mukataaları	70.000 kuruş
1808	Karetena, Androsa, Kalamata, Cizye, Emlak-ı Hümayun	70.160 kuruş

(BOA, TS.MA.e. 176.1/2-6-9; BOA, TS.MA.d. 5234.1/3; BOA, TS.MA.e. 112.18/19/20).

Buna göre Beyhan Sultan'ın on sene içerisinde Mora Yarımadası'nda elde ettiği gelir miktarları hemen hemen her yıl değişmişti. 1798-1799 arasında keskin bir düşüş yaşanırken, aynı durum 1802-1803 dönemi için de geçerliydi. Bu durumda bu iki dönemde de bir yıla ait tahsilatın yalnızca ilk taksitlerinin alınmış olması muhtemeldir. Bunun yanı sıra tahsilatta yaşanan aksaklıklar, yöneticilerin giriştiği yolsuzluklar, yıllık tutarın 60.000-70.000 kuruş bandında sürekli olarak oynamasına yol açmıştı. 1805-1808 dönemi ise tahsilat açısından daha tutarlı geçmişti. Tabloya göre on senelik süreçte Beyhan Sultan, 622.607 kuruş kazanmıştı.

Mora Yarımadası'nın haricinde Beyhan Sultan'ın Ergene, Tokat, Amasya, Seferihisar, Mihaliç ve Girit Adası'nda da mukataa gelirleri mevcuttu. Ayrıca kahve rüsumu, emtia ve duhan gümrüğü gibi mukataaları da vardı. Ergene mukataası ise kayıtlarda "Cisr-i Ergene" yani Ergene Köprüsü adı ile geçmektedir. 1792 senesinde Ergene mukataa gelirlerinin peşin tahsili noktasında, reyanın taksitli ödeme isteği sebebi ile problem yaşandı. Sultan III. Selim ise bu talebi reddetti ve peşin olarak tahsil edilmesinde karar kıldı (BOA, AE.SSLM.III. 119.7256).

Bu örnekten hareket ile mukataa gelirlerinin tahsilinde peşin ödemelerin, elbette daha tercih edilen bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılabilir. Para tahsilatı sene içerisinde, birinci ve ikinci ya da son mukataa olarak ödenirdi. Bu da bir nevi taksitlendirme sayılabilir, miktar bölünerek ödenmiş olurdu⁴⁸ (BOA, TS.MA.e. 112.24/1). Bu durum, reyanın seneler önceki talebinin Sultan III. Selim tarafından reddedilmesinin nedeni olabilir. Zira peşin ve yüklü miktarda para gelmesi, çok daha kârlıydı. 1798-1804 yılları arasında Beyhan Sultan'ın, Ergene mukataasından sağladığı gelirler yine taksitli bir haldeydi. Örneğin 15 Ekim 1798-12 Ocak 1799 tarihleri arasında toplamda 35.000 kuruşluk gelir elde etti. Ancak bu toplam meblağ, taksitli ödemeler neticesinde tahsil edildi. Beyhan Sultan Şubat 1800'den Ocak 1804 yılına kadar bu mukataadan toplamda 216.444,4 kuruşluk kazanç sağladı (BOA, TS.MA.e. 176.1).

Bu durumda Ergene mukataası gelirlerinin tahsilatında, padişahın kesin kararına karşın yine taksitlendirilmeye gidildiğini ifade edebiliriz. Bu durumda sonuç olarak, 1798-1799 arasındaki bir senelik meblağ, 1800-1804 yılları arasında elde edilen toplam gelir içerisinde, yıl bazında düşünüldüğünde ortalama 54.000 kuruşa denk gelen meblağdan düşüktü. Ergene mukataasının yanı sıra Beyhan Sultan'ın Tokat, Amasya ve Seferihisar mukataalarından da kazanç sağladığından söz etmiştik:

Tablo 5

Beyhan Sultan'ın Tokat, Amasya ve Seferihisar'dan elde ettiği, 1797-1806 senelerine ait mukataa gelirleri

Yer / Sene	1797-1801	1802-1806
Tokat Mukâtaası	142.500 kuruş	202.500 kuruş
Amasya Mukâtaası	147.335 kuruş	192.000 kuruş
Seferihisar Mukâtaası	140.000 kuruş	240.000 kuruş

(BOA, TS.MA.e. 175.30/6; BOA, TS.MA.e. 176.1/7-6-3-1; BOA, TS.MA.e. 112.18/1; BOA, TS.MA.e. 112.19/2; BOA, TS.MA.e. 175.28/3).

⁴⁸ Örneğin: “Fâiz-i mukâtaa-i Cîsr-i Ergene mukâtaa-i evvel...” (BOA, TS.MA.e. 112.24/1).

Bu meblağlar yaklaşık 10 senelik bir süreci kapsamaktaydı. Buna göre Beyhan Sultan Tokat mukataasından toplamda 345.000 kuruş, Amasya mukataasından aynı süreçte 339.335 kuruş ve Seferihisar mukataasından da 380.000 kuruş gelir elde etti. En yüksek gelir getiren mukataa Seferihisar, en düşük gelir Amasya'ya aitti. Ancak yalnızca 1797-1801 yılları arasında en yüksek geliri de Amasya sağlamıştı. 1802-1806 arası dönemde Amasya düşüşe geçti. Seferihisar ise keskin bir artış yaşadı. Tokat da aynı şekilde ikinci dönemde iyi bir artış yaşarken, Amasya mukataasının ikinci dönem iyi bir artış yaşamadığını gözlemliyoruz. Bu durum, 10 yıllık sürece yansdı. Mukataa gelirlerinin tümünü kıyasladığımız zaman ise ilginç bir sonuca ulaşabiliriz. 1797-1801 ile 1802-1806 dönemlerinin her ikisinin de arasında 4 sene olmasına karşın, ikinci evrede elde edilen gelir miktarı daha yüksekti. Sene olarak örnek verirsek: 1797'de Tokat'tan 22.500 kuruş, Amasya'dan 30.000 kuruş gelir sağlandı. 1801'de yine Tokat'tan 30.000 kuruşluk bir meblağ geldi. Amasya'dan sağlanan meblağ ise 32.000 kuruştı. Bu durumda gelirlerde seneden seneye genel bir artış yaşandı. Seferihisar'dan elde edilen gelir, aynı sene 29.000 kuruştı (BOA, TS.MA.e. 175.30/6; BOA, TS.MA.e. 176.1/7-6-3-1; BOA, TS.MA.e. 112.18/1; BOA, TS.MA.e. 112.19/2; BOA, TS.MA.e. 175.28/3).

Diğer yandan Beyhan Sultan önceden söz ettiğimiz gibi Girit, Mihaliç kahve rüsumu, duhan gümrüğü ve emtia gümrüğü mukataalarından da gelir elde etti. Örneğin Girit'ten 1801-1805 yılları arasında toplamda 46.310 kuruş kazanç sağladı. Ancak Girit mukataasının gelirleri, diğerleri gibi miktar olarak fazla ve düzenli değildi⁴⁹ (BOA, C.SM. 39.1982/1; BOA, TS.MA.e. 176.1/3; BOA TS.MA.e. 112.18/1; BOA, TS.MA.e. 112.19/1). Mihaliç'ten 1796-1800 yılları arasında 215.000 kuruş ve 1801-1805 yılları arasında da 330.000 kuruşluk geliri bulunmaktaydı. Kahve, emtia malları ve tütünden 1796-1800 arasında 143.750 kuruş, 1801-1805 yılları arasında ise 125.000 kuruş gelir elde etti. Ancak bu gelir grubunda, ödemeler gecikti ve taksitlendirildi. Dolayısıyla kayıtlar da düzensiz bir haldeydi. Bir yıla ait gelir diğer yıl temin edilebildi (BOA, TS.MA.e. 175.30/6-4-1; BOA, TS.MA.e. 176.1/9-8-7-6-2-1; 112.18/1; 112.19/2). Sonuç olarak Beyhan Sultan yıllık ortalama 305.000 kuruş gelire sahipti. Bu tutar ablası Şah Sultan'ın gelirlerinden yüksek, Hatice Sultan'ın gelirlerinden düşüktü.

---

⁴⁹ 11.030 kuruşluk 1801 senesine ait mukataa bedeli, ertesi sene verilmiştir. 1802 senesinde de aynı tutar, 1804 senesinde ise 11.750 kuruş gelir kayıtlıdır. 1806'da 12.500 kuruşluk bir gelir sağlanmıştır.

Doğduğu yıldan itibaren kendisine aylıklar tahsis edilmiş, altı yaşına geldiğinde kesilmesi üzerine ise mukataalar verilmişti. Bu yaşa kadar aylıklardan elde ettiği gelir toplamda 17.500 kuruştur. Beyhan Sultan'ın tüm gelir kaynaklarına ilişkin bir değerlendirmede bulunduğumuzda: Şehirköy'den elde ettiği yıllık gelir ortalama 15.000 kuruş, Mora Yarımadası'ndan 70.000 kuruş, Cısr-i Ergene'den 35.000 kuruş, Tokat'tan 30.000 kuruş, Seferihisar'dan 29.000 kuruş civarında ve Girit Adası'ndan yıllık 11.000-12.500 kuruş bandında değişen bir meblağdır. Mihaliç de yıllık geliri değişen mukataalar arasındaydı. Bu mukataanın sağladığı gelir ortalama 53.000 kuruştur, zamanla artarak 82.500 kuruş oldu. Dolayısıyla en büyük artış da yine Mihaliç mukataasında gerçekleşti. Ayrıca en çok gelir sağladığı mukataa da Mihaliç haline geldi. Kahve, emtia malları ve tütün gibi vergilerden elde edilen meblağ ise ortalama 35.000 kuruş civarındayken, ilerleyen yıllarda bu tutar 31.000 kuruş civarına kadar geriledi. Bu sebepten hem en büyük düşüşün yaşandığı mukataaydı. Bu istikrarsızlığın sebebi muhtemelen mukataaların idaresinde yaşanan problemlerden kaynaklanmaktaydı. Beyhan Sultan'ın gelirlerine ilişkin kayıtların düzenli biçimde tutulması sayesinde, maddi imkânları hakkında çok daha kolaylıkla fikir sahibi olabilmekteyiz. Maddi gücü alışverişlerine ve harcamalarına da yansımıştır. Kendisinin mimari, eğlence, dekorasyon, tekstil, sağlık, hijyen ve gıda sektörlerine yönelik pek çok harcaması bulunmaktadır.

2.2.4. Harcamaları

Beyhan Sultan henüz bir bebekken, sarayda onun adına alınan eşya ve kıyafet çeşitleri bulunmaktaydı. Doğumundan yaklaşık 3 ay sonra kendisine gümüş ve altından çeşitli eşyalar tahsis edilmişti. Kahve askıları, çeşit çeşit tepsiler, ibrik çeşitleri, taslar, sandık, leğenler ve fincan zarfları bu gümüş eşyalardan bazılarıydı. Ayrıca yazı yazmak için kullanılan divitler de temin edilen eşyalar arasındaydı. Buhurdan, gülabdandan, sabunluk, kahve araç-gereçleri, tepsi çeşitleri, şamdan da Beyhan Sultan için ayrılmış eşyalardı. Ayrıca kıyafet diktirilmesi için, işlemeli kumaşlar da temin edilmişti (BOA, TS.MA.d. 3151.0002). Aynı sene, henüz bebek olan Beyhan Sultan'a 300 akçe tutarında beyaz işlemeli bir entari ile 1.800 akçelik harcama yapılarak çeşitli entariler diktirildi. Diktirilen yazlık entariler için 900 akçe, çiçekli entariler için 1.000 akçelik ödeme yapıldı. Ardından yine çeşitli entariler diktirilerek 2.100 akçe ödendi. Pembe, mor, güz renklerinde gömlek de diktirildi, 1.200 akçeye mâl oldu. Toplamda 7.300 akçe ödendi (BOA, TS.MA.e. 286.13/1-3-6).

1766 senesinde ise beyaz, çiçekli, alaca çubuklu, fitilli, astarlı, çitari, al şali kumaşlardan entariler hazırlandı. Fitilli zıbınlar, çiçekli takkeler, içlikler diktirildi. Astar kumaşa 1 kuruş, terziye 5 kuruş, takkeciye de 2 kuruş verildi. Tülbent kumaşa 1 kuruş, üstadiyelik olarak da 10 kuruşluk ödeme yapıldı (BOA, TS.MA.e. 286.14/1-2; BOA, TS.MA.d. 2411.0087/3). Toplamda 7.090 akçe 19 kuruşluk bir masraf çıktı. Yine bu sene, entariler diktirildi ve 16,5 kuruş 36 akçeye mâl oldu. Terzilik vesaire işçiliklere de 26,5 kuruş 20 akçelik işçilik ödemesi yapıldı. Kasım ayında sarı renkli, çiçekli entariler ve güz renkli şalvarlar diktirilip 14 kuruş 30 akçe ödendi (BOA, TS.MA.d. 2411.0086/3; BOA, TS.MA.d. 2411.0090/4). 7.147 kuruş, 105 akçelik toplam masraf mevcuttu. Aynı yılın Ramazan ayında yine keremsud, çiçekli, çitari, şali ve şeritli kumaşlardan entariler hazırlandı. Tüm bunların üstadiyeliği için 12,5 kuruşluk bir ödeme yapıldı. Görüldüğü üzere entariler, günlük kullanımda kolaylık sağlayan giysiler olduğu için sık sık tercih edilmişti. Tek parça, geniş ve ferah kıyafetlerdi. Beyhan Sultan'ın o zamanlar çok küçük olduğu düşünülünce bu kadar çok entarinin diktirilmesi de olağandı. Diğer yandan, 1767 yılının Nisan ayında Beyhan Sultan için İstanbul dibasından ve sincap kürkünden bir adet çiçekli kakım kürk hazırlandı. Tüm bu işlemlerin üstadiyeliği, 3,5 kuruş yekûnundaydı. (BOA, TS.MA.d. 2411.0094/6; BOA, TS.MA.d. 2411.0096/4). Toplamda 95 kuruş 12 akçelik masraf yapıldı.

1765-1767 yılları arasında Beyhan Sultan'a diktirilen kıyafetlerin toplam masrafı ise 7.242 kuruş, 7.407 akçe tutarındaydı. Bu tutar, Beyhan Sultan'ın iki senelik kıyafet giderleriydi. Ertesi yıl yine entari, içlik, şalvar türünde kıyafetler diktirildi. Bunların yanı sıra hırka da vardı. Üstelik hırkanın kumaşı "Harir-i Hindi" yani Hint ipeğiydi. Kıyafetlerin kumaşları ise yine çitari, keremsud, çiçekli, pesend türü kumaşlardı. Masrafların tutarı ise 98 kuruştur. Yine içlik ve entari türü giysiler hazırlandı ve 69,5 kuruş 40 akçelik ödeme yapıldı. Diktirilen diğer kıyafet türleri için de toplamda 211 kuruş 86 akçe ödendi (BOA, TS.MA.d. 2412.44/5-7). Yine 1768'de Beyhan Sultan'a çeşitli ayakkabılar da diktirildi. Şubat'ta 10 çift terlik alınıp 150 akçe ödendi Terliklerin bir çifti ise 15 akçeydi. Mart ayında yine 10 çift terlik alınıp, aynı miktarda akçe verildi. Nisan ayına gelindiğinde ise 5 çift çizme alındı. Çizmelerin bir çifti 45 akçeydi, 5 çift karşılığında da 225 akçelik bir harcama yapıldı. Aynı ay alınan 10 çift terlik de 150 akçe tuttu. Beyhan Sultan'ın 3 aylık ayakkabı masrafı ise yekûnda 675 akçe olarak hesaplandı (BOA, TS.MA.e. 286.16/1). Ayakkabılar içerisinde en çok tercih edilen tür terlikti. İşçiliğin ve kullanılan malzemenin daha az oluşu sebebi ile diğer ayakkabı türlerine kıyasla daha ucuzdu.

Görüldüğü üzere Beyhan Sultan'ın bebeklik ve çocukluk çağında, sık sık aynı türde kumaşlardan, aynı tür kıyafetler diktirilmişti. En çok harcama yapılan alan ise kumaş, tekstil ve giyim kuşandı. Beyhan Sultan büyüdüğü zaman kullanacağı çeşitli araç-gereçlere ait masraflar daha azdır. Tüm bunların yanı sıra Beyhan Sultan'ın kendi tercihleri doğrultusunda yaptığı alışverişler, muhtemelen 1776 yılından itibaren gerçekleşmişti. Çünkü o sene Beyhan Sultan, yaklaşık 10 yaşlarındaydı ve muhtemelen kişisel zevkleri, tercihleri de ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu aşamadan itibaren Beyhan Sultan'ın, kendi tercihleri doğrultusunda yapmış olması muhtemel harcamaları değerlendireceğiz.⁵⁰ Nitekim bu tarihten itibaren, kendisine bağlanan mukataa gelirlerinin de artmaya başladığını görmekteyiz. Bu durumda Beyhan Sultan artık, belirli bir maddi güce de sahipti. Dolayısıyla kendisi için yapılan çeşitli alışverişleri, tercihleri doğrultusunda yönlendirmiş olması da çok yüksek bir ihtimaldi. 1777 yılının Kasım ayında kendisine entari ve şalvar diktirip bir bohça verildi. Entariler için 8.640 akçe, şalvarlar için 2.400 ve bohça için de 240 akçe ödendi (BOA, TS.MA.e. 286.23/3).

1776-1784 yılına ait alışverişler, arşivde düzenli biçimde kayıtlıdır. Ayrıca bu harcamaların kayıtları, Mustafa Paşa ile evlendiği 1784 senesini de kapsamıştır. Bu sebeptendir ki kayıtlar, "III. Mustafa'nın kızı Silahtar Mustafa Paşa'nın zevcesi Beyhan Sultan'ın terzi hesap defterleri" ibaresi ile karşımıza çıkmıştır. 19 yaşında evlenen Beyhan Sultan, artık kendi sarayında yaşamaya başlamıştı. Bizzat kendisinin yaptığı harcamalar, giyim-kuşam, dekorasyon zevkleri artık daha belirgindi. Ayrıca bu kayıtlar, Terzi Arslan'ın tutmuş olduğu kayıtlıydı.

Tablo 6

Beyhan Sultan'ın 1776-1778 yılında yaptığı harcamaları.

Tarih	Tür	Tutar
15 Ağustos-22 Kasım 1776	Dolama, kürk kabı, oturak	87 kuruş
1 Temmuz-5 Aralık 1777	Seccade, dolama, kürk kabı	104 kuruş
30 Mart-10 Kasım 1178	Dolama, perde, döşemelik	223,5 kuruş

(BOA, TS.MA.d. 871.0001)

⁵⁰ 1771-1776 seneleri arasında, Beyhan Sultan için yapılan diğer harcamalar da kayıtlıdır (BOA, TS.MA.d. 2416; BOA, TS.MA.d. 2418).

İki senelik verilerin bulunduğu bu tabloya göre, ay olarak süre uzadıkça, yapılan harcamaların tutarında da artış gözlenmişti. Beyhan Sultan kıyafet olarak ise sıklıkla dolama türünü tercih etmişti. Dolama, çuhadan yapılan bir entari çeşidiydi. Önü açıktır ama üzerine kuşak bağlanarak ön tarafı kavuşturulurdu (BOA, TS.MA.d. 871.0001; Sami, 2016). Nitekim entari türleri, Osmanlı saray giyiminde sıklıkla görülmekteydi. Beyhan Sultan'ın ablası Şah Sultan'a da çeşitli entariler, hemen her yaşında diktirilmişti. Diğer yandan kürk kabı da yine tercih edilen bir kıyafetti. Kürk kabı, çaprastları ve kürkü çıkarılan kaftanlar için kullanılan bir tabirdi (Ayhan, 2008: 199). Kıyafet kumaşları ise daha ziyade şeritli işleme diba, kadife, beledî, çitari, boğasi, keremsud, sandal türü kumaşlardan üretilirdi. Model olarak da şeritli, çiçekli, sırmalı, bükmeli ve saçaklı modeller tercih edildi. Ayrıca çoğu ürünün de kaliteli kumaşlardan yapılmış astarı vardı (BOA, TS.MA.d. 871.0001). Beyhan Sultan, 9 Şubat 1779-31 Mart 1784 tarihleri arasında renkli bir kıyafet, mobilya ve bir takım eşya alışverişi yaptı. Dolama ve kürk kabı bu dönemde de tercih ettiği kıyafet türleriydi. Mobilya ve eşya olarak ise kanatlı perde, oturak, yastık ve örtü hazırlandı (BOA, TS.MA.d. 871/0001/34-68).

Kumaş, model ve renk tercihleri ise siyah ve turuncu kadifeler, çiçekli alaca renkli kumaşlar, seraser, sandal, nefli renginde bükmeli ve sırmalı keremsud kumaş, telli mor çitari kumaş, mavi işlemeli şal kumaş oldu (BOA, TS.MA.d. 871/0001/34-68). 5 yıllık harcamaların toplamı ise 1.453,75 kuruştı. Kayıtların düzenli ve ince ayrıntılar ile tutulmuş olması, Beyhan Sultan'ın bu konuda titiz davrandığını gösteriyor. Kahve, şeker, top astar, sabun ve mum gibi ürünlerin çalışanlara aylık olarak verilmesi ise, muhtemelen temel ihtiyaç ürünleri olarak kabul edilmelerinden kaynaklanmıştır. Kahve sık tüketilen bir keyif içeceği, mum bir aydınlatma aracı, şeker mutfak için vazgeçilmez ve sabun ise hijyen için elzemdi. Top kumaşlar ile çalışanların kıyafet ihtiyaçlarının karşılanıyor olması da muhtemeldi. Diğer yandan Beyhan Sultan'ın, 1791'de sarrafi olan kuyumcu Düzoğlu'na, vekil-i harem ve vekil-i harca, harem ağasına kürk diken terziye borcu bulunmaktaydı. Yaptırdığı saat ve İbrahim Ağa'nın sunduğu cariye için de borçlanmıştı. Diktirdiği kürkün masrafı, 1.050 kuruş, saatin pahası 3.254 kuruş ve İbrahim Ağa tarafından sunulan cariye için de borçlanmıştı. Diktirdiği kürkün masrafı, 1.050 kuruş, saatin pahası 3.254 kuruş ve İbrahim Ağa tarafından sunulan cariye için de borçlanmıştı. Bir kez daha kürk diktirmişti ve bu kürk 1.200 kuruşa mâl olmuştu (BOA, TS.MA.e. 175.56/1).

Ayrıca Beyhan Sultan ertesesi yıl, 1792 senesi içerisinde, sarraflarından Evanis ve Kırkor beylerden de zaman zaman borç almıştı. Buna göre 1792 senesinin Şubat ayında 10.000 kuruş, 25-29 Mart arasında 10.000 kuruş, Nisan ve Ağustos ayları arasında da toplamda 19.650 kuruş borçlanmıştı (BOA, TS.MA.e. 171.9/6-1). Beyhan Sultan'ın 4 aylık borçlarının genel toplamı ise 39.650 kuruşu bulmuştu. Beyhan Sultan, Eylül 1792 ile Ağustos 1793 yılları arasında da içerisinde borç aldı (BOA, TS.MA.e. 171.10/13-1). Borcun genel toplamı ise 303.467,5 kuruştur. 2 sene sonra, Yorgancı Mehmed Emin'den saçak, ipekliler ve şeritler satın almıştı. Saçaklarda beyaz, pembe, yeşil, sarı, mavi, elvani renkler kullanılmıştı. Sarı, saçaklarda en çok tercih edilen renkti. Şeritlerde ise beyaz, sarı, alaca ve maviye rastlanmıştır. İpeklilerde ise güz renk, tür olarak Frenk, kadife, sakangur kumaşlar görülmüştür. Beyhan Sultan, bu ürünleri muhtemelen hem kıyafetlerinde hem de sarayının dekore edilmesinde kullanmak amacı ile almıştı. Nitekim özellikle şeritler, saray giyim kuşam ve dekorasyon kültüründe yaygın kullanılan motiflerdi. Bu alışverişin masrafı ise toplamda 4.237,6 kuruştur (BOA, TS.MA.d. 863.0001/2-4).

Yine aynı sene, Beyhan Sultan sarayında bir eğlence düzenlemişti. Bu eğlence için, 7 Eylül günü Valide Mihrişah Sultan tarafından 1.500 akçe gönderilmişti. Valide Mihrişah Sultan kethüdasına önce selam etmiş, ardından eğlence için bu akçelerin gönderilmesini emretmişti. Emrin hemen altında "Vâlîde Sultân" imzası bulunmaktaydı. Düzenlenen bu eğlencenin masrafının en az 1.500 akçeye mâl olduğunu da ifade edebiliriz (BOA, AE.SSLM.III., 418.23980/2-1). Mihrişah Valide Sultan, üvey kızı Beyhan Sultan'a maddi bir yardımda bulunmuştu. 1797 senesinde Beyhan Sultan yine kumaş alışverişleri yaptı. Alınan mor atlas, pembe atlas, turuncu atlas, mavi atlas, sarı keremsud ve diğer 7 farklı kumaş türüne 510,5 kuruş ödendi. Aynı sene diba, mavi renkli canfes, beyaz canfes, çubuklu canfes, morlu mavili siyahlı ve pamuklu endaze, beyazlı sarılı ve işlemeli endaze de alındı. Bunlar dahil toplamda 8 adet kumaş sipariş edildi ve toplamda 836,25 kuruş ödeme yapıldı (BOA, TS.MA.d. 861.0001). Anlaşılan Beyhan Sultan renkli giyinmeyi seven bir kadındı. Canlı, parlak ve iddialı renkleri kıyafetlerde ve dekorasyonda tercih ediyordu. 1798 senesinde Beyhan Sultan, sarayının dekorasyonu için kumaşlar ısmarlamıştı (BOA, TS.MA.d. 864.0001).

Mabeyn odası için 580 kuruşluk kumaş, 900 kuruşluk diba, 160 kuruşluk bir pullu işlemeli keremsud ise bu kumaşlardan bazılarıydı. 170 kuruşluk telli ustufa, 550 kuruşluk pullu şal puşide de alınmıştı. Dekorasyonun yanı sıra 365 kuruş karşılığında şal kumaştan yapılmış bir seccade de harcamalar arasında kayıtlıydı. 1799'da, 45,5 kuruş tutarında mor, sarı ve beyaz renklerini aynı anda üzerinde barındıran şeritli bir şal ile beyazlı kırmızılı ipek şal sipariş edilmişti (BOA, TS.MA.d. 864.0001). Beyhan Sultan'ın harcamaları yalnızca giyim, mutfak ve dekorasyon alanlarına yönelik değildi. Arnavutköy'e bağlı Akıntıburnu'nda bir sahilsarayın inşa edilmesi için emir vermiştir. Sarayın yapılacağı yeri de kendisi seçmiştir. Arnavutköy'de gerek denize ve gerek karşıda Anadolu yakası manzarasına hâkim bir yerde inşa edilecekti. Akıntıburnu mevki, boğaza nâzır olması sebebi ile Boğaziçi olarak da bilinmekteydi. Bu sarayın inşasında işçilik ve kum, kireç, derz gibi malzeme masrafları için ödenen meblağ, 49.160 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 173.3/3).

1803 senesinin Temmuz ayında bu sarayın inşası tamamlandı. Zira hesap toplamlarının kayıtlı olduğu belgenin tarihinden iki ay öncesiyse, Mayıs ile tarihlendirilmiş bir belge bulunmaktaydı. Belgeye göre sarayın Bebek'e bakan ocak odası ve diğer işler için tamirat faaliyetlerine girişilmişti. Tüm tamirat işleri 14.823 kuruşa mâl olmuştu (BOA, TS.MA. 173.1). Aynı sene Beyhan Sultan'ın isteği üzerine yine Arnavutköy'de başka bir sarayın inşası için çalışmalara başlandı. Ayrıca bu işler ile ilgilenen görevli de Beyhan Sultan'ın eski kethüdası Arif Efendi'ydı. Sarayın inşasına lazım gelen masraflar taksitler halinde verildi. Öncelikle 34.320 kuruş ödenmişti. Son ödeme tutarı ise, 38 kuruş ile en düşük meblağdı. 14 Haziran 1803 senesi ile kayıtlı toplam hesap ise, 61.484 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 173.2). 1805 senesinin Nisan ayında Akıntıburnu Sahilsarayını yeniden bir tamirat geçirdi. Bu tamirat, 4.311,5 kuruşa mâl oldu. Birkaç ay sonra, 27 Kasım günü saraya bir hamam da inşa ettirildi ve 127,25 kuruşluk hesap çıkarıldı (BOA, TS.MA.e. 173.6; BOA, TS.MA.e. 173.8). 1810'da bu sarayın müstemilatı da bir tadilattan geçti. Bu tadilat, saraya ait su yollarına kurşun borular döşetilmesi ile ilgili bir tadilatı. Aynı zamanda buraya yakın yolların da tamiri yapıldı ve tüm tadilat 7.815 kuruşa mâl oldu. Ayrıca daha önce yaptırılan hamama bir de akma ekletildi. Bu akma muhtemelen bir musluktu. Hamama ait bu işlemin masrafı ise 1.620 kuruştur. Sarayda, işçilere ait odaların ve mutfak ocaklarının tüm tadilatı ise 3.532,12 kuruşa mâl oldu. Bu saray 1813 yılında, 2.399 kuruşluk masraf ile bir tadilat daha geçirdi (BOA, TS.MA.e. 173.10-11).

Görüldüğü üzere, Beyhan Sultan inşa ettirdiği sarayların bakım ve onarım işlerine de özen gösterir, saraylarının çeşitli bölümlerinde birkaç yıl içerisinde tadilat yaptırdı. Bu yöndeki harcamaların, kendisi için rutin olduğunu ifade edebiliriz. Yaklaşık iki sene sonra, 1815 yılında Kuruçeşme'deki köşkünün ve Eyüp'teki sarayının tamirat işleri için yeni masraflar yapmıştır. Kuruçeşme köşkü için yapılan masraf, 4.843,5 kuruştur. Ayrıca köşkün abdesthanesine yaptırılan 9,5 kuruş tutarında musluk ile ödenen tutar, 4.853 kuruş olmuştur. Eyüp'teki sarayın tamirata karşılığında ise, 11.864,8 kuruş ödenmiştir (BOA, TS.MA.e. 174.11/8; BOA, TS.MA.e. 173.13). İnşa ettirdiği sarayları da Beyhan Sultan'ın harcama yaptığı alanlara verilebilecek örneklerdendi. Zira sarayların, inşa ve tadilat gibi masrafları bulunmaktaydı.

Bebek'te, Eyüp Defterdar İskelesi'nde de sarayları mevcuttu.⁵¹ Hatta 1804 yılında Bebek'teki sarayına 1.636,579 kuruşluk bir masraf yaptı. Defterdar İskelesi'ndeki sarayı için 1824 yılında 2.219,3 kuruşluk harcama kayıtlıydı (BOA, TS.MA.e. 173.5/3; TS.MA.e. 173.18/1; BOA, TS.MA.e. 173.19). Beyhan Sultan bu sarayını pamuklu eşyalar ile donattı. Pamuk kılıflı oda minderi, pamuklu oda halısı, biri baş biri normal olmak üzere iki pamuklu yastık, pamuktan koltuk minderi, siyah kadifeden ortalarında kılaptan işlemeli minderler ve atlastan makat, oturma odasına ait eşyalardan bazılarıydı. Ayrıca sahip kendisine elmas kolye ve elmas halhal yaptırdı, sarayına altın ve mücevherlerden oluşan bir gülabdan, fincan zarfları, altın ve mücevherli bir sandık da yaptırmıştı. Hepsinin değeri ise 3.350 kuruştur. Fincan zarflarına bu sarayda da rastlanılmıştır, nitekim Beyhan Sultan'ın kahve içmeyi severdi. Kendi zevkine özel yaptırdığı bu fincan zarflarını kullanarak içtiği kahveyi de Yemen'den sipariş etmişti. Yemen kahvesi için 190 kuruş ödemişti. Kendisine takılar yaptırıp, mücevherli fincan zarfları ve mobilyalar alırken bir yandan da kızı Hatice Hanım Sultan'a çeyiz hazırladı. 2.762 kuruşluk çeyiz masraflarını da kendisi karşıladı (BOA, TS.MA.e. 173.42/1-6; BOA, TS.MA.d. 883.0001/7; BOA, TS.MA.d. 3033.0001). Beyhan Sultan mutfağı için de gıda alanına yönelik harcamalar yapmıştı. Örneğin kendisinin 1813-1815 seneleri arasındaki mutfak giderleri toplamda 49.398 kuruşa ulaşmıştı. Ayda en az 1.600 kuruşluk bir bütçe mutfak giderlerine ayrılmıştı. Bu bütçe aylık 4.000 kuruşa kadar çıkmıştı. Ancak genel olarak iki yıl içerisinde ortalama 2.000-3.800 kuruş bandında bir mutfak masrafı yapılmıştı (BOA, TS.MA.e. 98.4-6).

---

⁵¹ Defterdâr İskelesi'nde bulunan bir diğer sarayının, 2.219,3 kuruşluk mâliyet kayıtlıdır. Ancak belgede hesaplamada bir hata yapılmıştır (BOA, TS.MA.e. 173.5/3; TS.MA.e. 173.18/1; BOA, TS.MA.e. 173.19).

Tüm bunların yanı sıra Beyhan Sultan'ın sağlık alanı ile ilgili harcamaları da mevcuttu. Nisan 1821'de bir dizlik yaptırılmasını emretmişti. Dizliğin yapımı için II. Mahmud'un kadını, kendisinin de manevi annesi olan Hoşyar Kadın'a 1.000 kuruş vermişti (BOA, TS.MA.d. 883.0001/8; Uluçay, 1992: 180-181). Beyhan Sultan'ın sağlık ile ilgili siparişleri ertesi yıl da devam etti. Ancak siparişin teslim alındığı ile ilgili bir ödeme kaydına rastlanılmamıştır (BOA, TS.MA.d. 860.0001/2). Beyhan Sultan, sağlık durumu kötüleştikçe vasiyeti için de 20.000 kuruşluk bir meblağ ayırmıştı (BOA, TS.MA.e. 173.25).

Bu aşamaya dek, Beyhan Sultan'ın gelirleri ve harcamalarına ilişkin bazı örnekler verildi. Netice olarak Beyhan Sultan'ın ekonomik yönden babasının, amcasının ve kardeşinin saltanatında elde ettiği gelirler ile rahat bir yaşam sürmüştü. Maddi imkânları doğrultusunda sıklıkla çeşitli kumaşlar almış ve kıyafetler diktirmiş, kendisine birden fazla saray inşa ettirmişti. Saraylarının bakımı için de sık sık tadilatlar düzenlenmişti. Sahip olduğu maddi gücü yalnızca kişisel alışverişlerinde kullanmamış, hayır amaçlı çeşmeler ve bir mektep inşa ettirmişti (Sakaoğlu, 2015: 476). Beyhan Sultan'ın renkli bir hayat yaşadığını ifade edebiliriz. Yaptığı çeşitli giyim, kuşam ve dekorasyon alışverişleri, inşa ettirdiği saraylar, eğlence için de bütçe ayırması onun renkli hayatının ve maddi gücünün bir göstergesiydi.

Genel bir değerlendirmede bulunacak olursak, 1765-1799 dönemi arasında Beyhan Sultan'ın tekstil alanına yönelik harcamaları yoğunlukta idi. Her yıl ortalama 5.000-7.000 akçelik bir harcama, giyim ve tekstile yönelik yapılmıştı. Bu seneler arasında giyim ve ayakkabı için harcanan toplam meblağ 27.528 akçe, 17.073,75 kuruştur. Ardından, tekstil alanında kumaş harcamaları da özellikle 1794 senesinden itibaren daha yoğunlaşmıştı ve 5.629,8 kuruşluk bütçe de kumaş alışverişlerine aktarılmıştı. İnşa ettirdiği sarayların tamir işleri için yaptığı masraflar ise 1803 senesinden itibaren yüksek meblağlara erişmişti. Bu sene toplamda 98.341 kuruş kayıtlıydı. 1815 senesine kadar saraylarına yaptırdığı tüm tamirat masrafları toplamda yaklaşık 131.864,8 kuruş tutmuştu. Mobilya ve dekorasyon için yaklaşık 20 yıllık süreçte ortalama 10.782,75 kuruş harcamıştı. Mutfak masrafları ise yılda 2.000-3.000 kuruş bandında değişmekteydi. Sağlıkının gittikçe bozulması üzerine, ihtiyaç dahilinde bu alana yönelik masraflar da yapmıştı. Beyhan Sultan, estetik ve lüks düşkünü, giyime, süse, dekorasyona, aksesuarlara ve eğlenceye para harcamayı seven bir kadındı. Bu yönü ile ablası Şah Sultan'a benzememişti.

Nitekim ablası daha tutumlu, ihtiyaç dahilinde ve hayır işlerine yönelik harcamalar yaparken Beyhan Sultan lüks tüketime yönelik yüklü harcamalar gerçekleştirmişti.⁵² Kendisi de hayır işlerine büyük paralar ayırması sebebi ile eli açık ancak lüks tutkusundan dolayı da maddi yönden müsrif bir sultandı. Kız kardeşi Hatice Sultan da bu açıdan kendisine benzemektedir. Lüks yaşam için para harcamaktan, gelirlerini bu yöne kanalize etmekten çekinmeyen bir sultandı. Bundan büyük zevk alıyor olması da muhtemeldi.

2.2.5. Ölümü

Beyhan Sultan, 1821 senesinde şiddetli diz ağrıları çektiği için dizlik kullanmaya başlamıştı. Ertesi yıl ise bu ağrılara çare için Mersin yağı sipariş etmişti. Mersin yağının diz ağrılarında denenip iyi geldiğini de özellikle belirtmişti. Beyhan Sultan bu yağın bulunmasında etmiş, Uzunçarşı'ya gidilerek bu yağın olup olmadığının sorulmasını emretmişti. Baş ağrısı için de saç aralarına sürülen biberiye ve karabaş yağlarından sipariş etmişti. Her ikisi de muhtemelen hekim tavsiyesiydi. Zira, belgenin hemen altında Hekim Zoya, Hekim Laki ve Hekim Placi olarak üç Frenk hekimin adı yazılıydı. Beyhan Sultan'ın bu biberiye yağlarını saç diplerine her gün sürerek masaj yaptırması istenmişti. Bu tavsiyeler bir doktor reçetesi niteliğindedir (BOA, TS.MA.d. 860.0001/2).

Beyhan Sultan diz ağrıları şiddetlenince, manevi ve dini duygular ile çareler aramaya başladı. Diz ağrılarının geçtiği ve sağlığına kavuştuğu takdirde ise, Eyüp Sultan hazretlerinin türbesine 10 kıyye balmumu ile 10 kıyye zeytinyağı bağışlayacağını bizzat yazmıştır.⁵³ Beyhan Sultan'ın dile getirdiği bu tasarısı, esasen bir adaktı. 4 Eylül ile 21 Eylül günleri arasında, Allah'ın kendisine şifa vermesi adına dualar etmekteydi⁵⁴ (BOA, TS.MA.d. 882.0001/2). Ağrılar yüzünden sağlığının bozulduğu endişesine kapılmıştı. Zira aynı sene, bu siparişleri vermeden önce, vasiyetini de yazdı. Bu vasiyetinde, Oruç ve namaz borçlarının hesaplanarak, kefaret bedellerinin fakirlere dağıtılmasını istedi. Vasiyetini yerine getirme görevini, Ahmed Azmi Efendi'ye verdi (BOA, TS.MA.e. 173.25).

⁵² Beyhan Sultan'ın hayır işleri ve hayır eserlerinden üçüncü bölümde söz edeceğiz.

⁵³ 1815 senesinin 11 Kasım günü şu satırları yazmıştır: "Dizlerim ağrısı için şifa bulursam Eyüp Sultân Halid hazretleri türbesine on kıyye balmumu on kıyye yağ zeyt-yağı nezirimdir..." (BOA, TS.MA.d. 882.0001/2).

⁵⁴ "Mâh-ı zilhiccenin altıncı çehârşenbe günü zikren sühûfuna bed' eyledim hazret-i Rabbü'l âlemîn şifa verülmesini kerem eyleye/ bir gün terk eyledim 23 Zilhicce [1]230" (BOA, TS.MA.e. 173.25).

Ayrıca Vasiyeti için ayırdığı 20.000 kuruşun tamamı harcanmadığı takdirde, kalan meblağ ile hayır işlenmesini buyurdu (BOA, TS.MA.e. 173.25). Vasiyetinden yaklaşık on sene sonra, 7 Kasım 1824 tarihinde vefat etti. Vefatının ardından, üvey annesi Mihrişah Valide Sultan'ın Eyüp'teki bulunan türbesine defnedildi. Ölümünden birkaç ay sonra, muhallefatından kalan eşyalar ise hazineye teslim edildi (BOA, TS.MA.e. 98.16; Parlak, 2020: 24-44; Sakaoglu, 2015: 472).

2.3. Hatice Sultan

2.3.1. Doğumu

Adilşah Kadınefendi'den dünyaya geldi. Beyhan Sultan'ın da aynı anneden doğan tek kardeşiydi (Sakaoglu, 2015: 477). Hatice Sultan'ın doğum günü ile ilgili ileri sürülmüş farklı bilgiler mevcuttur. Örneğin, III. Mustafa'nın çocuklarının doğum tarihlerini içeren arşiv belgesinde, Hatice Sultan'ın doğum senesi 1768, günü ise 13 Haziran olarak not edilmişti. Başka bir belgede günü belirtilmezken 1768 senesinin Haziran ayı “Velâdet-i bâ-saâdet Hadîce Sultân fi M. Sene 1182” ibaresiyle kayıtlıydı. Vâsıf Efendi de aynı seneyi işaret etmiş ancak 24 Mayıs (H. 7 Muharrem) gününü not düşmüştü. Hammer da aynı günü yazmıştı (BOA, TS.MA.d. 6364/1; BOA, TS.MA.d. 2753.0001; Hammer, 1992: 110; Vasıf, 1959: 311). Çeşmîzâde Mustafa Reşîd Efendi ise, 13 Haziran günü olarak belirtmişti (Kütükoğlu, 1993: 93-94; Arslan, 2011: 319). Osmanlı Arşivi'nde bulunan, 1768 senesine ait kayıta da aynı gün not edilmişti (BOA, TS.MA.d. 2413.0050/3). Arşiv vesikalarından yola çıkarak, Hatice Sultan'ın 13 Haziran günü doğduğunu ifade edebiliriz.

Kendisine Hatice ismi koyulduktan sonra, doğum şenliği hazırlıkları başladı. Bu şenliklerde üç gün boyunca top atışı yapıldı, havaî fişek gösterileri ile gece saatlerinde bile doğum müjdelendi. Avrupa'dan gelen heykeller ise görenleri hayrete düşürdü. Her yer rengârenk, insanlar da hallerinden memnundu. Bahsi geçen top atışları ise, donanma gösterilerinin bir parçasıydı. Gümrük ve tersane eminleri, topçubaşı ve cebecibaşı gibi görevliler, dört takım sal hazırlamıştı. Kutlama sırasında ise bu sallar gece gündüz çeşitli oyunlar sergilendi, sallardan fişekler atıldı. Çeşmîzâde Mustafa Efendi bu gösterileri “Rûy-ı deryâda meserretle donanmalar olub nice san'atlerin arz etdi fişenk-endâzân...” dizeleriyle aktarmıştı (BOA, D.BŞM.TRE.d. 14961; Kütükoğlu, 1993: 93-94; Vâsıf, 1959: 311).

Şenlikler sürerken Sultan III. Mustafa, Harem’de tomakçıların oynadıkları tomak oyunlarını seyretti. Bu oyun rakibin sırtına vurulan tomaklardan ismini alan bir oyundu. Oyunlar sona erince biniş ile Yalı Köşkü’ne gidererek buradaki pehlivan güreşlerini izledi. Diğer günlerde de hem Eski Saray’a hem de Yalı Köşkü’ne gidip geldi. Buralarda ayrı ayrı günlerde düzenlenen eğlencelere ve pehlivan güreşleri ile fişek gösterilerine katıldı. Gittiği yerlerde ve katıldığı her eğlencede bol bol ihsanda bulundu (BOA, TS.MA.d. 2413.0050/3; Gençay, 2004: 65).

Sultan III. Mustafa ilk gün Harem’de izlediği Tomak gösterisi için tokmakçılara 500 ve güreşen pehlivanlara 22 kuruş ve iki tam altın dağıttı, duacıyı da ihmal etmedi. Fişek gösterilerinde baş çavuş, vekil-i harç ve odabaşı ve diğerlerine de toplamda 70 kuruş, Fişekçi Süleyman ile askerlere 150 kuruş verdi. Pehlivanlardan galip gelenlere Zer-î mahbûb-ı tâm altın teslim etti. Kutlamalar altı gün boyunca sürdü (BOA, TS.MA.d. 2413.0050/3). Bunların yanı sıra, adet olan beşik alayının düzenlenip düzenlenmediğine ilişkin bir bilgiye rastlanılmadı. Nitekim 1786 senesinde, Hatice Sultan için sipariş edilen eşyalar arasında pek çok kıyafet bulunmasına karşın, bir beşiğin kaydı mevcut değildi. Sakaoglu, doğum haberinin üzerine III. Mustafa’nın, Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa’ya, velâdet şenliği için emir buyurduğunu belirtmiştir (BOA, TS.MA.e. 286.17/2-3-5; Sakaoglu, 2015: 477). Dolayısıyla hazırlıkların, yalnızca velâdet şenliği için yapıldığını ve beşik alayı ile ilgili bir hazırlığa girilmediğini ifade edebiliriz. Anlaşılacağı üzere Hatice Sultan’ın doğum şenlikleri de diğer kız kardeşlerinininki gibi coşkuyla kutlanmıştı. Özellikle donanma ve havai fişek gösterileri son derece gösterişliydi.

Hatice Sultan çocukluğunu sarayda annesi ve kardeşleri Şah, Beyhan sultanlar ve Şehzade Selim ile birlikte geçirdi. Kendisine hazineden pek çok eşya tahsis edildi. Kendisi altı yaşındayken babası Sultan III. Mustafa vefat edince Bayezid’de bulunan eski saraya giderek yaşamını orada sürdürmeye başladı. Eğitimine de bu sarayda devam etti (Sakaoglu, 2015: 477; Irmak, 2020: 86; Ersöz, 2020: 91). Hatice Sultan, ablaları Şah ve Beyhan sultanlar kadar şanslı değildi. Hepsinden geç doğmuş olması sebebiyle babası ile daha az vakit geçirmişti. Annesi ve ablalarıyla birlikte eski saraya taşınırken amcası Sultan I. Abdülhamit 21 Ocak 1774 tarihinde tahta geçti. Amcası Hatice Sultan’a karşı ilgiliydi, evlendirilmesi için çaba gösteren de yine kendisiydi (Aktepe, 1988: 213-216; Sakaoglu, 2015: 477).

2.3.2. Evliliği

Babası III. Mustafa'nın ölümü üzerine, uygun yaşa eriştiğinde Hatice Sultan'ı evlendirmek de amcası Sultan I. Abdülhamit'in sorumluluğu haline gelmişti. Adilşah Kadın Sultan I. Abdülhamit'ten, kızı Beyhan Sultan'ın evlendirilmesi ricasında bulunurken, diğer kızı Hatice Sultan'ı da ihmal etmemişti. Sultan Abdülhamit Adilşah Kadın'ın ricasını geri çevirmedi, Hatice Sultan'ın nişanlanmasına karar verdi (BOA, TS.MA.e. 807.90/1).

Hatice Sultan'ın nişanlanacağı kişi ise Hotin muhafızı Seyyid Ahmet Paşa'ydı. Karardan sonra çifte bir kutu içerisinde iki adet nişan yüzüğü hediye edilmek üzere hazırlandı (BOA, TS.MA.e. 807.90/2-3). O sırada Hotin'de bulunan Seyyid Ahmet Paşa'ya da nişan haberi verildi. Bu sayede paşa Hatice Sultan'a resmen namzet tayin edildi (İlgürel, 1978: 18). Sultan I. Abdülhamit, yeğeni Hatice Sultan'ın yaşının gelmesi sebebi ile onu evlendirmeyi daha önceden zaten düşünmüştü. Diğer yandan yeğenin, evlendikten sonra ikamet edeceği saray ile ilgili düşünceler de zihninde dolaşmaya başlamıştı. Yeni Saray'ın bulunduğu meydandaki Zeynep Sultan Sarayı'nı yeğenine düğünde hediye etmeye karar verdi. (BOA, HAT, 1451.61/1).

Hatice Sultan evlilik hazırlıklarına girişti ve çeyizini tamamlamaya başladı. Sultan çeyizindeki eksiklikleri giderirken, oturacağı sarayın tadilatı da sürmekteydi. Sultanın çeyizi, altın ve gümüş eşyalardan oluşmuştu. Tuzluklar, fincan tabakları, tepsi çeşitleri, şamdan, taslar, sahanlar, kahve tepsisi ve sahan çeşitleri, altın olan bazı eşyalardandı. Leğen çeşitleri, kadehler, tavalalar, buhurdan ile gülabdan ve tepsi çeşitleri ise gümüş eşyalardan bazılarıydı. Görüldüğü üzere Hatice Sultan'ın çeyizi bir hayli zengin bir içeriğe sahipti. Gümüş eşyalar, altından ziyade çoğunlukta idi. Çeyizin içeriği, mutfak ve banyo araç gereçleri, gündelik kullanıma yönelik eşyalardan oluşmuştu (BOA, TS.MA.d. 4918.0001). 1785 senesinde Hatice Sultan'ın çeyizleri artık hazırды. Ancak kendisi, evlenmek için bir sene daha bekledi. 1786'da Anadolu Valisi Seyyid Ahmet, izdivaç merasimleri için İstanbul'a davet edildi, 30 Ekim günü sabaha karşı beşe doğru İstanbul'a gelmesi bildirildi. Paşa geldiğinde çifte kayığa binecekti. Ardından sadrazam tarafından iki donanmış at ve takım hazırlanacaktı (BOA, TS.MA.d. 10101.3-1).

Çuhadar, şatıran ve matrakçı ise Ahmet Paşa'nın ayakkabılarını Ahırkapı'da hazır halde bekletecekti. Kayığa saat dörtte binip, sarayına gidecekti. Ertesi gün sadrazam, hazırladığı damat takımlarını Ahmet Paşa'ya gönderip kendisini konağına davet edecekti. Ahmet Paşa, sadrazam konağına gittiğinde ise adet olduğu üzere, sadrazamın eteğini öpüp kendisine hürmetlerini sunması gerekirdi. Sadrazam ise Ahmet Paşa'ya donanmış bir at ve elbas takdim edecekti. Ardından Damat Ahmet Paşa kendi sarayına dönecekti. Görüldüğü üzere tüm teşrifat, en ince ayrıntısına kadar planlamıştı. Hatta bu teşrifat sırasında Damat Ahmet Paşa tarafından kimlere hangi hediyenin verileceği dahi önceden belliydi. Bunlar mücevher, altın ve gümüş cinsinden saatlerdi. Altın saatleri çuhadar ağa, hasoda başı ağa, imam, rikabdar gibi kimselere hediye edecekti. Kethüda, dârüssaâde ve hazinedar ağası gibi hizmetlilere de mücevher saat, has ahır görevlileri, şerbetçi, başkullukçu, baş musahibe gümüş saat, silahtar ve diğer ağalara da altın saat verecekti (BOA, TS.MA.d. 10101.3-1).

Hatice Sultan'ın cihaz ve arus alaylarının güzergâhı da belirlenmişti. Alay önce Bâb-ı Hümayun'dan Cebehane önüne ve oradan da nakkaşhane önüne gelecekti. Ayasofya Hamamı önüne varıldığında, Sepetçi köşesinden Soğuk Çeşme yolu ile Alay Kasrı'na ulaşılacaktı. Bu kasrın altından geçerek, Şengül Hamamı'nın yokuşundan çıkılacaktı. Suyabatan (Yerebatan Sarnıcı) köşesinden devam edilecek ve Yeni Hamam önüne gelinecekti. Şeyhülislam Efendi'nin konağından Terlikçiler Çarşısı'na geçilecekti. Kapıcılar Karhanesi köşesinden Çalak Tepesi'ne doğru çıkılacaktı. Nur-i Osmani Cami'nin Şekerci Kapısı'nın önünden Vezir Hanı kapısı önüne varılacaktı. Dikili Taş başından, Köprülü Darülhadis köşesine giden yol takip edilecekti. Peykhane önüne çıkıldığında bu yol üzerinden At Meydanı'na bağlanılacaktı. Meydanda ilerleyerek yeniden Ayasofya Hamamı, nakkaşhane ve Cephane önlerinden geçerek yeni saray meydanına gelinecekti. Sebil yanından Hatice Sultan'ın sarayına ulaşılacaktı (BOA, TS.MA.d. 10101.0002). Sebil ise muhtemelen Hatice Sultan'ın dedesi Sultan III. Ahmed'in yaptırdığı çeşmeydi. Tüm hazırlıklardan sonra 2 Kasım 1786'da çiftin nikahı kıyıldı. 8 Kasım günü ise cihaz âlâyı düzenlenmesi için talimat verildi. Bu alaya katılmak için, devlet erkanından ileri gelen devlet büyükleri ve divan üyeleri hazır halde beklediler. Atları üzerinde bir alay geçişi yaparak, gelin Hatice Sultan'ın çeyizlerini kendi sarayına naklettiler. Perşembe günü ise sadrazam ile sadarettin kimseler, şeyhülislam, ocaklılar ve devlet ricâlinin tümü mükemmel bir "Gelin Alayı" düzenleyerek Hatice Sultan'ı kendi sarayına ulaştırdılar (İlgürel, 1978: 370-371).

Leyl-i velime, ertesi, yani çiftin zıfaf gecesinden sonra ise Sultan Abdülhamit, Cuma namazının ardından yeni evli çiftin sarayına giderek onları tebrik etti (İlgürel, 1978: 370-371). Bu ziyaret sırasında çift Sultan Abdülhamid'e, 1.200 kuruş verdi (BOA, TS.MA.d. 2432.0001). Bu ziyarette Sultan Abdülhamid'e sunulan hediyeler, yalnızca nakit paradan ibaret değildi. Burada kendisine, yuvarlak elmaslar, inciler ve zümrütler ile bezenmiş bir kıt'a sorguç da hediye edilmişti (BOA, TS.MA.d. 2432.11/2). Ayrıca Hatice Sultan'a pembe elmaslı, zümrütlerle bezeli bir düğme, entariler ve samur kürk de takdim edildi. Damat Ahmet Paşa'ya ve şeyhülislama da erkan samur kürk verildi. Hatice Sultan'ın sarayının dekorasyonu için yastıklar, minderler de hediyelerden bazılarıydı. Cihaz ile arus alaylarında görevli dârüssaâde ağası ile kâtip efendiye ise çeşitli kumaşlar verilmişti (BOA, TS.MA.e. 263.3/1). Sakaoğlu ve Uluçay padişahın, düzenlenen çeyiz alayını, Alay Köşkü'nden seyrettiğini belirtmiştir (Uluçay, 1992: 158; Sakaoğlu, 2015: 477).

Hatice Sultan'ın, bu evlilikten hiç çocuğu olmadı. Eşi Seyyid Ahmet Paşa ise Sicilli Osmanî'de, Padişahların damatlarının sıralandığı listede, "Süleyman Paşazâde Ahmed Paşa" olarak kayıtlıydı. Ayrıca Hatice Sultan ile yaptığı evlilik, paşanın ikinci evliliği idi. Kendisi daha önce başka bir kadın ile evliydi⁵⁵ (BOA, TS.MA.e. 1148-44; Öztuna, 1996: 242; Süreyya, 1996: 207). Seyyid Ahmet Paşa'nın kariyeri ise Hotin muhafızlığından, Vidin muhafızlığına tayin edilmesiyle ilerlemeye başladı. Ardından Özi Eyaleti ile Silistre seraskerliğine atanmıştı. Bu gelişmeyi, Anadolu Eyaleti ile seraskerliğinin tevcih edilmesi izlemişti. Nitekim evlenirken de bu görevini ifâ etmekteydi. Nikahtan sonra ise Karaman Eyaleti'ne görevlendirilmişti (İlgürel, 1978: 141-219-254-379). Kendisi sık sık farklı yerlere tayin edildiği için eşi Hatice Sultan ile ayrı bir yaşam sürdürdüğü çıkarımında bulunabiliriz. Üstelik eşinin tayin edildiği yerlere de gitmemiş ve İstanbul'da kalmıştı. Seyyid Ahmet Paşa 1798 senesinde vefat edince, Hatice Sultan bir daha evlilik yapmadı⁵⁶ (Öztuna, 1996: 242; Sakaoğlu, 2015: 477).

---

⁵⁵ Bu evlilikten Alaeddin, Osman ve Süleyman adında üç oğlu dünyaya gelmişti. Öztuna, Paşa'nın iki oğlunun hanedana damat olduklarını ileri sürmüştür. Öztuna'nın aktarımına göre Süleyman, Hatice Sultan'ın halası olan Zübeyde Sultan'ın zevciydi. Ancak evliliğin yalnızca resmîyette olduğunu vurgulamıştır. Alaeddin ise Hatice Sultan'ın kuzeni ve I. Abdülhamit'in de kızı olan Hibetullah Sultan ile evlenmişti. Seyyid Ahmet Paşa yıllar sonra, 1798'de zevcesinin kuzeni olan Esmâ Sultan'ın kethüdasından, bir yardım talebinde bulunmuştu. Bu talep, kendisinin Erzurum Valisi olarak atanmasını sağlamasına yönelikti. Ancak bu isteğinin gerçekleşmedi. Esmâ Sultan'ın kethüdasından böyle bir yardım talebinde bulunması ise Esmâ Sultan'ın padişah üzerinde nüfuz sahibi olduğunu düşündürülebilir (BOA, TS.MA.e. 1148-44; Öztuna, 1996: 242; Süreyya, 1996, 207).

⁵⁶ Öztuna ise, ölümünü 1799 olarak kaydetmiştir (Öztuna, 1996: 242).

2.3.3. Gelirleri

Hatice Sultan, sahip olduğu maddi imkanlarını kullanarak Nizam-ı Cedit döneminin ruhunu yansıtan bir kadın profili çizmişti. Avrupai tarzda yaptırdığı sarayı ve Latin harflerini kullanan ilk Türk kadını olması ile meşhurdu. Ressam Melling, onun yenilikçi ruhunun ilham kaynağı ve destekçisi olmuştu. Kendisi gerek babasının saltanatında gerek ise amcası ile kardeşi Sultan III. Selim'in saltanatlarında da maddi açıdan rahat bir hayat sürmüştü. Ancak maddi açıdan en parlak dönemini, kardeşi Sultan III. Selim'in padişahlığı döneminde yaşamıştı. Hatice Sultan, lükse düşkün bir kadındı. (Koçu, 2016: Sakaoğlu, 2015). Harcamaları da bu yöndeydi. Lüks ve rahat yaşantısı ise, elbette sahip olduğu maddi imkanlar sayesinde idame olabilmıştı. Dolayısıyla bu aşamada, Hatice Sultan'ın gelir kaynaklarına değinmek faydalı olacaktır. Gelirlerinin pek çoğu da mukataa ve çiftliklerden oluşmuştu.

1776 senesinde Abdurrahman Paşa'nın mutasarrıfı olduğu 25.000 kuruşluk geliri bulunan Teke Sancağı mukataası, paşanın görevden alınması ile boş kalmıştı. Ardından bu mukataadan Hatice Sultan'a ¼'lük yani rub' oranında hisse ayrıldı. Abdurrahman Paşa'nın yerine bu mukataa Hatice Sultan ve diğer üç kişi arasında paylaştırılıp, geliri de 55.000 kuruşa yükseltildi (BOA, C.ML., 780.31834/1). Hatice Sultan'a çeyrek hisse verildiğine göre, kendisi buradan 13.750 kuruşluk bir kazanç elde etmeye başladı (BOA, AE.SABH.I., 146.9897/1).

Diğer yandan tıpkı ablası Beyhan Sultan gibi, Hatice Sultan'ın da Mora Yarımadası'nda, Kalamata, Androsa ve Longar kazalarındaki küçük çiftliklerden gelirleri bulunmaktaydı. Bedeli ise 6.400 kuruştı. Tahsilât işlemleri için Bostani Halil Ağa'yı görevlendirmişlerdi. Bu karar, iki kız kardeş tarafından birlikte alınmıştı (BOA, AE.SABH.I., 146.9897/1). Hatice Sultan'ın yine Mora'da, ablası ile birlikte işlettirdiği Musa Ağa çiftliklerinde, iki rub' hissesi de vardı. Mora'daki diğer mukataası ise Mezistre'deydi. Bu mukataanın bedeli 1787 senesinde kararlaştırılan meblağ ile 10.500 kuruştı (BOA, C.SM., 130.6526/1; BOA, C.SM., 39.1983/1). 1789 senesinde bu mukataadan, Sultan III. Mustafa döneminde olduğu gibi, senede 2.000 kuruş da tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı (BOA, HAT, 203.10498).

Mezistre mukataasının gelirleri yıllar içerisinde artmıştı. 1793 senesinde bu mukataanın voyvodası tam yetkili kılınıp reayaya da hiçbir şartta voyvodaya karışmayacaklarına dair emir verilmişti. Bu uygulama işe yarayacak ki 1795'te gelirler toplamda 41.148 kuruş 27 akçeye yükselmişti. Buna karşın, Mezistre mukataası, Hatice Sultan'ı sıklıkla zor durumda bırakmıştı. Mukataadan sorumlu devlet görevlilerinin sık değişimi, istikrarsızlığa neden olmuştu. Görevlendirmelerde yaşanan bu istikrarsızlık ise, sorumlu kişilerin görevlerini kötü kullanmalarından kaynaklanmaktaydı. Ahali ise tüm bu olumsuzlukları merkeze iletiyordu. Örneğin 1801'de Hatice Sultan'a, Voyvoda Hüseyin Binbaşı'nın olumsuz uygulamalarından şikâyet gelmişti. Şikâyet "Mezistre mukâtaası voyvodalığını tahsîl ile vediatullâh olan aceze-i raiyyete derece-i tahammûlden hâriç zâmm ve îtisâfa ictisâ iden Binbaşı Hüseyin..." şeklinde kaleme alınmıştı. Anlaşılan, voyvoda Binbaşı Hüseyin Bey görevini kötü kullanıp, ahaliye zulmetmişti. Ayrıca Binbaşı Hüseyin, 4 sene içerisinde, mukataa tahsilatından kendi zimmetine yaklaşık 803.855 kuruşluk para geçirmişti. Üstelik 677.498 kuruş meblağa erişen bir borcu da bulunmaktaydı (BOA, C.ML., 393.16061/2; BOA, C.ML., 522.21326/3; BOA, HAT, 1480.37). Tüm bu gelişmeler, vergi gelirleri etkileyecek kadar tehlikeliydi. Zira reayanın güveni sarsılır ise bir ihtimal de olsa vergi verme işini geciktirebilirdi.

Diğer yandan Mora Yarımadası'nda bir Liman kenti olan Gördüs'ün korunması adına, bu bölgeye muhafız olarak 1790 senesinde, Seyyid İbrahim ve kardeşi Mustafa Ağa atanmıştı. 50 nefer ile muhafızlık görevini üstlenen bu ağalar daha önceden, Hatice Sultan'ın uhdesinde bulunan Salina kazasında voyvoda olarak hizmet görmüşlerdi. Mora Yarımadası'nın, özellikle limanlarının korunması, elbette burada pek çok mukataası bulunan Hatice Sultan için önemliydi (BOA, HAT, 267.15523). Anlaşılan Hatice Sultan Mora Yarımadası'ndan yüksek gelirler elde etmesine karşın, bu mukataa ve özellikle de Mezistre kendisini vergilerin gecikmesi ve yönetimindeki olumsuzluklar sebebiyle epey uğraştırmıştı. Çiftlikler ve Mezistre dahil tüm Mora mukataalarından elde ettiği yıllık gelir ortalaması ise toplamda 49.548 kuruş 27 akçeydi. Hatice Sultan'ın Zıştovi'de de 60.000 kuruş geliri olan bir mukataası bulunmaktaydı. 1798'de mukataanın voyvodası Mehmet Tayyip Efendi vefat etmiş, Hatice Sultan'a olan borcunu ödeyememişti. Ardından, kalan borcun dört taksit ile reaya tarafından ödenmesine karar verilmişti. Bu taksitlerden ilki 50.190,5 kuruştur ve dolayısıyla meblağın büyük bir kısmı da verilmişti. Diğer taksitlerle gelir tamamlanmıştı (BOA, C.SM. 914587/1).

Diğer yandan Hatice Sultan, Erzurum Eyaleti'ndeki Hınıs ve Tekman sancaklarından da gelir elde etmekteydi ve kendisinin bu mukataa üzerinde çeyrek hissesi vardı. Tahsilat için İshak Paşa görevlendirilmişti. Paşa tahsilatın ardından topladığı parayı direkt Erzurum gümrük eminine teslim etmeliydi. Bahsi geçen gelir senelik olarak ortalama 15.257 kuruştı (BOA, C.ML. 344.14199/1). Anlaşılan Hatice Sultan, Erzurum ve Tekman'da tahsilat konusunda titiz davranmıştı ve tahsilatta görevli İshak Paşa'yı, Erzurum gümrük eminine karşı sorumlu tutmuştu. Bu uygulama, muhtemelen gelirin hem usulünce toplanmasını kolaylaştırmıştı. Erzurum'daki mukataalarının yanı sıra Hatice Sultan'ın ablası Şah Sultan gibi Karahisar'da da geliri vardı. 1803'te ise bu mukataada mutasarrıftan kaynaklı bir tahsilat problemi yaşandı. Mutasarrıf, Hatice Sultan'a 115.000 kuruş borçlanmıştı ki bu meblağ, mukataanın Hatice Sultan'a sağladığı gelirdi. Bu paranın tahsili için, kethüdasına emir vermişti (BOA, C.SM., 25.1291/1).

Karahisar mukataasının tahsilat işleriyle kethüdası ilgilenirken, Hatice Sultan Sofya'daki kıpti cizye mukataaları için de Elhac Osman Ağa'yı mültezim olarak atamıştı. Bu mukataanın geliri de 45.520 kuruştı. İlk taksit olarak 19.464 kuruş tahsil edildikten sonra 13.028 kuruşluk ikinci ödeme yapılmıştı. Üçüncü ve dördüncü ödemeler ise ayrı ayrı 6.514 kuruştı. Dört takside bölünerek ana gelir tahsil edilmişti. Hatice Sultan'ın iltizam sistemi ile gelir elde ettiği tek mukataa Sofya değildi. Karaman'da ise eyaletin valisini Karapınar mukataasına mültezim olarak görevlendirmişti. Bu mukataadan elde edilen iltizam bedeli toplamda 19.500 kuruştı. Ancak bu meblağdan ilk taksitte yalnızca 4.000 kuruş tahsil edilmiş, kalan 15.500 kuruş ise üç takside bölünmüştü. Anlaşıldığı üzere mukataalar peşin gelir sağlamamış, genellikle taksitler halinde Hatice Sultan'a ulaşmıştı.⁵⁷ Yine aynı sene, Niğbolu mukataasından iltizam bedeli olarak 2.546 kuruş tahsil edilmişti. Malkara'da bulunan çiftliklerden alınan iltizam bedeli de 10.000 kuruştı. Diğer çiftlikler ise Yenişehir'deydi. Buradaki çiftliklerden 1822 senesinde, 6.700 kuruşluk gelir sağlanmıştı. Selanik, Midilli, İzmir, Emtia Ocaklığı ve harir yani ipekten sağlanan gelir, toplamda 10.000 kuruştı (BOA, HH.d. 21517/3).

---

⁵⁷ 1821 senesinde Zıstovi mukataası ile ilgili bir gelişme yaşanmıştı. Mukataanın gelirleri, 1798'deki tutarın çok üzerine çıkmıştı. İltizam usulünce alınmaya başlanan tutar 118.560 kuruştı. İlk tahsilat 30.800 kuruş ile yapılmış olup kalan meblağ üç takside bölünmüştü (BOA, HH.d. 21517/3).

Mukataaların yanı sıra kendisinin Fatih semtinde bir fırını da bulunmaktaydı. Fırın bir süre kapalı kaldıktan sonra yeniden açılmış, 1803 senesinde bu fırında, francala türü ekmeğin yapımı için İstanbul kadısına bir yazı gönderilmişti. Hatice Sultan'ın uhdesinde bulunan bir başka gelir kaynağı ise, annesi Adilşah Kadınefendi'den kalan Unkapanı'nda bir odaydı. Bu oda muhtemelen konaklamak amacı ile kullanılmaktaydı ve Hatice Sultan bu odanın mülkiyetini ablası Beyhan Sultan ile paylaşmaktaydı. 1804 senesinde bu oda, 520,75 kuruşa satılmıştı. Çiftesaray ile Neşetâbâd saraylarından elde ettiği, 1821 senesine ait, 309 kuruşluk "icârât" yani kira gelirleri de mevcuttu. Hatice Sultan'ın gelirlerine ilişkin başka kayıtlar da mevcuttu ve vefatından sonra tutulmuştu (BOA, C.BLD., 5.226/1; BOA, HAT, 617/30444; BOA, TS.MA.e. 173.22/1; BOA, HH.d. 22919/3; BOA, HH.d. 21516/2).

Tablo 7

Hatice Sultan'ın yıllık mukataa, çiftlik, vergi ve diğer gelirlerinin gruplandırılması.

Yer / Gelir Türü	Ortalama Yıllık Gelir
Malkara Çiftlikleri (Tekirdağ)	10.000 kuruş
Yenişehir-i Fenar Çiftlikleri (Yunanistan)	6.700 kuruş
Kalamata, Androsa ve Longar Çiftlikleri (Mora)	6.400 kuruş
Cafer Emin Çiftliği (Mora)	10.150 kuruş
Mezistre Mukataası (Mora)	41.148 kuruş 27 akçe
Arhos Mukataası (Mora)	51.000 kuruş
Hınıs ve Tekman Mukataaları (Erzurum)	15.257 kuruş
Ziştovi Mukataası (Bulgaristan)	60.000 kuruş
Karapınar Mukataası (Konya – Karaman)	19.500 kuruş
Niğbolu Mukataası (Bulgaristan)	2.546 kuruş
Sofya Kıpti Cizye Mukataası (Bulgaristan)	45.520 kuruş
Teke Sancağı Mukataası (Antalya)	13.750 kuruş
Karahisar Mukataası (Afyon)	115.000 kuruş
Kira ve Satış	829,75 kuruş
Selanik, Midilli ve İzmir Emtia Ocaklığı ile İpek (Harir) Vergisi	10.000 kuruş

(BOA, C.ML., 780.31834/1; BOA, AE.SABH.I., 146.9897/1; BOA, C.ML., 393.16061/2; BOA, C.SM. 914587/1; BOA, C.ML. 344.14199/1; BOA, C.SM., 25.1291/1; BOA, HH.d. 21517/3; BOA, HH.d. 22919/3, BOA, TS.MA.e. 173.22/1; (BOA, HH.d. 21516/2).

Tablo 7'nin devamı

Salina Mukataası (Ağrıboz)	57.250 kuruş
Livadiye Mukataası (Ağrıboz)	77.881 kuruş
Halep Mukataası	801 kuruş
Karlı Mukataası	17.800 kuruş
Tire Mukataası ve Kumaş, Kahve, Tütün Vergileri (İzmir)	10.100 kuruş
Şehremininden Üç Aylık Maaş	2.000 kuruş
Laleli Vakfı'ndan Yıllık Maaş	18.000 kuruş
Esham Senelik Hisse Bedeli	10.000 kuruş
İstanbul Ağası'ndan Yıllık Odun Bedeli	1.650 kuruş
TOPLAM GELİR	604.482,25 kuruş

(BOA, HH.d. 21516/2).

Sonuç olarak Hatice Sultan en yüksek yıllık gelirini Karahisar mukataasından elde etmişti. En düşük gelirler ise Halep mukataasından ve 1821 senesinde gerçekleşen bir satış ve kiralama işlemlerinden kazanılmıştı. Kendisine maaş bağlanan Laleli Vakfı ise babası Sultan III. Mustafa'ya aitti (Erünsal, 2003: 89). Tabloda da görüldüğü üzere Hatice Sultan'a ablası Beyhan Sultan gibi küçük yaşta hazineden maaş bağlanmamasına karşın farklı kaynaklardan maaş olarak gelirler ayrılmıştı. Gelir sayısı olarak ise en çok Mora Yarımadası'nda mukataası bulunmaktaydı. Kendisine, ablası Şah Sultan gibi şaphane gelirleri verilmemişti. Ancak diğerlerinden farklı olarak ipek ve kumaş vergisi ayrılmıştı. Bu tabloya göre Hatice Sultan'ın yıllık geliri ortalama 604.482,25 kuruştur. 1822 senesinde ölümünün ardından tutulan muhallefat kayıtlarında ise, tabloda aktarılan ortalama meblağlara kıyasla bazı mukataaların gelirlerinde düşüş ve yükseliş yaşandığı gözlenmiştir. Mezistre'den gelen tutar 64.850 kuruşa, Malkara'dan gelen tutar da 11.250 kuruşa yükselirken, Zıştovi 43.420 kuruşa, Karapınar da 14.050 kuruşa gerilemişti. Arhos, Salina, Sofya, Livadiye, İzmir, Halep mukataalarından ve kumaş, tütün, kahve vergilerinden aynı tutarlar elde edilmişti. Bu seneye ait, örnek olarak sunduğumuz ve diğer tüm gelirler ise belgede 425.369,5 kuruş olarak hesaplanmıştı (BOA, HH.d. 21516/2). Dolayısıyla Hatice Sultan'ın, diğer senelerin tablodaki genel ortalamalarına nispeten, öldüğü sene daha düşük tutarda gelir sağladığını ifade edebiliriz. Ancak gelir kaynağı sayıca fazladır ve bu durumda gelir türlerinde de bir çeşitlilik durumu söz konusudur.

Hatice Sultan'ın gelir kaynaklarını değerlendirdikten sonra, gelinen bu aşama itibariyle, Hatice Sultan'ın maddi imkanlarını hangi alanlarda kullandığı ve hangi alanlarda harcamalar yaptığı hususlarına değineceğiz. Öncelikle kendisi belirli bir yaşa gelene dek onun adına yapılan alışverişler ve harcamalar aktarılacak, ardından bizzat yaptığı harcamalar ele alınacaktır. Bu harcamalar kendi gelirlerinden yapılmış harcamalardır.

2.3.4. Harcamaları

Haziran 1768'de ilk kez, Hatice Sultan'a bazı kıyafetler diktirilmişti. Bu kıyafetler entari, şalvar ve şali hırkaydı. Kıyafetlerin terzi ve diğer işçiliklerine "üstadiyyelik" olarak 101 kuruş 40 akçelik bir ödeme yapıldı. Entariler Çitari, Beyaz Frenk ve çiçekli kumaş türünde, mevcut hazineden verilen parçalardı. Üstadiyelik olarak verilen tutar ise, Hatice Sultan için yapılan masraflar grubuna dahildi. Üstelik doğum şenliğinde gerçekleşen harcamaların haricinde yapılan ilk harcamaydı. Kasım ayında ise çitari ve keremsud kumaştan toplam 5 adet entari diktirildi. 1 adet de çitari türü kumaştan dikilen şalvar ile üstadiyyelik 17 kuruşa mâl oldu (BOA, TS.MA.d. 2413.0051/4; BOA, TS.MA.d. 2413.0055/4).

Aralık Ayı'nda diktirilen entari için ise 6 kuruşluk ödeme yapıldı. Bir sonraki alışveriş ise Ramazan Ayı'nda gerçekleştirildi. Ancak bu alışveriş, "İydiyye" yani bayramlık olarak diktirilen kıyafetlere aitti. 1 ay sonra, Ramazan Bayramı'nda Hatice Sultan'a, şalvar, entari ve fistan giydirilmesi planlandı. Bahsi geçen entarilerden 3 adedi beldâr cinsi kumaştandı ve al telli, cam göbeği telli, mor telli modellere sahipti. Diğer entariler ise al renkli Altınoluk, sarı renkli kumaşlardan diktirildi. Bu kumaşları da Silahtar Ağa temin etti. Ayrıca entarilerde canlı renkler kullanıldı. Şalvarların 1 tanesi düz şali, 2 tanesi de çubuklu tek yüzlü şali kumaştan hazırlandı. Sandal kumaştan 1 adet de fistanca yapıldı. Kumaşların değeri 2 kuruş 30 akçeydi. Kıyafetlerin üstadiyyeliği ise yekunda 41 kuruşa mâl oldu. Entarilik kumaşlar ise mevcut hazineden temin edildi (BOA, TS.MA.d. 2413.0056/6-5; BOA, TS.MA.d. 2413.0057/5). Ayrıca, Hatice Sultan'ın dadısına, hizmetleri karşılığında verilen meblağlar da kayıtlıdır. Bu harcama dolaylı olarak, Hatice Sultan için yapılan masraflar grubundadır. Örneğin Kasım 1769'da sultanın dadısına 75 kuruş, Ramazan ayında ise 150 kuruşluk ödeme yapıldı (BOA, TS.MA.d. 2414.0085; BOA, TS.MA.d. 2414.0086).

Şubat 1770’te al renkte şal kumaştan bir adet hırka diktirilmiştir ve entariler hazırlandı. Bu entarilerden biri telli mor beldâr, biri bez kumaştandı. Kumaşlar haremnden temin edilmiş olup, terzilik ve diğer işçilik için toplamda 28,6 kuruş ödendi (BOA, TS.MA.d. 2414.0083/4). 1771-1772 senelerinde ise Hatice Sultan için çeşitli ayakkabılar diktirilmeye başlandı. Yaklaşık 9 aylık bir süreçte, Hatice Sultan’a diktirilen tüm ayakkabı çeşitleri için toplamda 3.425 kuruşluk ödeme yapıldı. Bunlar çizme, terlik ve pabuç türü ayakkabılardı (TS.MA.d. 9326.0001; BOA, TS.MA.d. 9326.0003; BOA, TS.MA.d. 9326.0002). 1774 senesine gelindiğinde Hatice Sultan artık 5 yaşındaydı. Bu senenin Eylül ayında Hatice Sultan için 3 adet ibrişim turuncu çitariden entari diktirildi, toplamda tümü 1.980 akçe tuttu. İpek işçiliği olan “kazzaziyelik” için de 3 adet kumaş kullanıldı ve 600 akçelik bir hesap çıkarıldı (BOA, TS.MA.d. 8134.0001).

Tablo 8

Hatice Sultan için 1774’te diktirilen bazı kıyafetler

Kıyafet	Adet	Tutar
Elvan Renkli Entari	15 adet	3.000 kuruş
İçlik	15 adet	2.850 kuruş
Elvan Renkli Şali Kumaştan Hırka	6 adet	1.260 kuruş
Şali Kumaştan Kürk Kabı	1 adet	190 kuruş
Yeşil Renkli Sandal Kumaştan Bohça	1 adet	840 kuruş
Güz Renkli Çuka Kutusu	1 adet	480 kuruş
Sırma, Çubuklu Şal Hırka	1 adet	1.200 kuruş
Şeritli, Mor ve Siyah Kadife Şalvar	2 adet	1.850 kuruş
Şalvarların Sandal Kumaşı	4 adet	450 kuruş
Sırma, Güz ve Mor Kadife Samur	4 adet	1.800 kuruş

(BOA, TS.MA.e. 286.21/1).

Bu örnekler, o sene içerisinde diktirilen kıyafetlerden bazılarıydı. Hazırlanan bohça, çeşitli giysi tamiri de dahil dikilen diğer 28 parça kıyafetin masrafı ise toplamda 87.698 kuruştı. İlk önce 1.252 kuruş ödenmişti ve geriye 86.436 kuruş borç kalmıştı. 80.957 kuruşluk ödeme yapılıncaya bu borç, 5.479 kuruş tutarına kadar düşmüştü. Bu meblağın ardından hesaplanan tutar 720 kuruş 46 akçeydi. En sonda ise 674,5 kuruş 17 akçelik bir tutar kayıtlıydı. İki sene sonra, 1776’da 400 akçeye 10 adet takıyye, 1.200 akçeye 10 adet zıbın diktirilmişti (BOA, TS.MA.e. 286.21/1; BOA, TS.MA.e. 662.4/3). Bu arada Hatice Sultan artık 7 yaşındaydı ve alışverişlerinde kendi seçimlerini yapmak için belirli bir olgunluğa erişmeye başlamış olması muhtemeldi.

Kasım 1777’de Hatice Sultan’a entari, şalvar ve bohça hazırlandı, toplamda 11.280 akçeye mâl oldu. 1779 senesinde, Hatice Sultan 11 yaşındayken yine aynı kıyafet türüne yönelik alışveriş yapıldı. 6 entari için 10.080 akçe, 1 adet bohça için de yine 420 akçe ödendi. Bu sene diktirilen 3 adet şalvar için ödenen meblağ ise 3.000 akçeydi. Ayrıca bu kıyafetler Hatice Sultan’ın “ıydiyyelik” yani bayramlık kıyafetleriydi (BOA, TS.MA.e. 286.23/3; BOA, TS.MA.e. 286.26/6). Yaklaşık yedi sene sonra, 1786’da ise Hatice Sultan Seyyid Ahmet Paşa ile evlenip kendi sarayına yerleşmişti, artık burada alışveriş yapmaya başlamıştı. Düğünden önce saray döşenmeye başlanmıştı ve Hatice Sultan evlendiğinde hazırды. Sarayın büyük oturma odasına pamuklu minder, telli ustufadan yapılmış yastıklar ve aynı kumaştan 2 adet koltuk yerleştirilmişti. Mabeyn odasında ise minder, çiçekli telli kumaştan yastıklar vardı. Bu odanın yakınındaki küçük odaya da siyah kadife yastıklar, ibrişim saçaklı koltuklar ve minderler döşenmişti. Fevkani olarak bilinen üst katta yer alan odaya ise bükmeli elvan mor şilte yerleştirilmişti. Hatice Sultan şu sıralar hep kumaş alışverişleri, dekorasyona yönelik masraflar yapmaktaydı. Bu eşyalar dahilinde geri kalan tüm döşemelik eşyaların maliyeti 16.414,25 kuruştı (BOA, C.SM. 77.3873/1; BOA, HAT., 1666.48; BOA, TS.MA.e. 203.13/1).

Hatice Sultan sarayını döşemek için sık sık kumaş alışverişleri yaparken, sarrafi Simon’a da 400 kese akçe kadar borçlanmış, 1795’te bu borcun 300 kese akçesini ödemişti. Hatice Sultan’ın borçları artmaya başlamıştı. 1800’de eşi Seyyid Ahmet Paşa ile kendisinin borçları, defterlere kaydedilmişti. Seyyid Ahmet Paşa’nın ölümü ile ayrı ayrı kayıtlı 115.000 kuruşluk ve 44.349,5 kuruşluk borçları da Hatice Sultan’a kalmıştı. Kendisi artık ölen eşinin borçları için de masraf yapacaktı. Diğer yandan kürk ve mücevherat alışverişleri devam etmekteydi. Bu alışverişlerinin ödemesini geciktirerek borçlanmıştı. 1804 yılında ise Sarraf Simon ile 27 Mart 1804 ve 27 Mart 1805 tarihleri arasında alışverişleri oldu. Hatice Sultan bu alışveriş karşılığında ilk önce 70 kese akçe teslim etti. Ancak 7 aylık ödeme gecikti ve 270 kese akçe borç kaldı. Bunun üzerine Hatice Sultan düz hesap olarak 300 kese akçe verdi. Hatice Sultan’ın bu alışveriş için yaptığı masraf ise toplamda 340 akçeydi (BOA, TS.MA.e. 203.13/1; BOA, HAT, 1462.93; BOA, HAT, 247.13945; (BOA, TS.MA.e. 896.3; BOA, C.EV., 655.33019).

Bir sonraki harcama kayıtları, 1820-1822 seneleri arasındaki döneme aitti. Örneğin, 1820'nin 19 Haziran günü Hatice Sultan bir seccade hazırlatmış ve 600 kuruş ödemişti. 23 Haziran'da alınan çuka kumaş karşılığında terziye 350 kuruş vermişti. Ağustos'ta şal ve sevayi türü kumaşlar için dersaâdete 13.950 kuruş teslim etmişti. Harcamalar yalnızca kumaşlar için değildi. Ekim ayında hazırlanan 1 adet mücevher kutusunun maliyeti ise 5.875 kuruştur. Görüldüğü üzere Hatice Sultan'ın mücevher, takı ve dekorasyona olan düşkünlüğü, alışverişlerine de yansımaktaydı. Yine aynı sene Hatice Sultan eczacılar ile iki defa alışveriş yaptı. İlk alışveriş, 22 Ekim'de gerçekleştirilmişti ve 500 kuruş ödenmişti. İkinci alışveriş ise 8 Aralık günü yapılmıştı ve 710 kuruşluk bir maliyeti vardı. İlaç içeriğine ilişkin bilgi ise mevcut değildi. Bir sene içerisinde eczacıya ödenen meblağ ise toplamda 1.210 kuruştur. 1822 senesinde de eczacı ile alışveriş yapmayı sürdürmüştü. 1 Aralık günü gerçekleştirdiği alışveriş karşılığında eczacıya 409,5 kuruş, 7 Şaban gününde yaptığı alışveriş için de 600 kuruş ödemişti (BOA, HH.d., 22919/3). Bu alışverişler Hatice Sultan'ın sağlık durumunun da bozulmaya başladığının göstergesiydi. Sağlığı giderek bozulduğu için bu yöndeki harcamaları da sıklaşmıştı. Ancak genel olarak harcama alanlarına yönelik bir değerlendirmede bulunduğumuzda sağlık ile ilgili harcamalar diğerlerine nispeten daha azdı. Tüm bu harcamaların yanı sıra Hatice Sultan sarayının mutfağı için de sık sık masrafa girmişti.

Tablo 9

Hatice Sultan'ın 1820-1822 seneleri arasında yaptığı mutfak masrafları

Harcama Yılı / İki Senelik Yekûn	Masraf Tutarı
1820-Nisan, Mayıs, Haziran ve Temmuz)	30.596,5 kuruş
1820-Teşrîf-i Hümayun, Padişah Ziyareti	6.296,5 kuruş
1820-1822 (Kasım-Temmuz)	87.250 kuruş
Toplam	124.143 kuruş

Tabloda görüldüğü üzere, 1820 senesine ait masraf kayıtları, 4 aylık bir süreci kapsamaktaydı. Sultan III. Selim'in Hatice Sultan'ın sarayını ziyaret ettiği sırada yapılan harcama ise, seneye ait genel tutar dahilindeydi. Kasım 1820 ile Temmuz 1822 arasında mutfak için yoğun harcama yapılmıştı. Tutar, 1820 yılının 4 ayı içerisinde yapılan tutardan yüksekti (BOA, HH.d. 22919/4). Mutfağına bütçe ayırırken, Boğaziçi'ndeki Neşetâbâd Sarayı'nda tadilat yaptırdı. Üst kata iki kat daha ilave edilmiş, bir de saraya müştemilat dairesi eklenmişti. Bahçesi içerisine de ithal edilen iki kat sütun inşa edildi (BOA, TS.MA.d. 8845.0001).

Sarayın bahçesine eklenen süslü sütunlar “Yeni dünya havalinden” olarak tanımlanmıştır. Bu sebepten, sütunun Amerika kıtasından getirilmiş olma ihtimali yüksekti. Tadilatın malzeme ve işçilik masrafları ise 16.918 kuruş tutarındaydı. Malta taşı, kiremit ve tuğla ise kullanılan malzemeler arasındaydı. Bu tadilat Hatice Sultan’ın vefatından 6 gün önce tamamlanmıştı (BOA, TS.MA.d. 8845.0001). Henüz hayattayken yaptığı harcamalar, ölümünün ardından borç olarak kalmıştı. Örneğin kuzeni II. Mahmut, Hatice Sultan’ın borçlu olduğu 8 kişiye toplamda 26.003 kuruşluk ödeme yapmıştı. Bu ödeme, ölümünden 2 ay sonra gerçekleştirilmişti (BOA, TS.MA.d. 10610.0001). Ayrıca kendisinin çocuğu olmaması sebebi ile ablası Beyhan Sultan da tıpkı Sultan II. Mahmut gibi kalan borçları ile yükümlüydü. Aynı zamanda yine Beyhan Sultan’ın, kız kardeşinin mirasçısı olduğunu da ifade edebiliriz (BOA, TS.MA.e. 754.38; Uluçay, 1992: 158). Hatice Sultan’ın ölümünün ardından sarayında yapılan sayım neticesinde 13.196.840 kuruş değerinde muhallefat tespit edilmiş, mal varlığının bir kısmı satılmıştı. Satış işlemlerinden sonra geriye kalan tutar 104.038,5 kuruştur (BOA, TS.MA.d. 8990.0002/1-3).

Hatice Sultan’ın ölümünün ardından geriye kalan borcu, dolaylı olarak kendisine ait masraflar grubunda yer almaktaydı. Babası Sultan III. Mustafa döneminde henüz küçük yaşta olması sebebi ile harcamalarını bizzat kendisi yönetememişti. Belirli bir yaşa eriştikten sonra hem ailesinin yanında yaşarken hem de evlendikten sonra ikamet etmeye başladığı sarayında yapılan harcamaları ise kendisi yönetmişti. Evlenmeden önce ailesi ile yaşadığı dönemde, genç bir kız olduğu zaman kıyafet ve dekorasyon tercihlerine göre alışverişler yapmış olması elbette çok yüksek bir ihtimaldi. Dolayısıyla çeşitli kalemlerden yapılan harcamalar da esasen sultanın kendi zevklerine yönelik yapılan alışverişlere aitti. Hatice Sultan’ın yıllık harcama tutar aralığı değişkenlik göstermişti. Nitekim ihtiyaç ve isteklerin her sene aynı olması beklenemez. Örneğin 1171-1772 döneminde en çok ayakkabı için alışveriş yapılmıştı ve 3.425 kuruş ödenmişti. İki sene sonra 1774’te ise yapılan kıyafet ve kumaş alışverişlerinde bu tutarın çok üzerine çıkmış, 87.698 kuruş harcanmıştı. 1777 senesinde yapılan alışverişler ise 11.280 akçeye mâl olmuştu. Diğer senelerde de sık sık değişimin yaşanmıştı. Bir sene tadilat için fazla bütçe ayrılırken, diğer yıl sağlık alanında ihtiyaç doğrultusunda harcamalar yapılmıştı. Genel olarak değerlendirecek olursak, Hatice Sultan en çok kumaş ve giyim alanlarına bütçe ayırmıştı. Hemen hemen her yıl mutlaka bir kıyafet diktirmiş ve farklı türde kumaşlar sipariş etmişti.

Hatice Sultan, kumaş ve giyim alışverişlerinin diğer alışverişlere oranla daha fazla olması yönü ile ablası Beyhan Sultan'a benzemektedir. Harcamaları ve alışverişleri, bizlere kişisel tercihleri hakkında bilgiler sunmuş, ablası gibi giyim kuşama, dekorasyona ve yeniliğe düşkün bir kadın profili karşımıza çıkmıştır. Ancak ablası kadar müsrif biçimde para harcadığından söz edemeyiz. Buna karşın Hatice Sultan, ablaları Şah ve Beyhan sultanlardan daha fazla borçlanmıştı. Bu durumda Hatice Sultan'ın gelir ve gider dengesini, ablaları kadar iyi yönetemediği sonucuna ulaşabiliriz. Üstelik yıllık ortalama geliri Şah Sultan'dan daha yüksek, Beyhan Sultan'a da hemen hemen yakındı. Hal böyleyken de kız kardeşler içerisinde en çok borç alanın kendisi olması bu düşünceyi güçlendirmiştir. Sahip olduğu gelir kaynakları, hanedan kızı olmasının verdiği maddi ve manevi ayrıcalık elbette ona lüks ve rahat bir yaşamın kapılarını açmıştı. Ancak borç alması ve bu borçları taksitler halinde ödemesi, ölümünün ardından borçlarının ailenin diğer üyelerine kalması ise zaman zaman ekonomik zorluklar yaşadığını düşündürmüştür. Bu zorlukları yaşamasının, ekonomi yönetiminde ablaları kadar yetenekli olmayışından kaynaklanması muhtemeldir.

2.3.5. Ölümü

Hatice Sultan'ın 1820-1822 senesine ait ilaç ve ecza alışverişlerinden söz etmiştik. Bu dönem arasında ilaçlara çok fazla ihtiyaç duymaya başlamıştı. Dolayısıyla sultanın hastalık sebebi ile vefat etmiş olması muhtemeldir. Hastalıkları ilerlemiş ve kendisini ölüme götürmüştü (BOA, HH.d., 22919/3). Ancak gerek ablası Şah Sultan gerekse diğer ablası Beyhan Sultan kadar hastalık çektiğinden söz edemeyiz. Nitekim Şah ve Beyhan sultanların daha sık hastalandıklarını bilmekteyiz.

Hatice Sultan 16 Temmuz 1822/ H. 26 Şevval 1237 tarihinde vefat etmiştir. Ölümü Cevdet Paşa Tarihi'nde kısaca aktarılmıştır: "Ramazan-ı şerifin yirmi altıncı günü kerime-i muhtereme-i şehriyari Hadice Sultan vefat etmekle cenazesi Yeni Cami'ye getirilip namazı kılındıktan sonra Valide Türbesi'nde defnolundu" (Cevdet, 2018: 47). Bu türbe ise III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'ın Eyüp'teki külliyesindedir (Parlak, 2020: 42-44). Dolayısıyla Hatice Sultan, ablası Beyhan Sultan gibi üvey annesinin külliyesine defnedilmiştir. Sandukası ise, yine ablası Beyhan Sultan'ın sandukası ile yan yanadır. Babası Sultan III. Mustafa, amcası Sultan I. Abdülhamit, ağabeyi III. Selim, kuzeni IV. Mustafa ile diğer kuzeni II. Mahmut'un saltanatlarını sırasıyla görmüştü.

2.4. Sultanların Hizmetlileri ve İşlerini Gören Esnaf Grupları Dair

Padişah kızları doğduklarında kendilerine bir daire tahsis edilir ve ihtiyaçlarının görülmesi için bir hizmetli grubu görevlendirilirdi. Bu grupta dadılar, kalfalar, cariyeler ve süt anneler olurdu. Aynı zamanda köle statüsündeki cariyeler de gündelik hizmetleri görürlerdi (Uluçay, 1992; 85-86; Arğıt, 2017: 23). Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar için de aynı uygulama geçerliydi. Örneğin 1764 senesinde Şah Sultan'ın daye ve dadılarına 1050 kuruş maaş verilmişti. Ertesi yıl Şah Sultan'ın mektepteki hocasına verilen maaş 150 kuruştur. Şah Sultan Şehzadegân Mektebi bünyesinde, 5 yaşında eğitim görmeye başlamıştı (BOA, TS.MA.d. 2412.0002; BOA, TS.MA.d. 2409.0048). Beyhan ve Hatice sultanlar ise henüz dünyaya gelmemişlerdi. 1770 senesine gelindiğinde Şah Sultan'ın kız kardeşleri Beyhan ve Hatice sultanlar da birkaç yıl içerisinde aileye katılmıştı ve onların hizmetlerine de dadı ve dayeler verilmişti. Bu sene bu görevlilerin maaşları ayrı ayrı ilk önce 75 kuruştur. Ancak yeni bir düzenlemeyle bu tutar 150 kuruşa yükseltildi. Bu tutar şehzadelerin dadılarına ve dayelerine verilen tutar ile aynıydı (BOA, TS.MA.2414.85-86).

1772'de dadı ve dayeler halen sultanların bakımını üstlenmiş, ihtiyaçlarını görür haldelerdi. Maaşlarında bir değişim olmamıştı. 1773 senesinin Nisan ayı ile 1774 senesinin Ocak ayına dek sultanlara dayeler ve dadılar baktılar. Bu dönemde bu bakıcılara üç kere maaş, bir kere de bahşış verildi ve maaşların hepsi yine 150 kuruştur. Bahşış olarak da 75 kuruş dağıtılmıştı. Daye ve dadılar 1777 senesine kadar sultanların hizmetinde kaldılar ve maaşları sabit tutarda, 150 kuruştur (BOA, TS.MA.d. 2417.42; BOA, TS.MA.d. 10241; BOA, TS.MA.d. 2418.2-3-4; BOA, TS.MA.d. 2399.0046; BOA, TS.MA.d. 2421. 112). Şah, Beyhan ve Hatice sultanlara ilerleyen yıllarda mukataalar verilmeye başlanınca, kendilerine ait hizmetli grubu da genişlemişti. Örneğin Şah Sultan'ın 1777 senesinde kethüdası Ahmet Haşim Ağa'ydı ve hizmetleri karşılığında Tamzara mukataası da kendisine 1.640 akçe senelikle verilmişti. Mukataalarından biri olan Ağrıboz'da emlak nazırı ve hazinedar olarak da İsmail Ağa görevliydi (BOA, C.ML. 458.18588.1; BOA. TS.MA.e. 396.47). 1782 senesinde ise Şah Sultan'ın kethüdası Halil Ağa olmuştu. Halil Ağa bu görevini yaklaşık 9 yıl yürütmüştü. Ardından kethüdalık görevini 1791'de Yusuf Ağa üstlenmişti. Kendisinin kethüdalığı Ağustos-Eylül ayları arasındaydı (BOA, C.SM. 58.2917.1; BOA, TS.MA.e. 876.41; BOA, TS.MA.e. 1149.10).

1792’de ise Şah Sultan’ın kethüdası İbrahim Ağa’ydı. Kendisine, bu görevini sürdürürken pamuk ve pamuk ipliği mukataası tahsis edildi. İbrahim Ağa yaklaşık yedi sene bu görevde kaldı. 1797’de ise Şah Sultan’ın kethüdası olarak Mustafa Ağa atandı. Kendisine yıllık 10.619 kuruş geliri bulunan Rus Karyesi haslarının mukataası verildi (BOA, C.ML. 35.1572.1; BOA, AE.SSLM.III. 125.7619.1). Kethüdaları Şah Sultan’ın gelir kaynaklarının kontrol ve işletimini de sağlamaktaydı. Bunun yanı sıra Şah Sultan’ın hane halkı içerisinde ağaları da vardı. Bu ağalardan baş ağa olan Abdullah’a 30 akçe, ikinci ağa Rıdvan’a 20 akçe ve üçüncü ağası Salih’e 10 akçe maaş verilmişti. Ayrıca bu ağaların maaşları İstanbul gümrüğü malından karşılanmıştı. Abdullah Ağa’dan sonra Şah Sultan’ın baş ağası olarak Ali Ağa tayin edilmişti. Ancak sonradan Kıbrıs’a sürülmüştü (TS.MA.e. 957.52; BOA, TS.MA.e. 741.28; BOA, C.SM. 144.7243.1). 1803’te Şah Sultan’ın diğer hane halkı dahilindeki görevliler ve maaşlarının kaydı da tutulmuştu.

Tablo 10

Şah Sultan’ın hane halkından hizmetliler ve maaşları

Hizmetli	Maaş tutarı (Aylık ve Yıllık)
Baş Ağası	Aylık 12 kuruş, yıllık 300 kuruş
Baş Kapı Gulamı	Aylık 10 kuruş, yıllık 120 kuruş
Üçüncü Ağa	Aylık 8 kuruş, yıllık 140 kuruş
Dördüncü Ağa	Aylık 7 kuruş, yıllık 100 kuruş
Beşinci Ağa	Aylık 6 kuruş, yıllık 80 kuruş
Orta Ağalar ve Neferleri	Aylık 60 kuruş (Her birine)
Baltacılar Kethüdası	Aylık 10 kuruş, yıllık 150 kuruş
Baltacılar Bölükbaşı	Aylık 9 kuruş, yıllık 94 kuruş
Baltacılar Ortabaşı ve Masraf Kâtibi Teberdarı	Aylık 22.5 kuruş, yıllık 66 kuruş
Baltacılar Başeskisi	Aylık 7 kuruş, yıllık 70 kuruş
Ağa İmamı	Aylık 7 kuruş, yıllık 26 kuruş
Baş Ağa’nın Yedincisi	Yıllık 20 kuruş
Arabacı Başı	Aylık 15 kuruş, yıllık 60 kuruş
İkinci Arabacı	Aylık 10 kuruş, yıllık 65 kuruş
Araba Bargirleri (Taşıyıcı)	Aylık 5 kuruş, 20 kuruş

(BOA, TS.MA.e. 46.5).

Tablo 10'un devamı

Vekil-i harç	Aylık 22 kuruş, yıllık 66 kuruş
Aşçıbaşı	Aylık 20 kuruş, yıllık 66 kuruş
İkinci Aşçıbaşı	Aylık 12 kuruş, yıllık 35 kuruş
Perhizçi	Aylık 8 kuruş, yıllık 25 kuruş
Kebapçı	Aylık 8 kuruş, yıllık 25 kuruş
Sepetçi	Aylık 8 kuruş, yıllık 25 kuruş
Çeşneci (2 Nefer)	Aylık 5 kuruş, yıllık 25 kuruş
Tabla Taşıyıcı (6 Nefer)	Aylık 4 kuruş, yıllık 25 kuruş
Pazarcılar	Aylık 5 kuruş, yıllık 25 kuruş
Kömürcüler	Aylık 5 kuruş, yıllık 25 kuruş

(BOA, TS.MA.e. 46.5).

Bu hizmetlilerin yanı sıra Şah Sultan'ın kapı halkından fırıncılara aylık 6 kuruş, yıllık 35 kuruş maaş verilmişti. Harem ve selamlık kapıcıların maaşları ayrı olarak aylık 6 kuruş, yıllık 35 kuruştur. Hoşafçıya aynı tutar, bahçıvanlara aylık 15 kuruş ve yıllık 35 kuruş maaş bağlanmıştı. Dolapçılar aylık 8 kuruş, yıllık 25 kuruş verilirken, kühancı yani eyercilerin aylığı 6 kuruştur. Eyercilere yıllık 25 kuruş maaş tahsis edilmişti. Dülgerler aylık 15 kuruş, yıllık da 23 kuruş maaş almıştı. Şah Sultan'ın kilercilerinin maaşı ise aylık 5 kuruş, yıllık 105 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 46.5). Şah Sultan'ın iki yakın cariyesi de vardı. Bunlardan biri Esmâ isminde bir köleydi. Diğeri ise kalfalığa kadar yükselmiş Hatice'ydi. Kendisine İstanbul gümrüğünden 14,6 kuruş yevmiye verilmişti. Diğeri cariyesi Ravnak Kalfa'nın maaşı ise ipek vergisinden karşılanmıştı ve diğeri kalfası Züleyha'ya da yıllık geliri 5.000,3 kuruş olan tütün gümrüğü mukataasından hisse verilmişti (BOA, AE.SSLM.III. 419.24053; BOA, HAT, 1485.22; BOA, HAT, 1488.14; BOA, AE.SSLM.III. 319 – 18539).

Şah Sultan'ın hane halkı bu hizmetlilerden oluşmuştu. Görüldüğü üzere doğumundan itibaren ailesiyle birlikte de evlenip kendi sarayına yerleşince de hep kalabalık bir hizmetli çevresiyle yaşamıştı. Bu hizmetlilerin maaşları aylık ve yıllık olmak üzere verilmişti. Orta ağalar aylık olarak en yüksek maaşı almaktayken, yıl bazında değerlendirdiğimizde en yüksek meblağ Şah Sultan'ın baş ağasına verilmişti.

Diğer ağalar da kazancı yüksek hizmetlilerdi. Nitekim ağalar, Osmanlı hizmetlileri arasında saray teşkilatlanmasının başındaki kişilerdi (Özcan, 1988: 451-452). Şah Sultan'ın kethüdası ise sık sık değişmiş, öyle ki bir tanesi sürgün cezasına bile çarptırılmıştı. Alışveriş, mutfak, ısınma, muhasebe, ulaşım ve güvenlik gibi hizmetleri ile gündelik tüm hizmetlerini bu hane halkı görmekteydi. Sultanların harcamalarının ele alındığı önceki başlıkta Şah Sultan için fazla sayıda ayakkabı siparişlerinin verilmesi, kendisine daireler tahsis edilip bu dairelerin ve sarayının döşenmesi noktasında, kalabalık hizmetli grubunun da göz önünde bulundurulması muhtemeldi.

Kız kardeşlerden ortanca olan Beyhan Sultan'ın ihtiyaçları için de çeşitli hizmetliler görevlendirilmişti. Dadı ve dayelerinden söz etmiştik. Bunların yanı sıra Beyhan Sultan için gelir kaynakları tahsis edilmeye başlanınca, çevresinde hizmet gören hane halkının sayısı da artmıştı. Beyhan Sultan'ın kethüdarları önemli görevler üstlenmişti. Örneğin Tekfursaray civarında sultanın annesi Adilşah Kadınefendi tarafından yaptırılan camiinin tevliyeti vazifesine Beyhan Sultan'ın kethüdası Abdullah Efendi 30 akçe maaşla tayin edilmişti. Önceki kethüda ise Ahmet Efendi'ydi. 1796'da Beyhan Sultan özel mimarı ve kalfası Güllaboğlu Agop'a sarayında tadilat yaptırırken, bu iki kethüda ödemeyi yapmıştı. Abdullah Efendi'nin sultana 34.500 kuruş borcu vardı, aynı yıl görevinden alınmış ve Bursa'ya sürülmüştü. Görevinden alınırken sultana olan borcunu da kapatmıştı (BOA, C.EV. 97.4844; BOA, TS.MA.d. 2949; BOA, HAT, 199.10098).

1802 senesinde Beyhan Sultan'ın çoğu kıyafet, kumaş alışverişlerini kethüdarları Ahmet Azmi ile Ahmet Cavit efendiler yapmıştı. Yaklaşık 4 sene sonra, 1806'da Sultan III. Selim kız kardeşi Beyhan Sultan için yeni bir kethüda tayin etmişti. Üstelik bu kethüda, bir sadaret kethüdasıydı.⁵⁸ Ancak bu kethüda görevinde hastalık sebebiyle çok kalamamış ve mecburen azledilmişti. Beyhan Sultan ile arası çok iyiydi ve sultan da azil mektubunda kendisine iyi dileklerini samimi bir şekilde iletmişti (BOA, TS.MA.e. 174.2; BOA, TS.MA.e. 525.1; BOA, TS.MA.e. 540.62). Beyhan Sultan'ın samimiyet kurduğu tek yardımcısı bu kethüda değildi. Seneler sonra, ölümüne yakın zamanlarda kethüdalık görevini üstlenen Mehmet Sadık Efendi ile çok daha samimi bir ilişki kurmuştu. (BOA, TS.MA.e. 154.8)

---

⁵⁸ Ancak kethüdanın ismi belgede geçmemektedir (BOA, TS.MA.e. 540.62).

Mehmet Sadık Efendi, Sadrazam Seyyid Ali Paşa'nın 25 Ağustos 1824 tarihinde azledilmesi üzerine hemen sultanına bir rapor hazırladı. Raporunda yeni sadrazamın Benderli Ali Paşa olduğunu da bildirmiştir. Kethüdasının siyasi gündemi yakından takip etmesi sayesinde Beyhan Sultan da siyasi gelişmelerden haberdar olabilmıştır. Mehmet Sadık Efendi'nin marifeti bununla sınırlı değildi. Beyhan Sultan için bir nevi muhbirlik yapıyor, sultanın hizmetindekilerin yanlışların teker teker rapor halinde sultana sunuyordu. Şikâyet niteliğinde olmasına karşın bu rapor, elbette Beyhan Sultan'ın çevresindeki gelişmelerden haberdar olması açısından önemliydi. Kethüda, Beyhan Sultan'ın hizmetini gören imamların yolsuzluklarından söz etmekte ve bu şahısların Kütahya ve Bursa'ya sürülmesini talep etmekteydi (BOA, TS.MA.e. 154.8-4). Adı gibi kendisine sadık bir kethüdanın hizmetinde bulunması, Beyhan Sultan'ı muhtemelen epey rahatlatmıştı. Adını da bu kişilik özelliğinden almış olması ihtimal dahilindeydi. Mehmet Sadık Efendi'nin, Beyhan Sultan'ın en gözde kethüdası olduğu aşikardı.

Beyhan Sultan'ın hizmetindeki görevliler yalnızca kethüdalardan ibaret değildi. Kıyafet ve kumaş alışverişleri için koşturan vekil-i harç ve baltacı ağaları da vardı. (BOA, TS.MA.d. 3017). Gümrükçü ağa da sultanın iş yaptığı bir görevliydi ve kendisinin talebi üzerine yeni gelen gemideki cariyeler tek tek Beyhan Sultan'a sunulacaktı. Beyhan Sultan sarayına ve hizmetine almak için yeni cariye arayışlarına girmişti. Gemideki cariyeleri ilk önce kendisinin görmesi yönünde kesin talimatı vardı. Beyhan Sultan Sultan'ın cariye alımı ilerleyen süreçte de devam etmişti. Cariyeleri temin eden kişi ise kendisinin işlerini gören bir diğer esnaf Sarraf Evonis'ti (BOA, HAT, 1653.14; BOA, TS.MA.e. 174.8). Kendisinin bir de Şebnem isimli bir cariyesi vardı. Hazinedarı Vecihi Kalfa'nın görevini bu cariyesi ile paylaştırmıştı. Artık kalfalık ve hazinedarlık görevi Şebnem ve Vecihi isimli cariyeler tarafından yürütülecekti. Şebnem'e ikişer akçe maaş bağlanmıştı (BOA, HAT, 671.32803). Beyhan Sultan'ın birlikte çalıştığı bir terzisi de bulunmaktaydı. İsmi Arslan olan bu terziden çok çeşitli kumaşlar satın alıp, renkli ve desenli kıyafetler diktiriyordu. Tüm süreç ile Beyhan Sultan'ın hane halkından olan baş ağası ilgilenmişti. Bahsi geçen baş ağa ise Abdullah Ağa'ydı (BOA, TS.MA.d. 841; BOA, C.SM. 154.7743). Beyhan Sultan alışverişlerini ağaları ile gerçekleştirirken, hizmetindeki kahvecisi Mehmet Ağa'ya da İstanbul gümrüğü ve tevabi mukataasının 312 kuruş olan taksitini yönlendirmişti (BOA, AE.SSLM.III. 82.4941).

Beyhan Sultan'ın sarayındaki vekil-i harcın maaşı 1820 senesinde dört aylık süre içerisinde 2.760,5 kuruş ile 3.469,5 kuruş arasında değişmişti. Yine sarayındaki baltacının maaşı ise 6.000 kuruş, yağlıkçısının maaşı da 3.500 kuruştı. Yorgancı ağaya da 2.000 kuruş verirdi. Beyhan Sultan'ın aynacısının geliri de 2000 kuruştı. Saraylarında sık sık tadilat yaptıran Beyhan Sultan için çalışan bir duvarcı ustası da vardı ve kendisine 1.830 kuruş verilmişti. Sarayındaki hazineci ustasına 1.000 kuruş ayırmıştı (BOA, TS.MA.d. 858). Çamaşırcının 100 kuruş, çeşnigar ve kutucu ustaların her birinin 80 kuruş, sarayın kahveci ustasının ve kilercisinin de ayrı ayrı 80 kuruş, yedi nefer grubu koruyucuların ikincisinin 60 kuruş ve üçüncüsünün de 45 kuruş maaşı vardı (BOA, TS.MA.d. 870). Ayrıca sarayında çalışan baş kapı kulu, yine kilerci, ibrikdar, kahveci, kethüda ağa, baş ağa ve üçüncü ağa, imam efendi, baltacılar ağası, kutucu, orta başı ağa ve diğer orta ağaları, teberdar, pazarcı, masraf katibi, baş eski ağa, arabacı başı ve seyisler, hoşafçıya da kahve, şeker, mum, sabun gibi ürünleri erzak olarak vermişti (BOA, TS.MA.d. 879). Beyhan Sultan'ın hizmetlilerinden baş ağasının maaşı yıllık 250 kuruş, baş kapı kulunun 200 kuruş, üçüncü ağanın 100 kuruş, dördüncüsünün 90 kuruş, beşincisinin 60 kuruştı. Kethüda ağanın maaşı ise yıllık 150 kuruştı, bu kethüdanın bir kâtibine de 11 kuruş verilmişti. İmam efendi yıllık olarak 40 kuruş, kapıcılar tek tek 25 kuruş, baltacılar kethüdası 160 kuruş almıştı. Bezirganın yıllık aldığı tutar 25 kuruştı, yorgancısında da aynı tutar görülmüştü. Bunlar ve tüm diğer hizmetlileri, iş yaptığı esnaf yaklaşık 60 kişilik kalabalık bir gruptu (BOA, TS.MA.d. 2174).

Kız kardeşlerin en küçüğü olan Hatice Sultan'ın da kendisine ait bir hane halkı ve işlerini gören bir esnaf grubu vardı. Ablaları gibi dadı ve dayelerin elinde büyüdükten sonra, kendisine 1778'de bir kethüda tayin edildi. Bu kethüda Hacı Mustafa Ağa'ydı. Ancak Hacı Mustafa Ağa 1789 senesinde sultan amcası I. Abdülhamit'in emri ile görevden alındı ve yerine küçük evkaf muhasebecisi Ahmet Efendi getirildi (BOA, TS.MA.2474.302; BOA, HAT, 1442.59261; BOA, AE.SABH.I. 3.263; BOA, HAT, 238.13224). 1793 senesinde Hatice Sultan'ın kethüdası bir kez daha değişti. Fakat bu defa sultanın hane halkından bir görevlinin kariyerdeki yükselişi söz konusuydu. Hatice Sultan'ın masraf kâtibi Hüseyin Efendi, sultanın kethüdası olarak atandı. 1797'ye kadar masraf katipliği görevinde kaldı, kendisine masraf-ı şehriyari payesi de verildi (BOA, HAT, 1408.57082; BOA, C.SM. 142.7134).

Ablaları gibi kendisinin kethüdası da sıklıkla değişmişti. 1808’de ise kethüdası Çelebi Efendi’ydi ve Ziştovi mukataasındaki usulsüzlükleri, reyanın şikayetlerini sultana aktarmıştı. Sultanın Sarraf Simon ile yaptığı alışverişlere de aracılık etti (BOA, TS.MA.e. 703.51; BOA, TS.MA.e. 896.3). Alışverişlerinde aracılık eden bir başka görevli ise lalası İlyas Ağa’ydı. Hatice Sultan ablalarından farklı olarak lalasını, eğitimi tamamlandıktan sonra bile hizmetinde tutmuştu. Lalası İlyas Ağa Hatice Sultan’ın verdiği siparişlerin takibini de yapmıştı. Ablası gibi giyim kuşama düşkün olan Hatice Sultan’ın sıklıkla alışveriş yaptığından söz etmiştik. Siparişlerinin yetişmediği durumlar da mevcuttu (BOA, TS.MA.e. 864.25). Ağaları da siparişlerin tüm sürecinden haberdar olur, gerekli müdahalelerde bulunurdu. Diğer yandan Hatice Sultan, hane halkı çalışanlarına karşı eli açıktı. Maaş Baş ağası Mehmet Anber Ağa’yı hacca göndermiş ve kendisi Medine’ye yerleşince ona Şam tütün gümrüğü mukataasından 250 akçe yevmiye maaş bağlamıştı. Bu ağa Hatice Sultan’ın hizmetindeyken maddi durumunun iyi olması sayesinde hayır işlerine girişmişti. Kendi mal varlığını da vakfetmişti. Dolayısıyla sultanların hane halkına mensup hizmetlilerin de sultanların uhdesindeyken hayır işleri yapabildiklerini ifade edebiliriz. Nitekim bu durum, bağlı oldukları sultanın toplum nezdinde prestijini artırabilir. Bunun haricinde Hatice Sultan’ın Simten isminde bir çırağı da vardı. Kendisi Simten’e maaş olarak Tokat damgasından günlük 14 akçe ve Ankara damgasından 3 akçe tahsis etmişti. Fatih semtinde Tavşantaşı’nda müsadereye göre III. Selim’in İbrahim Nesin’in hazineye devrolan mülkünden konak ve müştemilatını ise 51.000 kuruş peşinatla alarak cariyesi Dilpezir’in tasarrufuna vermişti. Beşiktaş’ta bir bağ ve Defterdarburnu’nda bir sahilhaneyi de yine bu cariyesine hibe etmişti (BOA. HAT. 1466.24; BOA, TS.MA.d. 7096; BOA, C.ML. 133.5728; BOA, C.ML. 50.2342; BOA, HAT, 672.32877).

Aynı sene oda lalası vazifesindeki Bekir Ağa’ya güvenerek, valide sultanın eski kethüdasından kalan paraları bir süre ağanın zimmetinde tutmuştu. Bahsi geçen tutar 15.600 kuruştı ve ağa bu parayı hazineye teslim etmişti (BOA, TS.MA.e. 442.40). Paraların hazineye aktarılana kadar bir ağanın zimmetinde kalması, padişah izni olmadan gerçekleşmesinin pek mümkün olduğu söylenemez. Bu durumda Bekir Ağa’nın güvenilir ve nüfuz sahibi bir kimse olması ihtimal dahilindedir. Elbette Hatice Sultan’ın da tesirinden söz edilebilir. Üstelik bu gelişme 25 Şubat 1808 tarihinde gerçekleşmişti ve o tarihte, Sultan III. Selim’i tahttan indirip ona suikast düzenleyen kuzeni IV. Mustafa padişahı (Beydilli, 2009: 420-425; Beydilli, 2020: 283-285).

Sultan IV. Mustafa'nın da Bekir Ağa'ya ve dolayısıyla Hatice Sultan'a güvendiğine yönelik bir çıkarımda bulunabiliriz. Hatice Sultan'ın hizmetini gören Mahmut Ağa'yla da aynı durum yaşanmıştı. Sadaret kethüdasından kalan 1.375 kuruş değerindeki mallar Mahmut Ağa'nın zimmetinde kalmıştı (BOA, TS.MA.e. 235.39). Bu ağaların yanı sıra, Hatice Sultan'ın türbedarı Ömer Halife de sultanın hizmetindeyken maddi durumu iyi olan görevlilerdendi. Eylül 1810'da vefat ettiğinde kendisinin pek çok mal varlığı olduğu anlaşılmıştır. Mal varlığı dahilindeki 51 parça eşya satışa sunulmuştu ve toplam değeri 1.163,5 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 236.7). Sarayındaki baş bekçisi ve çaşnigiri olan Mustafa da vefat etmişti. Sultan onun yerine derhal ikinci bekçisi İsmail'i atadı. Sarayı'nın yeni güvenlik görevlisi olan İsmail bekçiye de 40 akçe maaş bağladı. Bekçilik görevi ile sarayın asayişinden sorumlu olduğu gibi çaşnigirlik görevi ile mutfaktaki gıda güvenliğinden de sorumluydu (BOA, HAT, 1459.33). Mutfak masraflarını, ihtiyaçlarını ve diğer tüm mali kayıtlarını tek tek tutan hizmetlisi ise vekil-i harcı Sadık Efendi'ydi (BOA, HH.d. 21515). Hatice Sultan'ın hane halkından en meşhur yardımcısı ise ressam ve mimar olan Melling'ti. Hatice Sultan Melling için sarayının selamlık bölümünde daire tahsis etmiş, onu baş mimar ve kethüda olarak atamıştı. Melling artık Hatice Sultan için giyim ve dekorasyon, iç mimari, peyzaj işleri alanında danıştığı bir kalfa olmuştu. Aynı zamanda kendisine Latin harflerini öğreten bir öğretmendi (Sakaoğlu, 2015: 477-482; Başarır, 2018: 33).

Sonuç olarak Şah, Beyhan ve Hatice sultanların temizlik işleri, mutfak işleri, çeşitli alışverişler, ulaşım, güvenlik, dini işler, tamirat ve tadilat, mali işler ile hayır işlerinin idaresi ve yürütülmesi gibi pek çok hususta yardım eden hizmetlisi vardı. Hizmetlilerin kendi aralarında da baş ve ikinci, üçüncü şeklinde kademeli olarak işleyen bir hiyerarşi mevcuttu. Çeşitli gündelik işler ya da belirli bir süreci kapsayan tüm işlerini bu hizmetli grubu yapardı. Sultan sarayı, padişah sarayı kadar büyük değildi. Ancak yine de bu üç kız kardeş de hatırı sayılır nüfusa sahip bir hizmetli grubu ile yaşamaktaydı. Bu hizmetlileri ve birlikte iş gördüğü esnaf grupları, onların saraydaki işlerinde olduğu gibi saray dışındaki işlerinde de en önemli yardımcılarıydı. Nitekim onlar sultanların kişisel alışverişlerinden, uzak yerlerdeki mukataalarının idaresine kadar geniş yelpazede pek çok işini görürlerdi. Özellikle kethüdalar, sultanların gelir kaynaklarının idaresi ve denetim altında tutulması noktasında önemli rol oynarlar, problem yaşandığında devreye girerlerdi. Nitekim verdiğimiz örneklerden, onların hem idarede hem de mali işlerde yetkin kişiler olduğu anlaşılmıştı.

Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar tüm bu hizmetli ve esnaf grubu sayesinde saray içi ve saray dışı işlerini halledebilmiştir. Ayrıca sarayındaki hizmetlilerin her birinin kendi içerisinde bir hiyerarşiye sahip olması sayesinde, tüm hizmetlilerin idaresi ve denetimi de sultanlar açısından daha kolay hale gelirdi.

2.5. Genel Değerlendirme

Şah, Beyhan ve Hatice sultanları doğum, evlilik, vefat, mali kaynaklar ve harcamalar, hizmetlileri gibi hususlar bazında değerlendirdik ve yaşamlarından biyografik kesitler sunduk. Buna göre sultanların doğumlarından itibaren sarayda itibarlı bir konumda olup, refah içerisinde büyüdüklerini ifade edebiliriz. Doğumlarında düzenlenen şenlikler de bu itibarlarının birer göstergesiydi. Çeşitli teşrifat ve merasim ile doğumları kutlanır, halka ve saray çevresine gösteriş içerisinde ilan edilirdi. Bu tür şenlikler halk için eğlence, padişahın yakınında olanlar ve saray çalışanları için fazlaca bahşiş anlamına da gelirdi. Şenliklerdeki şatafat sayesinde padişahın ve Osmanlı hanedanının gücü, yüceliği, gösterişli yaşamı gözler önüne serilirdi. İşin gösteriş boyutundan ziyade mali yönünü ele alırsak bu tür şenlikler elbette hazine için fazladan masraf anlamına gelirdi. Üstelik şenliklerin bir günden fazla sürmesi, donanmanın ve fişekçi grupların da dahil edilmesi, tüm gösterilerde görev alan çeşitli oyunculara, hizmetkarlara bahşişler dağıtılması, ziyafetler ve mekân süslemeleri demek, hazineye bir nevi yük demektir. Ancak bu tür gösterilerin, halk ve sarayın bütünleştiği, birbirlerine karşı belirli düzeyde şeffaflaştığı türden olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Halk saray eğlencelerine dahil olur, kutlamaları yakından izleme fırsatı bulurdu. Yapılan tüm bu masraf ve gözler önüne serilen ihtişam ise sultanın itibarının göstergesiydi.

Sultanlar hanedan mensupları ve doğuştan asil oldukları için, elbette itibarlarının tescillenmesi esas amaç değildi. Şenliklerin bu derece özenle tertip edilmesi ve halka açık gerçekleşmesi ise hanedana yeni bir üyenin katıldığı, padişahın soyunun bereketli ve hanedanın da güçlü olduğu şeklinde mesajlar içerirdi. Bu noktada hanedan ve doğan sultan, sıradanlıktan sıyrılırdı. Osmanlı ailesinin her bir ferdinin çok kıymetli, itibarlı olduğu imajı doğrudan yansıtılırdı. Sultanın annesi de itibar kazanır ve padişahın ihsanlarına mahzar olurdu. Nitekim sultan annesi Osmanlı hanedanına evlat veren, hanedanın soyunu besleyen bir kadın konumundaydı

Şah Sultan annesi Mihrişah Kadınefendi ile Beyhan ve Hatice sultanların anneleri Adilşah Kadınefendi için de aynı durum geçerliydi. Sultanlar doğduktan sonra kendilerine oda tahsis edilir, bakımlarını da anneye yardımcı olarak daye ve dadılar üstlenir, kendilerine maaş bağlanırdı. Anneye ve sultana da yeni eşyalar verilirdi. Kimi eşya hazinede varsa, masraf defterlerine “mevcut hazineden” ibaresiyle belirtilir ve öyle verilirdi. Şah, Beyhan ve Hatice sultanlara çeşitli eşyalar verilince de aynı durum gözlenmişti.

Sultanların eğitimi anne, dadı, hoca gözetiminde Harem’de sürdürülürdü. Belirli bir yaşa geldiklerinde ise dadı ve dayeler, artık sultanların hizmetinden çekilirdi. Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar için de geçerliydi. Masraf defterlerinde sultanlar belirli yaşa geldiklerinde, dadı ve dayelerin kaydı bulunmamaktadır. Bu dönemden itibaren sultanların hizmetine daha farklı görevliler verilmeye başlanır, sultan dairesindeki nüfus ve masraflar da artardı. Örneğin sultan için diktirilen kıyafetler, ayakkabılar ve sipariş edilen eşyalar da sayıca artış göstermişti. Zira sultanların hizmetli grubunun da mevcudu artmıştı. Dolayısıyla iki durum arasında paralellik söz konusuydu.

Sultanlara hazineden aylıklar tahsis edilmesi de görülen bir uygulamaydı. Beyhan Sultan’a belirli bir yaşa gelip de mukataalar ayrılıncaya dek hazineden aylık bağlatıldığını bilmekteyiz. Sultanların yaşı ilerledikçe, kendilerine yeni gelir kaynakları tahsis edilir ve maddi durumları daha da iyileşmeye başlardı. Gelir kaynaklarının idaresi, mali işlerin takibini de tek başına yapamayacağı için hizmetine bu alana yönelik yeni görevliler atanırdı. Kethüdalar sultanların bu konudaki en büyük yardımcılarıydı. Kethüda atamaları padişahın emri doğrultusunda gerçekleştiğinden, merkeze gelen herhangi bir şikâyetle görev değişimi yapılırdı. Bu sebepten Şah, Beyhan ve Hatice sultanların da kethüdaları sık sık değişmişti. Gelir kaynaklarının idaresindeki olumsuzlukların giderilmesi, göreve işin ehli ve sultan ile bölge reayası arasındaki dengeyi sarsmayacak görevlilerin getirilmesi son derece önemliydi. Ancak başka bir açıdan, bu durum istikrarsızlıklara sebep olabilirdi. Sultanın gelir kaynaklarında ve gelir getiren yerlerde yaşanan gelişmelerin takibi aksayabilirdi. Sultan ve kethüda arasındaki adaptasyon süreci de zorlu olabilirdi. Nitekim alışılmış olan, bilinen her zaman daha güvenlidir. Ancak elbette bu uygulama kötünün iyisidir. Zira yönetimden memnun olmayan reayadan vergi almak ve gelir elde etmek çok daha zordu. İşini iyi yapan hizmetlilerin göreve getirilmesi ve reayanın hoş tutulması, istikrarsızlık riskini aza indirgeyebilirdi.

Değişikliğin yaşandığı durumlarda sultanların hizmetindeki kethüdalık görevi boş kalmadan hemen yeni bir kethüda atanırdı, bu sayede devamlılık da sağlanırdı. Sultanların elde ettiği gelir meblağı ise durumlara şartlara göre değişkenlik gösterirdi. Şah, Beyhan ve Hatice sultanların, statülerinin eşit olmasına karşın elde ettikleri gelir düzeyinin farklı olması da bundan kaynaklanmıştır. Gelir bölgelerinde reayadan tahsil edilmesi gereken tutar daha az gelince, tahsilatta aksamalar ve gecikmeler yaşanınca elbette bu durum yıllık gelir miktarına da yansımıştır.

Üç sultanın da gelir düzeylerinin, şartların, istek ve ihtiyaçlarının farklı olmasından dolayı harcamaları da birbirlerinden değişkendi. Örneğin Beyhan Sultan giyime kuşama ve dekorasyona çok düşkün olduğu için bu yönde bütçe ayırmıştı. Şah Sultan da son zamanlarda sağlığı bozulduğu için sağlık alanında harcamalar yapmak zorunda kalmıştı. Hatice Sultan'ın da kumaş harcamaları yoğunlukta idi. Temel ihtiyaçlar hemen hemen benzerlik gösterse de isteklerin farklı olduğu açıktı. Üçünün de harcamalarının birbirlerinden farklı olması bir yana, her birinin harcaması da yıldan yıla farklıydı. Özellikle evlendikten sonra, padişahın sarayından nispeten daha küçük ayrı bir sultan sarayının ortaya çıkışı, elbette yeni bir masraf koluydu. Sultanların harcamaları kendi saraylarında da yıldan yıla değişkendi. Yalnızca mutfak harcamaları ve çalışanların maaşları nispeten sabitti. Hane halkından olan çalışanlar, sultanların saray içi, saray dışı tüm işlerindeki gözü ve kulağıydı.

Nitekim hanedan üyesine tahsis edilen yeni bir saray, yeni bir hizmetli grubunun da istihdam edilmesi demektir. Sultanların saraylarında da tıpkı padişah sarayında olduğu gibi yeni görev dağılımları yapılır, yeni çalışanlar görevlendirilirdi. Örneğin sarayın mali işleri ayrı olarak takip edilir, bütçesi ayrı düzenlenirdi. Bu sebepten sultanların vekil-i harçları ya da hazineden sorumlu görevlileri ayırırdı. Sarayın güvenliği için yeni tayinler yapılır, güvenlikten sorumlu bekçi, baltacı, neferler de hizmet görürdü. Sarayın tadilatı için gerekli işçiler, mutfağı için ayrı görevliler istihdam edilirdi. Sultanların cariyeler, kalfalar ve ağalar da tüm gündelik işlerde sultanlara yardımcı olan gruptu. Şah, Beyhan ve Hatice sultanların da bu türden ve yakınlık kurduğu, çalışmalarını takdir edip mükafatlandığı hizmetlileri vardı. Çalışanların hane halkını oluşturduğu sultan sarayları, padişah saraylarının küçük bir benzeri, minyatürü gibiydi. Bu benzerlik fiziksel bakımdan haremlik ve selamlık uygulamalarını, hizmetliler arasındaki hiyerarşiyi ve sarayın işleyişini de kapsardı.

Sultanların padişah sarayından ayrılıp kendi sarayında yaşayabilmeleri ise ancak evlilik yoluyla mümkündü. Evlilik, bir sultanın kurallar çerçevesinde nispeten daha özgür ve kendi düzenini oluşturabileceği bir hayata adımıydı. Padişahlar açısından güvenilir, sevilen ve itibarlı devlet adamlarını hoş tutmanın bir yoluydu. Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar da bu türden devlet adamlarıyla, doğum şenlikleri kadar şatafatlı, masraflı bir düğün ile evlendirilmişlerdi. Sultan ile evlenen ve hanedana damat olan devlet adamı, kariyerinde hızlıca yükseliş yaşayabilirdi. Bir kere öncelikle taşradan merkeze çağırılır, kendisine merkezde kalmasının mümkün olacağı ve sultanın itibarına yakışır yeni görevler verilirdi.

Damatların merkezde, sultanın yanında kalmaları teoride gerekli ancak uygulamada mümkün değildi. Nitekim Şah, Beyhan ve Hatice sultanların eşleri de evlendikten sonra taşrada görevlendirilmiş ve sultanlar çoğunlukla yalnız kalmıştı. Özellikle Beyhan Sultan bu noktada eşiyle daha az bir araya gelebilmişti. Şah Sultan'ın eşi ise sağlık problemlerinden dolayı son zamanlarını sultanın sarayında geçirmişti. Bu durumda damatların merkezde kalmasına yönelik uygulamanın da değişkenlik gösterdiği aşikardır. Evlenene kadar sultanın yanında kalması tasarlanır, ancak evlendikten sonra bu tasarı uygulanamayabilirdi. Ayrıca sultanların evlilikten çocuk sahibi olmaları da önemli bir ölçüt değildi.

Nitekim Osmanlılarda soy babadan devam ettiği ve hanedanın erkek üyeleri tahta geçtiği için, bir şehzadenin oğlunun olması çok önemliyken, sultanlar için böyle bir gereklilik yoktu. Şah ve Beyhan sultanlar da evliliklerinden birer kız çocuğu sahibi olmuşken, Hatice Sultan'ın hiç çocuğu olmamıştı. Dolayısıyla sultanların, taht üzerinde hak sahibi olmamaları, onları şehzadelerin aksine daha özgür ve sorumluluktan uzak kılmıştı. Sultanların belki de tek sorumluluğu hayır işlerine girerek, ailenin diğer kadın mensupları gibi halkın ihtiyaçlarına cevap vermektir. Nitekim Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar da halkın ihtiyaçlarını karşılayacak ve Allah'ın rızasını kazandıracak hayır işlerine girişmişlerdi. Bu aşamadan itibaren sultanların toplum nezdinde, mekânsal ve somut olarak varoluşlarını ele almak yarar sağlayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIZ KARDEŞLERİN HAYIR ESERLERİ VE İKÂMET ETTİKLERİ SARAYLARI

3.1. Şah Sultan

3.1.1. Hayratı

Kız kardeşlerin en büyüğü olan Şah Sultan, maddi imkânlarını kişisel harcamaların yanı sıra hayır işlerine de yöneltmişti. İçerisinde türbesinin, mektebin ve sebilin bulunduğu bir külliye ile Yeşildirek semtindeki çeşmesi Şah Sultan'ın hayır eserlerindedir. Hayır eserleri ve hayır işleri ile ilgili ihtiyaçları kendi kurduğu vakıf aracılığıyla karşıladı. Bu vakfın mütevellî heyetinde kethüdası ile Salih ve Muzaffer ağalar yer aldı. Vakıftan ayırdığı bütçe yalnızca kendi külliyesi ve çeşmesi için değildi. Kasımpaşa'daki Neslişah Sultan vakfına yıllık 80 akçe, aynı yerdeki İskender Bey vakıf ve mektebine yıllık 120 akçe, kendi külliyesi yakınındaki Zal Mahmut Paşa Cami imamı ile Rabia Hatun'un vakfına senelik 360 akçe vakfetti (VGM. VKFY. KS.132.1447.6-12).

3.1.2. Eyüp'teki Külliyesi

İstanbul'un bugünkü Eyüp semtinde yer almaktadır. İnşası 1800 senesinde mimar İbrahim Kâmil Ağa tarafından tamamlanmıştı. Bu külliye, XIX. yüzyılda hanedan kızı olan bir sultan tarafından yaptırılan ilk külliye idi.⁵⁹ Eyüp semtinin merkezine bağlanmaktadır. Eski ismi Defterdar Caddesi, bugünkü ismi Feshane olan cadde üzerinde yer almaktadır. Külliye'nin girişinde büyük bir sebil vardır ve barok, rokoko tarzında inşa edilmiştir (Uluçay, 1992: 154; Parlak, 2010: 258-260; Şahin ve Türkmen, 2022: 426-429). Osmanlı mimarisinden de izler taşıdığı için tarzların sentezlendiği bir yapıdır. Bu sebepten külliye'nin fiziksel açıdan hem diğer hanedan kızlarının yapılarından farklı olduğunu hem de III. Selim dönemindeki yenileşme hareketlerinin mimari alana yansımaları olduğunu ifade edebiliriz.

---

⁵⁹ Şah Sultan'dan 4 yıl önce üvey annesi Mihrişah Valide Sultan da yine Eyüp'te bir külliye inşa ettirmişti. Şah Sultan'ın külliyesindeki sebil de Mihrişah Sultan'ın külliyesindeki sebile mimari açıdan çok benzemektedir. Ancak biri XVIII. yüzyılın sonlarında, biri de XIX. yüzyılın başında yaptırılmıştır. Ayrıca bu kadınlardan biri valide sultanken diğeri hanedan kızı bir sultandır. Dolayısıyla bu noktada zamansal ve statü olarak bir farklılık söz konusudur (Parlak, 2020: 42-44).

Külliyyenin vakfiyesine 23 Kasım 1801 ve 5 Temmuz 1803 tarihleri not düşülmüştür (H. 17 B. 1216 – H. 15 Ra. 1218). Külliye kagir yapıda olacaktı ve külliyyenin inşası için de annesi Mihrişah Kadın'ın Eyüp'te medfun olduğu arsayı seçmişti. Dolayısıyla külliye, annesinin türbesi etrafında şekillenmişti. Türbenin etrafına yoldan geçenlerin su ihtiyaçlarını karşılamaları için bir büyük sebilhane ve iç bahçe ile sokağa bakan yöne çeşmeler yaptırmıştı. Türbenin etrafındaki çeşmeler ve sonradan inşa edilen sıbyan mektebi ile külliye tamamlanmıştı. Tuğlacı, doğramacı, kürekçi ve taş ustalarının çalıştığı bu inşaat, malzeme ve ustalık masrafları dahil yekunda 240 kese 105 kuruş tutmuştu. Ardından külliyyede çeşitli kamusal hizmetleri üstlenecek ve külliyyenin de iç hizmetlerini görececek bir kadro oluşturmak ihtiyacı doğdu. Ayrıca külliyyenin bir sermayesi de olması gerekirdi. Şah Sultan mali kaynaklar ve hizmetli kadrosu için hemen harekete geçti. Öncelikle külliyyesinin vakfına Ağrıboz mukataasından çiftlikler, buğday ile bakla hasadı gelirleri, harman yerleri ile zeytinlikler ve Eyüp Defterdar İskelesi civarında bulunan kiralık evlerin ve sahilhanenin gelirlerini tahsis etti. Vakfin vekilleri ise Şah Sultan'ın baş ağası Salih Ağa ve beşinci ağası Elhac Muzaffer Ağa olmuştu. Kethüdası da vakfin mütevellisi olarak yönetim görevini üstlenmişti. Bu görevlilere özel odalar da yaptırılmıştı (VGM. VKFY. KS.132.1447. 6-9,14-21; BOA, TS.MA.e. 397.50/1; BOA,TS.MA.d. 3022.0002).

Vakfin idaresi ve mali işlerinin temeli atıldıktan sonra külliyyedeki eğitim teşkilatı da de yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştı. Şah Sultan buradaki sıbyan mektebinde çocuklara eğitim verecek hocanın güvenilir ve işinin ehli bir kimse olmasına önem vermişti. Hoca tayini için verdiği talimatta özellikle bu hususun altını çizmişti. Hocanın maaşı ise günlük 30 akçeydi. Eğitim kolunda bir hattat da görevlendirilip aynı tutarda maaş verildi. Kıraatçıların verdiği eğitim için de 40 akçe günlük maaş ödemesi yapıldı. Çocuklara verilecek fıkıh ve din derslerinde görevli şeyh de günlük 40 akçe maaşa bağlandı (VGM. VKFY. KS.132.1447. 29-40). Tüm bu işlerle uğraşırken diğer yandan vakfin ve külliyyenin hayırlara vesile olması adına, annesi, babasının ruhu için, kardeşi III. Selim'inde hayrına bir kurbanlar adadı (VGM. VKFY. KS.132.1447. 34-35). Nitekim bu tür kuruluşların açılışında kurban kesme geleneği günümüzde de yaygındır. Dolayısıyla Şah Sultan'ın bu girişimini günümüzdeki uygulamalara benzetebiliriz. Bu vesileyle bir hayır kurumunun açıldığı da ilan edilmiş olur. Esasen Şah Sultan da kurban kesmekle bu işi hem Allah rızası için hem de hayır için yaptığını herkese açıkça ilan etmişti.

Ardından Şah Sultan külliyesinin vakfına bir müteveli kaymakamı da atadı. Bu kaymakama önceleri günlük 60 akçe, senelik de 250 kuruş maaş verdi. Vakıf kâtibi de senelik 100 kuruş maaş ile dahil olunca külliyesinin idare heyetinin kadrosu genişledi. Külliyesinin ve türbenin güvenliği için de bir bevvâb yani kapıcı 20 akçe yevmiye ile görevlendirildi. Çeşmenin, türbenin ve mektebin hizmetlisi de günlük 16 akçe maaşla işe alındı. Bunların yanı sıra Şah Sultan külliyesinin herkese açık ve herkesin fayda sağlayabileceği bir niteliğe kavuşmasını istiyordu. Bu sebepten tüm hizmetli, eğitim kadrosu ve talebenin yanı sıra külliye gelen giden herkese yılda bir sefer olmak koşuluyla harçlık olarak 100 kuruş verilmesini buyurmuştu. Hem türbeye hem de mektebe de kendi vakfından senelik yeterli miktarda olacak şekilde kömür tahsis etmişti. Bu sayede külliyesinin kullanılan bölümlerinin ısıtılması da kolaylaştı (VGM. VKFY. KS.132.1447. 38-42). Bu nitelikleriyle külliye muhtemelen, Eyüp'te o dönemin gözde olan sosyal, eğitimsel ve dini mekanları arasındaydı.

Tüm bunların yanı sıra Şah Sultan'ın Eyüp semtini seçmesinin nedenini dini ve sosyal sebeplere bağlayabiliriz. Öncelikle Eyüp semti adını Hz. Muhammet'in sancaktarı ve kendisini hicrette misafir eden, ilk inananlar arasında olan Eyüp el-Ensari'den almıştır. Eyüp Sultan olarak da bilinir. Kendisi İstanbul kuşatması sırasında burada şehit olmuş, kabri de burada inşa edilmiştir Dolayısıyla bu semtin dini, manevi bir önemi bulunmaktadır. Şah Sultan da muhtemelen manevi duygular ile hareket ederek, dini açıdan kutsal olarak kabul gören bu yerde hayır yapmak istemişti. Diğer yandan burada gerçekleşen hayır faaliyetlerinin, alınan duaların Eyüp Sultan'ın ruhuna ulaşacağını düşünmüş ve sevap kazanma gayesi taşımış olması da muhtemeldi. Ayrıca semtin nüfusu da bu dönemde artmış bir haldeydi⁶⁰ (Algül, 1994: 123-125; Artan, 1995: 1-6). Semtin nüfusunun artması ise yüksek ihtimalle Eyüp Sultan'ın türbesi ve camii etrafında ortaya çıkmaya başlayan bir şehirleşme sayesinde ticaretin de artmasından kaynaklanmıştı. Şehirleşmenin ve nüfusun artması ise Şah Sultan'ın tercihinin sosyal ve toplumsal sebebidir. Kutsal olarak görülen, cami ve türbe etrafında şekillenip ticari merkez haline gelen bir semt, muhtemelen insanlar için de tercih edilen bir yer halini almıştı. İnsanların daha yoğun yaşadığı yerlerde ihtiyaç ve talepler de bu duruma paralel olarak daha fazladır. Bu sebepten Şah Sultan da artan nüfusun ihtiyaçlarını gidermek, hayır işlerini daha fazla kişiye ulaştırmak ve külliyesinin asıl amacına ulaşmasını sağlamak adına yer olarak burayı tercih etmiş olabilir.

---

⁶⁰ Nitekim Eyüpsultan semti Osmanlılardan önce de hayrat amacıyla inşa edilen yapılara ev sahipliği yapmıştı. Yerleşim olarak da daima tercih edilen bir semtti (Artan, 1995: 1-6)

Tüm bu nitelikleriyle külliye'nin Şah Sultan'ın sağlığında eğitim ve idari kadro, fiziki şartlar ve ulaşım kolaylığı, nüfusun ihtiyaçlarını karşılama bakımından işlev görür bir halde olduğunu ifade edebiliriz. Şah Sultan'ın ölümünden sonra ise vakıf ve külliye'ye tahsis edilen kaynaklar kardeşi Sultan III. Selim'in vakfına devrolmuştu (VGM. VKFY. KS.132.1447. 83). Ayrıca Şah Sultan'ın ölümünde sonra da işlev görmeye devam etmiş, önemini de yitirmemişti. 10 Ağustos 1858 tarihinde külliye'ye ait su yollarının harap olması üzerine hemen onarılmıştı. 1903 senesindeki tamirat ise daha geniş çaplıydı. Sebilin yanı sıra türbe dahilinde mektep ve hademe odaları da onarım faaliyetlerinden geçmişti. İki sene sonra, türbe ve mektep bölümlerinin yeniden tamiri gerekmişti (BOA, A.AMD. 87-39/1; BOA, ŞD. 163.4/1; BOA, BEO, 2752.206355/1). Bu külliye içerisindeki türbede, Şah Sultan ile eşi Nişancı Seyyid Mustafa Paşa ve önceden de söz edildiği üzere sultanın annesi Mihrişah Kadın'ın sandukaları bulunmaktadır. 1908'de Mihrişah Kadın'ın türbesinin işleri için görevlendirilen kimselere 7,5 kuruş vazife bedeli ödenmişti (BOA, ŞD., 186.52/1; Parlak, 2010: 258-260). Tüm bu bakım ve onarım faaliyetleri neticesinde, tüm yapılarıyla birlikte bu külliye günümüze kadar varlığını korumuştur.

Varlığını korumasının yanı sıra fiziki görünümünde de değişim yaşanmamıştır. Vakfiyede bahsi geçen sebil ile çeşmeler, mektep ve türbe, kagir yapı olarak halen mevcuttur. Sebilin barok ve rokoko tarzındaki oymalı süslemeleri dahi bozulmamıştır (Parlak, 2010: 258-260). Mektebin üzerine de bir kuş evi yaptırılmıştır. Böylelikle Şah Sultan hem hayırsever hem de hayvansever kimliğini ortaya koymuştur. Mektebin pembe rengi ise dikkat çekicidir. Yapıyı civardaki diğer yapılardan ayırmış ve sokağa renk katmıştır.⁶¹ Külliye'nin genel fiziki görünümüne bakıldığında, bir kadının zevki ile süslediği aşikardır. Mimarisinde oymacılık sanatı sıklıkla kullanılmıştır ve beyaz mermerler ince işçilikle, dantel gibi işlenmiştir. Sokak çeşmesinin üzerindeki kitabede: “Şöyledir İhyâ'ya târihin bu tarh-ı hoş-nümâ Şah Sultan eyledi nev çeşmeden icrâi mâ...” ifadesi yazılıdır. Yanındaki diğer sokak çeşmesini de validesi Mihrişah Kadın'ın hayrına inşa ettirmiştir. Bahçedeki çeşmenin üzerinde ise yine Sultan III. Selim'in tuğrası yer almaktadır.

---

⁶¹ Ayrıca Şah Sultan'ın eğitime verdiği önem de böylesine merkezi bir yerde inşa ettirdiği külliyesine bu mektebi yaptırmasından anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Şah Sultan Külliyesi, türbenin iç görünümü, sokak ve bahçe çeşmeleri (Sena Sezen Özen Alabaş, 2021, Eyüpsultan/İSTANBUL).

3.1.3. Yeşildirek'teki Çeşmesi

Şah Sultan, 1792 tarihinde bugünkü Fatih semtine bir çeşme inşa ettirmişti. Çeşmenin karşısında ise Hoca Kasım Günani Camii yer almaktaydı. Yenişehir müftüsü İzzet Efendi, çeşmenin tarihini not düşmüştü: "Dedim ba feyz-i Hak bünyad olunca 'İzzetâ târih / Mu'anven oldu ihya çeşme-i 'âlâ-i Şahsultan 1207..." (Uluçay, 1992: 154; Sakaoğlu, 2015: 471). Çeşmenin tamamı beyaz mermerden yapılmıştı. Musluğun etrafındaki ayna taşları ise kabartmalar ile süslenmişti. 1940'larda çeşmenin çatısı yıkılmış bir haldeyken, çeşme de iyice harap olmuştu (Tanışık, 1943: 212-214). Bakım ve onarım faaliyetlerinin olmaması sebebiyle, çeşme günümüze kadar varlığını sürdürememiştir. Dolayısıyla Şah Sultan'ın Eyüp'teki külliyesine ait çeşmeleri kadar şanslı değildi.

Şah Sultan'ın sağlığında bu çeşme için kendisi, vefatından sonra ise başkaları tarafından yürütülen bakım onarım çalışmaları ile ilgili kayıtlara Osmanlı Arşivi ve 1801-1803 tarihli vakfiyesinde de rastlanılmamaktadır. Çeşmenin inşa süreci ile ilgili bir bilgi de mevcut değildir. Şah Sultan'a ait olduğu bilgisi de muhtemelen çeşmenin kitabesinden anlaşılmıştı.

Ancak çeşmenin konumundan hareketle, çeşme hakkında bazı değerlendirmelerde bulunabiliriz. Konum olarak Eminönü, Mahmutpaşa ve Kapalı Pazar gibi tarihi çarşılara epey yakındı. Şah Sultan, esnaf ve çarşı, pazara gelen halkın su ihtiyacının giderilmesi amacı ile bu bölgeyi seçmiş olabilir. Zira bahsi geçen yerler geçmişte de günümüzde de alışveriş ve ticaret için uğrak yerlerdir. Ancak insan yoğunluğunun fazla ve göz önünde olan bir bölgeye inşa edilmesine karşın, bakımsız kalarak ortadan kalkması şaşırtıcıdır. Çeşmeye ait görsel materyaller de sınırlıdır (Encümen Arşivi, 1936; Tanışık, 1943: 212-214). Çeşmenin sahipsiz kaldığını ifade edebiliriz. Tamiri ve bakımı için bir bütçe ayrılmaması ve bir gelir tahsis edilmemesi çeşmenin sonunu hazırlayan faktörlerdendir. Çeşme 1940 senesine dek ancak dayanabilmiştir. Bu noktada bir hayır eserinin varlığını uzun süre koruyabilmesi, esere sabit bir gelir kaynağı tahsis edilmesi ile ilişkilidir. Elbette bu tür hayır eserleri, bir hayırsever tarafından da onarılabilir. Ancak ilk yöntem daha güvenlidir.

Şekil 2: Yeşildirek'teki Şah Sultan Çeşmesi
(Encümen Arşivi, 1936; Tanışık, 1943: 212-214).

3.1.4. Cağaloğlu'ndaki Sarayı, Eyüpteki Sahilsarayı ve Sahilhanesi

Şah Sultan henüz küçükken, kardeşi Mihrişah Sultan ile kendisine III. Mustafa tarafından iki saray yaptırılmıştı. Bu saray, Divanyolu üzerinde Cağaloğlu semtinde yer almaktaydı (Uluçay, 1992: 154; Sakaoğlu, 2015: 470; Görür, 2020: 63). Şah Sultan'ın küçük yaşta nişanlanması sebebiyle, sarayı da 1765 senesinde döşenmeye başlanmıştı (BOA, TS.MA.e. 226.34). 1778 senesinde Seyyid Mustafa Paşa ile evlenen Şah Sultan'ın, eşi ile bu sarayda oturmuş olması yüksek bir ihtimaldir. Sarayın bitişiğine bir de paşa dairesi inşa ettirilmişti. Bu daire renk çeşitliliği bakımından daha sadeydi. Sarayın arz odası, bağdadi, Mavili ve ayvani olarak isimlendirilen odaları, divanhane, sarılı, leylaki, camekân, yeşilli, telli adında farklı odaları bulunmaktaydı. Ayrıca odalara ait sofalar, arz odasına açılan bir bahçe de mevcuttu. Sarayın bahçesinde, büyük bir kasır da yer almıştı (BOA, TS.MA.e. 38.9/1-4).

Sarayın arz odası, sarı kadife bükme kumaşlardan yapılmış yastıklar ve ona uygun sarı telli üstüfe kumaştan oturulacak makatlar ile döşenmişti. Odanın kapı perdeleri ise sarı astarlı, sırma işlemeli bir siyah çuha kumaştandı. Diğer kapıda ise güz rengi kumaştan, üzerlerinde sarı şeritler olan perdeler vardı ve beyaz, çiçek motifliydi. Ona uygun beyaz şilte de serilmişti. Bu odada hâkim olan renkler beyaz, siyah ve sarıydı. Bağdadi oda ise daha renkliydi. Beyaz kutnu kumaştan ve mavi sarı kumaşlardan yastıklar, onlara uygun beyaz som telli üstüfeden makatlar yerleştirilmişti. Kapı perdelerinde de kılaptandan yine beyaz renk kullanılmıştı. Pencere perdelerinde ise Frank (Fransız) kumaşı kullanılmıştı ve onların da renkleri beyazdı. Şilteler, yastıklar ve minderler de pamukluydu. Leylaki odada ise mor yastıklar dikkat çekmişti. Mor rengine diğer odalarda rastlanılmazdı. Mavili odada ise renk çeşitliliği artmıştı. Kırmızı, turuncu, mavi, yeşil, güz, sarı ve beyaz renkli mobilyalar döşeliydi. Minder, şilte, kapı ve pencere perdeleri, yastık bu eşyalardandı (BOA, TS.MA.e. 38.9/1-4). Bu saray Şah Sultan'ın ilk evlendiğinde ikamet etmeye başladığı esas sarayıdır.

Şah Sultan'ın Eyüp Defterdar İskelesi'nde bir sahilsarayı da bulunmaktaydı. Ancak burada eşi ile birlikte sağlık problemleri yaşadığı dönemlerde zaman zaman ikamet etmişti. Sultan III. Selim de kız kardeşi bu sarayda olduğu zamanlar onu ziyarete gelmişti. Bu ziyaretler çoğunlukla hasta ziyaretleriydi (BOA, TS.MA.e. 397.520/1; Sakaoğlu, 2015: 471; Görür, 2020: 66; Beydilli, 2014: 22).

Divanyolu'ndaki sarayı ile Eyüp'teki sahilсарayının⁶² yanı sıra bir de yine Eyüp Defterdar İskelesi civarlarında bir sahilhanesi vardı. Bu sahilhanede konaklamamıştı, zira vakfının ve külliyesinin gelir kaynakları arasında, kira getiren mülk kategorisindeydi. Ancak kiracısına ilişkin bilgiye rastlanılmamıştır. Ölümünden hemen sonra Nisan 1803'te ise kız kardeşi Beyhan Sultan'a kiralanmıştı. Şah ve Beyhan sultanlardan sonra bile bu sahilhane hazineye 90 kuruşluk gelir sağlamıştı (VGM. VKFY. KS.132.1447; BOA, TS.MA.e. 397.50; BOA, TS.MA.e. 1054.30). Şah Sultan esas olarak padişahın sarayına da yakın olan Cağaoğlu'ndaki sarayında ikamet etmiş, zaman zaman da Defterdar İskelesi'ndeki sahilсарayına gitmişti. Sahilhanesini ise bir gelir kaynağı olarak değerlendirmişti.

3.2. Beyhan Sultan

3.2.1. Hayratı

Beyhan Sultan, kız kardeşi Hatice Sultan ile birlikte annesinin inşa ettirdiği camiyi yeniden yaptırıp kamunun hizmetine sunmuştu. İstanbul'un çeşitli semtlerine, halkın su ihtiyacını karşılamak adına çeşmeler inşa ettirmişti. Annesi Adilşah Kadınefendi'ye ait vakfın mütevellisi de Beyhan Sultan ve Haremeyn-i Şerif müfettişleriydi. Ancak Adilşah Kadınefendi vefat edince vakfın idareciliğini tek başına Beyhan Sultan yürütmüştü. Kız kardeşi Hatice Sultan da Beyhan Sultan'a vakıf için gelir kaynağı sağlamıştı (VGM. 0057.1444; Sakaoğlu, 2015: 157). Sultan Bayezid Vakfı'na da senelik 10 akçe verilmeye başlanmıştı. Vakfın gelirleri arttıkça Mihaliç mukataasından bir değirmeni, dört dönüm bağ, beş dönüm bahçeyi, çiftlik hayvanlarını, tarla ve bostanları bağışladı. Vakfın vekili olarak baş kapı gulamı Bilal Ağa'yı atamıştı. Beyhan Sultan'ın yöneticiliği, kendisi hayatta olduğu sürece geçerliydi ve kendisinden sonra vakıf yine Adilşah Kadın'ın vakfına devredilecekti. Annesi Adilşah Kadın ile babası Sultan III. Mustafa'nın türbeleri ve türbe çeşmelerinin hizmeti için de toplamda 48 akçe maaş ile türbedar ve hizmetliler görevlendirdi. Fatih Meydancık Cami'de mevlit okunması için senelik 210 kuruşu da vakfından bağışladı. Sultan Mehmet Cami'ne de vaiz atadı ve bu vaize günlük 64 akçe maaş tahsis etti (VGM. 0057.1444. 13-30, 53-64, 87-144, 214-216).

---

⁶² Sahilсарaylar, deniz kıyısındadır. Haliç ve Boğaziçi boyunca padişahlar, hanedan kızları ve valide sultanlar bu yerlere sahilсарay inşa ettirmişlerdi. Dolmabahçe, Yıldız, Beşiktaş, Beylerbeyi, Çırağan, Feriye ve Hatice Sultan sarayları da sahilсарaylara örnektir (Eruz, 2008; 530-532).

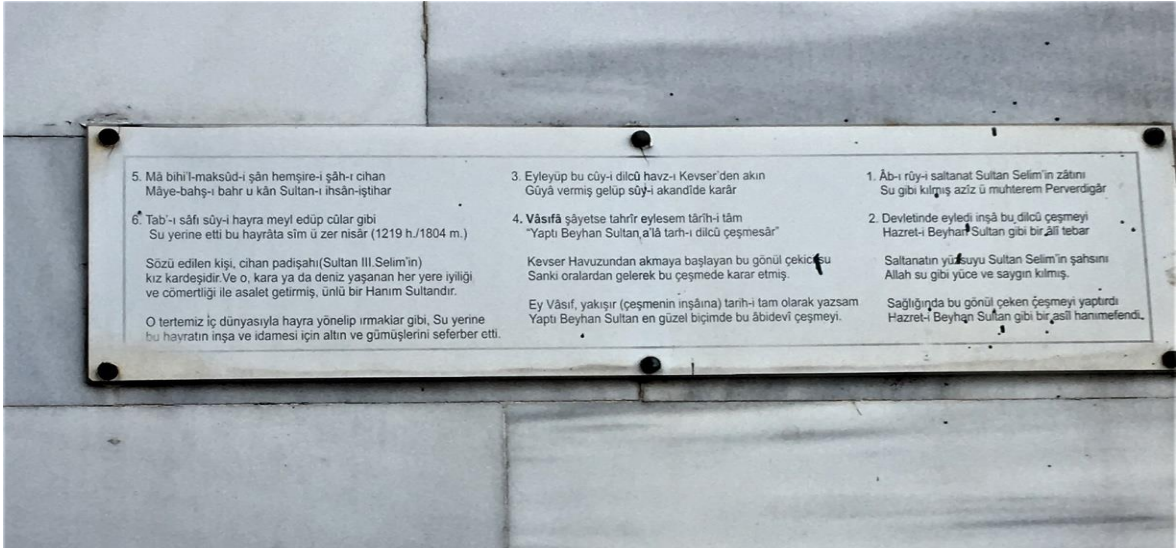

Ali Fenari mahallesindeki 1.080 akçe mukataa geliri olan arsasını da kendi vakfına bağışladı ve bu sayede vakfa ait yeni bir gelir kapısı oldu (VGM. 0092.1445.11-12). Bu gelirleri de vakfa harcamaktaydı. Anlaşıldığı üzere Beyhan Sultan'ın annesinden devraldığı vakfin haricinde, vakfa ait gelirler arttıkça yeni bir vakıf daha ortaya çıkmıştı. Ardından bu vakfının sağladığı gelirler aracılığıyla İstanbul'un çeşitli yerlerinde su ihtiyacını gidermek amacıyla çeşmeler inşa etmeye başladı.

3.2.2. Arnavutköy'deki Çeşmesi

İstanbul'un Arnavutköy semtinde yer almaktadır. Bu semtin Akıntıburnu Sahili'nde yer alması sebebiyle Akıntıburnu Çeşmesi olarak da bilinirdi. Çeşme Rokoko tarzında ve kabartmalı süslemeler kullanılarak inşa edilmişti. İnşa edildiği arsa rahmetli Mihrişah Valide Sultan'ın bahçesi yakınında, Beyhan Sultan'ın tasarrufunda olan 205 metrelik bir arsaydı. 1804 senesinde faaliyete geçmiş ve Beyhan Sultan'ın aynı yerdeki sahilsarayının devamı niteliğindedir. Çeşmenin hizmet görmeye başlaması ile Beyhan Sultan, daha önceden kendisine kurduğu vakfın mütevellisine kethüdanın yanı sıra Divan-ı Hümayun hocalarından Hüseyin Efendi'yi dahil etti. Ardından, Mihrişah Valide Sultan'ın yakındaki bahçesinden çeşmeye su taşınması için bir kısmı çeşmeye ayrıldı. Beyhan Sultan büyüklü küçüklü iki adet kagir su hazinesi de tahsis etti. Çeşmenin çeşitli işleri ve su yollarının denetiminde sorumlu bir görevli de günlük 20 akçe maaş ile vazifelendirildi. Çeşmenin tası da bir başka görevliye zimmetlendi ve günlük 2 akçe maaş verildi (VGM. 0057.1444. 53-62; Tanışık, 1945: 165; Eyice, 1992: 65).

Çeşmenin tüm mali kaynakları ile hizmetli kadrosu tamamlanmıştı. Arnavutköy'ün denize bakan yönündeki bu çeşmenin güzelliği, dönemin ünlü tarihçisi Vasıf Efendi'nin çeşme kitabesindeki dizelerine konu olmuştu: "...Âb-ı rûy-i saltanat Sultan Selim'in zâtını / Su gibi kılmış azîz ü muhterem Perverdigâr / Devletinde eyledi inşâ bu dîlcû çeşmeyi / Hazret-i Beyhan Sultan gibi bir âlî tebar...". Dönemin ünlü şairi ve III. Selim'in yakını Şeyh Galip de Beyhan Sultan'ın bu çeşmesine 23 beyitlik bir kaside yazmıştır. Kaside, Beyhan Sultan'a övgüler ile doludur. Şeyh Galip, Beyhan Sultan'ın çeşmesini "Selsebil" olarak adlandırmaktadır: "...Hem-vâre mevc-i nağmesi medh-ü senâsıdır / Tanbûr edince lûle-i mızrâb-ı selsebîl Sultân lafzı Hazret-i Beyhâna yaraşır / Kim bu ceyb-i lütfu kıldı zer-î nâb-ı selsebîl...". Selsebil ise cennet pınarıdır (Kalkışım, 1994: 23-175; Cebeci, 2009: 447-448).

Şekil 3: Arnavutköy Beyhan Sultan Çeşmesi Kitabesi
(Sena Sezen Özen Alabaş, 2021, Arnavutköy/İSTANBUL).

1879 tarihinde atıl ve bakımsız kalmıştır. 1950'lerde Bebek sahil yolu genişletme çalışmaları sırasında yerinden kaldırıldığı bilinmektedir. Bu durumda günümüzdeki çeşme, yeniden yerleştirilmiş hali ile karşımıza çıkmaktadır. (BOA, ŞD. 792.32; Egemen, 1993: 202). Ancak günümüzde çeşmelerinden su akmamaktadır. Mimari yapısı ise oymalı süslemeleri ve tamamen beyaz mermerdendir. Barok ve Rokoko tarzlarını yansıtır. Arnavutköy Sahili'nin de simgesi niteliğindedir.

Şekil 4: Arnavutköy Beyhan Sultan Çeşmesi
(Sena Sezen Özen Alabaş, 2021, Arnavutköy/İSTANBUL).

3.2.3. Kuruçeşme'deki Çeşmesi

Beyhan Sultan'ın, Arnavutköy'ün üst bölgesinde, Kuruçeşme semtine yaptırdığı çeşmedir. Çeşmeye Arnavutköy Sahili'nden yukarı doğru çıkarak ulaşılmaktaydı. 1801 senesinde Tezkereci Camii Sokağı'na inşa edilmişti, yakınında bir hamam da bulunmaktaydı. Çeşmesini de kurduğu vakfına dahil etmişti. Çeşmeden sorumlu bir görevli tayin edilip, toplamda senelik 12 akçeden 36 kuruş maaş bağlanmıştı. Diğer yandan, Kuruçeşme'de gerçekten de bir su sıkıntısı çekildiği aşikardı. 1816 ile 1823 yılları arasında, bu çeşmeye Mabeynci Kazası'ndan 450 kuruşluk bir çiftlik geliri bağlanmış, onarımı için de 70 kuruşluk harcama yapılmıştı. Ertesi yıl, bu çeşmeye Beyhan Sultan'ın İstanbul'daki evkafından 2.353 kuruşluk gelir bağlanmıştı (VGM. 0057.1444. 169-170; BOA, TS.MA.e. 215-54/10-16; BOA, EV.HMH.d. 7849.3; Egemen, 1993: 202; Sar, 2021: 1292-1316). Bu sayede çeşmenin bakım ve onarımında bir aksaklık meydana gelmeyecekti. Bölge halkının su ihtiyacının karşılanması noktasında bir kesinti yaşanmasının önüne geçilmişti.

Şekil 5. Kuruçeşme Beyhan Sultan Çeşmesi
(Sena Sezen Özen Alabaş, 2021, Kuruçeşme/İSTANBUL).

Altın yaldızlı yazılar ile süslenen kitabesinde ise; “Hazret-i Beyhân Sultânı Hüdâ / Su gibi itsün azîz ve feyzdar / Suyunu buldurdu Kuruçeşmenin...” şeklinde, teşekkür maiyetinde bir metin bulunmaktadır. Altına da H. 1216 (1801) senesi not düşülmüştür. Suya duyulan özlemin giderilmesi ile Beyhan Sultan'a duyulan minneti yansıtır.

Kuruçeşme'deki Beyhan Sultan çeşmesi, sahilden ve merkezden epey uzakta yer almaktadır. Bulunduğu konumda yükseltinin fazla, sokakların çok dar olması sebebi ile günümüz şartlarında bile ulaşımı zor bir yerdedir. Ancak elbette çeşmelerin, sebillerin amacı suya erişimde sıkıntı yaşayan bölgelerin bu problemini çözmektir. Beyhan Sultan da büyük ihtimalle, bu amaç doğrultusunda bu bölgeyi seçmiş ve çeşmesini buraya inşa ettirmişti. Bu sayede, dönemin bölge insanı o günün zorlu şartlarında suya erişim noktasında problem yaşamayacaktı. Sementin ismi de o dönemde bölgede yaşanan su kıtlığının göstergesidir.

3.2.4. Kasımpaşa'daki Çeşmesi ve Mesih Paşa Çeşmesi'nin Onarımı

İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde, Kasımpaşa semtinde inşa edilen çeşmedir. Yapımı 7 Aralık 1815 tarihinde tamamlanmıştı ve 7.357 kuruşa mâl olmuştu. Pişmaniye Mescidi yakınında, Araplar Sokağı karşısındaydı. Kalfası Dilber için vakfından 450 kuruş bütçe ayırıp, üzerini de tamamlayıp bu çeşmeyi onun ruhu için inşa ettirmişti. Beyhan Sultan çeşmeye ait su yollarının bakımını da ihmal etmemiş, 7 Mart 1823 tarihinde çeşmenin hem bakımı hem de süslenmesi için perakende bir harcama yapmıştı (VGM. 0057.1444. 169-171; BOA, TS.MA.e. 173.38; BOA, TS.MA.e. 173.21/4). Çeşmenin görevlisine, 30 kuruş maaş, aylık olarak da 186 kuruşluk ihtiyaç için ödenek bağlanmıştı. Günümüzde, bahsi geçen bölgede pek çok tarihi çeşme olmasına karşın, Beyhan Sultan'ın buradaki çeşmesinin varlığı muallaktır.

Beyhan Sultan'ın, halkın su ihtiyaçlarını karşılama yönündeki tek girişimleri sadece kendi adına inşa ettirdiği çeşmelerle sınırlı değildi. Beyhan Sultan bugünkü Hırka-i Şerif mahallesindeki Mesih Paşa Çeşmesi'nin de 1817'de onarılmasını sağlamış ve çeşmeyi kamu hizmetine yeniden kazandırmıştı. Beyhan Sultan'a ait bir çeşme olmamasına karşın, onarılmasını sağladığı için hayır işleri kapsamında değerlendirebiliriz (BOA, EV.HMH.d. 7849.3; BOA, TS.MA.e. 215-54/10-16; Delibaş, 2016: 235). Çeşmenin tamir kitabesinde: O ki nûr-ı ismet Hazret-i Beyhan Sultân kim Mezîd-i ömr ede zâtın cihânda Hazret-i Mevlâ / Ki bu nev dil-cû çeşme harâbü'l-müşrif olmuşken Kemâl-i himmetin sarfıyle el-hak kıldı nev ihyâ / Pesendîde yapıp bu ayn-ı cûdiyle li-vechillâh İmâmeyn aşkına bu âb-ı pâkî eyledi icrâ / Onun Kalâyî târihin dedi âb-ı hayât-âsâ “Zihî bu ayn-ı Beyhân Sultân ihyâ kıldı nev zîbâ H.1233” dizeleriyle Beyhan Sultan'a duyulan minnet aktarılmıştır (Delibaş, 2016: 235).

3.2.5. Mahmutpaşa'daki Mektebi

Beyhan Sultan Hoca Kasım mahallesinde, Cağaoğlu Sarayı, Hatice Sultan ve Yeşillioğlu saraylarına yakın bir yerdedir. Beyhan Sultan da bu mevkideki arsaya kız kardeşinin de katkılarıyla içerisinde hoca odası, kömürlüğü ve su yeri bulunan bir mektep yaptırmıştı. Mihaliç'teki Canbaz çiftliğinin gelirlerini de bu mektebin masrafları için tahsis etmişti. Mektebin halifesine günlük 20 akçe, yazı hocasına günlük 15 akçe ve mektebin öğretmenine de günlük 40 akçe maaş bağlanmıştı. Ayrıca bu mektepteki öğrenciler çeşitli işlerde görevlendirilmiş ve kendilerine günlük 2 akçe maaş verilmişti. Bunu bir çeşit eğitim bursu olarak nitelendirebiliriz. Öğrencilerin giyim ihtiyaçları için 15 akçe kıyafet parası da verilmişti. Mevcut artınca bu meblağ 20 akçe olmuştu. Dersler bitince de mektebin halifesi 10 akçelik maaşlı vazifeye Adilşah Kadın'ın ruhuna sureler okuyordu. Harcamalardan geriye kalan meblağ vakıf yöneticisi tarafından saklanıp gerektiğinde yine vakıf için kullanılmalıydı. Diğer yandan vakfın ısınma ihtiyacı da senede bir defa olmak kaydıyla 20 akçe kömür parası ile karşılanmıştı. Yine senede bir defa olmak kaydıyla 50 kuruş seyahat parası ve 6 kuruş bardak parası verilmişti (VGM. 0057.1444. 13-30, 53-57).

Yapılacak atamaları sultanın kethüdası kaleme almıştı.⁶³ Kız kardeşlerin valideleri Adilşah Kadınefendi'nin çeşmelerinin su yolu için de 1805 yılında bu mektebin vakfından Ahmet Halide görevlendirilmişti. Mektep, 1815 senesinde, 2.316 kuruşluk bir masraf yapılarak tamir ettirildi (BOA, C.MF. 108.5373/1; BOA, C.BLD. 33.1607/1; BOA, TS.MA.e. 174-17/3). Ayrıca mektep, son derece işlek bir konumdaydı ve ulaşım kolaylığı da mevcuttu. Beyhan Sultan'ın ölümünden seneler sonra dahi işleyişini sürdürmüştü. Öyle ki, mektep 24 Kasım 1904 tarihinde bir tamirat geçirmişti. 9 Temmuz 1910 tarihinde, ikinci kez Meşrutiyet rejimine geçildiğinde de mektebin öğretmenleri vardı. Mektebin ikinci öğretmeni Ali Efendi, Kadıköy'e tayin edilmişti (BOA, MF.MKT. 815.52; BOA, MF. İBT. 279.25). Bu hareketlilik, mektebin işleyişinin yıllar sonra bile sürdürdüğünün bir göstergesiydi. Beyhan Sultan, uzun ömür bir hayır faaliyetine girişmişti.

⁶³ “Hâlâ kethüdâlık hâdimeti âlilerinde olduğum devletlû Beyhân Sultân efendimizin vâlideleri merhûm ve mâğfurleha Adilşâh Kadın rûh-ı şerîfleriyçün İstanbulda Yeşillioğlu serâyı kurbunda hemşireleri devletlû Hadice Sultân hazretleri serâyı karşısında binâ ve ihyasına muvâffık oldukları mekteb-i şerîfin vazifesine...” (BOA, C.MF. 108.5373/1).

3.2.6. Sarayları

Beyhan Sultan'ın Eyüp ve Boğaziçi kıyılarına inşa ettirdiği saraylar meşhurdur. Gelirlerinin bir kısmını Avrupai tarzda sarayların inşasına ayırmıştı. Bu sarayların bakım, onarım ve tadilat gibi işlerini de hiç aksatmamıştı. Bazı saraylarına zaman zaman farklı bölümler de ekletmişti. Bahçe, peyzaj düzenlemeleri de yaptırmıştı. Bu saraylar, sahil sarayı formundaydı. Eşi Mustafa Paşa ile evlendikten sonra Cağaoğlu'nda bulunan Çiftesaraylar'da ikamet etmeye başlamıştı. 1796'da sarayına bahçe ve limonluk, köşkler eklettirmişti (BOA, TS.MA.d. 2917/3; Sakaoğlu, 2015: 476; Uluçay, 1992: 156).

3.2.7. Akıntıburnu'ndaki Sahilsarayı

Beyhan Sultan'ın Arnavutköy'deki çeşmesinin yakınında, Akıntıburnu Sahili'nde yer alan sarayıydı. Yapımına 1800 senesinde başlandı, mimarbaşı Mustafa Ağa bu inşaat işlerini üstlendi. İki katlı olan bu yapı Hümayûnâbâd Sarayı olarak da bilinmekteydi. 1802 senesinin Mayıs ayında, Beyhan Sultan burada oturmadığı bir sırada bu sarayını kiraya vermişti. Kira gelirlerini de kendi vakfına dahil etmişti Bahçesinde çiçekler, havuzlar, yapay şelaleler bulunmaktaydı. Saray, mermerler ile döşenmişti. Akıntıburnu'ndaki bu sarayın güzelliği o sırada İstanbul'da olan Alman gezgin Seetzen'in de dikkatini çekmişti. Arnavutköy ve Bebek'teki koy arasında büyük bir araziye yayılmıştı. Sarayda çok fazla pencere ve balkon vardı, manzarası ve zarif mimarisıyla boğazı süslemişti. O sırada henüz inşaatı bitmemişti. İnşası tamamlandıktan ve Beyhan Sultan burada kalmaya başladıktan sonra da sık sık tamirat yapılmıştı. 1803 ile 1821 seneleri arasında sarayın çeşitli yerlerinin bakımı ve tamiri çok sıklaşmıştı. 1823'te sarayın haremi de genel tadilattan geçmişti (BOA, TS.MA.d. 5234; BOA, TS.MA.e. 174.53/1; BOA, TS.MA.e. 173.40; BOA, TS.MA.d. 4225/2; BOA, TS.MA.e. 98.3; Sakaoğlu, 2015: 476). Bu durum Beyhan Sultan'ın bu sarayda daha fazla ikamet etmesinden kaynaklanmaktaydı.

Beyhan Sultan bu sarayına iyice yerleşmeye başlayınca, yaptırdığı özel hamamına keyfini artırmak için küvetler eklettirmişti. Osmanlı hamamlarında küvet ya da havuz bulunmazken, sultanın hamamına küvetler de yer almıştı. Dolayısıyla Beyhan Sultan'ın hanedan üyesi olarak klasik Osmanlı hamam kültürüne farklı bir soluk getirdiğini ifade edebiliriz (BOA, TS.MA.e. 173.8; Eyice, 1997: 433-434; Seetzen, 2017: 346-347).

Beyhan Sultan sarayının mutfağındaki aşçıları için aşçı odaları yaptırmış ve mutfak ocaklarının sayısını da artırmış, kalabalık hane halkının ihtiyaçlarını karşılamaya gayret etmişti. Sarayın yakınındaki köşküne de yeni pencereler ekletmiş, tüm sarayın ve dahilindeki yapıların duvarlarının sıvasını yaptırmıştı. Bahçesindeki zeytin ağaçlarının da sipariş ettiği çok sayıda kovayla hasadını yaptırdı. Sarayın boğazla birleşen su yollarını ve kanalizasyonları tamir ettirdi. Su yolları için kullandığı borunun hammaddesi kurşundu (BOA, TS.MA.e. 173.10).

Beyhan Sultan'ın su yollarını sık sık tamir ettirmek zorunda kalmasının sebebi belki de tercih ettiği bu kurşun borulardı. Kurşun kolay şekil alabilen ve geç paslanmasına karşın çabuk kireçlenebilen bir yapıya sahiptir. Beyhan Sultan su yollarında kurşun boruları tercih ederek, geçici bir çözüm uyguluyordu. Su yollarının düzenli bakımlarının yapılması gerek sarayı için gerekse hemen yakınındaki Akıntıburnu Sahili'ndeki çeşmesi için de önemliydi. Bu sebepten Beyhan Sultan rutin bakımları biraz titizliğinden biraz da mecburiyetten hiç ihmal etmemiş, sarayının su yollarını ve su borularını sık sık onartmıştı. Su yolları ile beslenen çeşmesinin hemen üst tepesindeki bu sarayı, Arnavutköy'de yer alması sebebiyle Arnavutköy Sahilsarayı, Akıntıburnu ve Bebek semtleri arasında kalması sebebiyle bu iki semtin ismiyle de anılmıştı. Beyhan Sultan'ın ardından saray, II. Mahmut'un kızı Mihrimah Sultan'a ve sultandan da eşi Mehmet Sait Paşa'ya devredilmişti. 1898 senesinde boğazdaki varlığını halen korumaktaydı. Bu dönemde sultan sarayı olarak da anılmıştı. Önündeki Beyhan Sultan Çeşmesi'nin atıl kaldığı özellikle belirtilirken bir müdahalede bulunulmamış, yalnızca önündeki rıhtım tamir edilmişti (BOA, ŞD. 792.32; BOA, ŞD. 799. 13; Seetzen, 2017: 346) Oysa ki Beyhan Sultan hayattayken bu çeşmesi ile sarayı arasındaki su yollarının bakımını hiç aksatmamıştı. Sultanın buradaki öngörüsü önemlidir. Sarayındaki su yollarını sürekli tamir etmesi sayesinde çeşmesi de faal vaziyette kalabilmişti.

3.2.8. Eyüp Defterdar İskelesi'ndeki ve Beşiktaş'taki Sahilsarayları

Beyhan Sultan'ın bu sarayı da sahil saray fonksiyonuna sahip olmasına karşın, diğerlerinden farklı bir konumda, Haliç yakasında yer almaktaydı. Sarayın cephesi, İstanbul Boğazı'na değil Haliç'e bakmaktadır. Haliç İstanbul Boğazı'na kıyas ile daha dar bir yapıda, Altınboynuz olarak da bilinen bir boğazdır (BOA, C.SM. 30.1507; Ersöz, 2020: 179; Eyice, 1997; 264-280; Sakaoğlu, 2015: 475).

Şah Sultan'ın vefatıyla bu sarayı boş kalınca, kardeşi Beyhan Sultan'a devredilmişti Beyhan Sultan bu sarayda kaldığı zamanlarda III. Selim de kız kardeşini ziyarete gelirdi. Beyhan Sultan zaman zaman uğradığı bu sarayını, 1806 senesinde genel bir tadilattan geçirmişti (BOA, TS.MA.e. 174.5; BOA, TS.MA.e. 174.11/8; BOA, TS.MA.e. 154.32/1; BOA, TS.MA.e. 154.12/1; BOA, TS.MA.e. 397.50/1; Görür, 2020: 81; Sakaoğlu, 2015: 475). 1810 yılındaki tadilat ise iç ve dış dekorasyonla ve sarayın çatısıyla ilgiliydi. Sarayın en büyük odası, mutfağı, ağaların kaldığı daire ile kethüdanın dairesi ve diğer dört oda da yeniden dekore edildi. Saraydaki tüm kapılar, duvar döşemeleri, cam çerçeveler ve tavanlar sade hale getirilip sıvandığı. Çatının saçakları da yenilendi ve çatıya kiremit döşendi. Su yollarının da tamire ihtiyacı vardı ve gerekli tamirat yapıldı. İlerleyen zamanlarda sarayının bahçesine limonluk ve genişçe bir sofa yaptırdı. Bahçede bir de küçük bir köşk bulunuyordu. Sarayın içerisindeki hamamlardan biri yeniden tamir edildi, sultanın sarayında iki hamam vardı. Sarayın tüm camları ise çift katlı ve ısı izolasyonunu dengeleyen türdendi. Sarayına yeni bir oda daha ekletip kenarlıklar ve kafesler yaptırdı. Sarayın perdeleri ve dolaplarını süsleyen kenarlıklar da yenilendi. Mobilyaları kaplamak için de elvan türü kumaşlar sipariş edildi. Sarayın odalarının zemininde küçüklü büyüklü hasırlar seriliydi (BOA, TS.MA.e. 172.13-14).

Sarayın odalarındaki mobilyalar genellikle pamuklu ürünlerdi. Basma türü pamuklu ve yünlü güz renkli yastıklar, yünlü ve pamuklu yorganlar, atlas minderler, çuha kumaştan perdeler, atlas kumaştan makat oturak ve kılıptan işlemeli koltuklar bu eşyalardandı. Beyhan Sultan'ın sarayındaki odaların perdeleri ise genellikle çuha kumaştan ve rengarenkti. Kadife ve örme perdeler de olmasının yanı sıra saçaklı ve kurdeleli modeller de mevcuttu. Siyah, lacivert, güz, elvani, yeşil, mavi tercih edilen renkleri. Beyhan Sultan'ın sarayında bir de şemsiyeli oda vardı. Şilteler, şiltelerin üzerinde şal kumaş kaplı pamuklu yastık ve minderler diziliydi. Küçük, büyük ve bahçe odaları da aynı mobilyalarla döşenmişti. Hizmetlilerin odasına da aynı eşyalara ek olarak yatak ve yatak takımları koyulmuştu. Sarayının odalarında bu tür mobilyalar olan Beyhan Sultan'ın mutfağındaki çeşitli ve çok sayıda tabaklar dikkat çekiciydi. Mavi, beyaz, kırmızı, sarı renklerde olan tabakların bazıları İngiliz işçiliği ürünüydü. Taslar, altından gülabdan ve buhurdanlar, fincan zarfları diğer eşyalardı (BOA, TS.MA.e. 173.42; BOA, TS.MA.e. 172.15). Mutfaktan Ayvaz Kiok sorumluydu. Sarayının mutfağına yüklü alışverişler yaparken, bir yandan da tadilat işleri ve su yollarının onarımı ile uğraşmıştı (BOA, TS.MA.e. 173.19,21; İpek, 2018: 313).

Bahsi geçen alışverişler ve tadilat işleri, Beyhan Sultan'ın Eyüp'teki bu sarayına sıklıkla gelip burada bir süre kaldığının göstergesiydi. Arnavutköy Sahilsarayı'nda ikamet ederken, kimi zaman tatil ve dinlenme amacıyla bu sarayında vakit geçirmişti. Hizmetli odasından sarayın mutfağına kadar her yer döşenmiş haldeydi. Yaşam alanını da zevkine göre rengarenk ve çeşitli modellerde kumaşlardan mobilyalarla donatmıştı. Sarayın bakımsız kalmamasına da bu sebepten özen göstermiştir. Bu saray Beyhan Sultan'ın tatil yapmak ve dinlenmek için uğradığı bir yerdi.

Arnavutköy ve Eyüp'teki saraylarının yanı sıra Beşiktaş'taki Çırağan Sarayı da Beyhan Sultan için daha önceden kardeşi III. Selim tarafından tahsis edilmişti.⁶⁴ Ancak bu saray gerek yaşamak gerekse dinlenmek için sultan tarafından çok fazla tercih edilmemişti. Bu saray kendisine verilince öncelikle mimar Yorgi Kalfa'ya verdiği emirle sarayı yeni baştan kendi zevkine göre dizayn ettirmişti. Geçirdiği tadilatlar, sipariş edilen güzel eşyalar, yaptırılan yeni odalarla Beyhan Sultan'ın yaşayabileceği bir hale gelmişti (BOA, TS.MA.d. 2949; BOA, TS.MA.e. 173.44; Uluçay, 1992: 156). Ancak Beyhan Sultan'ın bu saraya olan ilgisi kısa sürdü. Tüm inşa ve tadilat faaliyetlerine rağmen Beyhan Sultan bu sarayı bir müddet sonra kardeşi Sultan III. Selim'e geri iade etti. III. Selim de bu sarayı yazlık olarak kullanmaya başladı (Kalfazade, 1993: 304-306). Beyhan Sultan ise Arnavutköy'deki sarayında ikamet etmeyi ve Eyüp'teki sarayına gidip gelmeyi sürdürdü. Bu iki saray da kendisine yeterli geldiği için Çırağan Sarayı'nı iade etmiş olması muhtemeldir.

Beyhan Sultan'ın Çırağan Sarayı'nın ve diğer saraylarının güzelliği dönemin divan şairi Şeyh Galip'in şiirlerine de konu olmuştu. Özellikle Çırağan Sarayı'nın üzerine özellikle durmuştu ve bu saray için: "Görenler mevc-i reng-â-reng-i tasvîrin bilirler kim" satırlarını yazmıştır. Sarayın güzelliğinden, görenlerin bu sarayın kime ait olduğunu anlayacakları ileri sürülmüştür. Beyhan Sultan da Çırağan Sarayı'nda kardeşi Selim için çok güzel ve gösterişli bir kasır da inşa ettirmişti. Kendisinin tasarrufundayken bu saray, yepyeni ve estetik bir görünüm kazanmıştı. Şeyh Galip: "Fürûğ devleti müzdâd ola Beyhân Sultânın / Nigâh-ı lütfu ancak nûr u fer verdi Çerâğâna..." dizeleriyle sarayın Beyhan Sultan sayesinde geçirdiği dönüşümü aktarmıştı (Kalkışım, 1994: 23-175).

---

⁶⁴ Bu saray Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın, eşi Fatma Sultan için inşa ettirdiği saraydı. I. Mahmut döneminde onarılmıştı. III. Selim'in tahsis ettiği haliyle kullanılabilir durumdaydı (Kalfazade, 1993: 304-306).

3.3. Hatice Sultan

3.3.1. Hayratı

İstanbul'un Fatih semtinde yer alan çeşmesi ile Edirnekapı'daki camisi, günümüzde de kamuya hizmet vermektedir. Ablası Beyhan Sultan'ın Mahmutpaşa'daki mektebine de katkıda bulunmuştu ve kendisine vakfının yönetiminde yardımcı olmuştu. Bu sayede Beyhan Sultan'a giriştiği hayır hasenat faaliyetlerinde sunduğu katkılar ile Hatice Sultan, bu işlerin hızlanmasını sağlamıştı. Diğer yandan kendisine ayrılan gelirler ile tıpkı ablaları Şah ve Beyhan sultanlar gibi hayır işlerine girişti. Kendisine 1795 senesinde Müfettiş Ahmet Şevki'nin imzasıyla bir vakıf kurarak hayır faaliyetlerinin idaresini buradan sağlamış ve mali kaynağı da bu vakıf sayesinde elde etmişti. Vakfın idari kadrosunu da yavaş yavaş kurmaya başlamıştı. Halifesi Hocazade Mehmet oğlu Abdullah Efendi seçildi. Mütevelli heyetinde ise Divan-ı Hümayun hocalarından Mehmet Sait Efendi ve sultanın kethüdası Mustafa Reşit Efendi'ydi. Mütevelliden her birine 30 akçe yevmiye verilecekti. Vakfın gelirlerinden Balat'taki Hırâmi Ahmet Paşa Camii vakfına senelik mukataa bedeli olarak 120 akçe ayırdı. Aynı arsadaki bahçeleri, ağaçları, etrafındaki mülkleri, bağları ve Eyüp'teki civar mülkleri bu camiye vakfetti. Yine Eyüp'te bulunan ve ziraat yapılan bağ ve bahçelerin arsalarını da senelik 6.150 akçe ile Sultan Bayezid Vakfı'na bağışladı. Annesi Adilşah Kadın'ın temessük mülklerinden tarla, çayır, 1 kapılı çiftlik, bahçe, bağ, ağaçlık alan ve ziraat gelirlerini vakfetti. Fatih'teki çeşmesini ve Edirnekapı'daki camisi ile yanındaki mektebini bu vakıf sayesinde inşa ettirmişti (VGM. 0055.1146. 27-32).

Ardından kendi vakfı için gelir kaynağı oluşturmaya başladı. Çorbacı Hüseyin Ağa ve Bektaş Ağazade çiftlikleri, umumi yol üzerindeki tarlaları, 4 kapı ve 4 odalı ahır, 2 samanlık, 4 kapılı çiftçi odası, 12 odalı ambar ve avlu, yakındaki Tekfurdağlı Mustafa Paşa çiftliklerini vakfına tahsis etti. 2 kapılı ev ve Eyüp'te annesinin arsasından kendi vakfına 120 akçe mukataa bedeli ile bağ, bahçe ve içerisindeki mülkler, Eyüp'ün Topçular mahallindeki evler, müstemilatlar ve tek kapılı bir çiftlik de tahsis ettiği gelirler arasındaydı (VGM. 0055.1446. 28-30) Vakfın gelir kaynağı oluşunca, Hatice Sultan ilk iş olarak annesi adına yeniden yaptırdığı Edirnekapı'daki cami ve yakınındaki mektep ile Eminönü'ndeki çeşmesinin faaliyet göstermesine yönelik adımlar attı.

3.3.2. Edirnekapı'daki Hatice Sultan Cami ve Mektebi

Edirnekapı ile Ayvansaray Surları arasında yer almaktadır ve Şişhane semtine bağlıdır. Şişhane Mescidi, Adilşah Kadın Mescidi ve Hatice Sultan Camii olarak da bilinmektedir. aprazında ise eski Bizans Tekfur Sarayı yer almaktadır. Blekherhernai Sarayı olarak da bilinir⁶⁵ (Görür, 2020: 43; Tanrıverdi, 2019: 143-149). Hatice ve Beyhan sultanların annesi Adilşah Kadınefendi bu yapıyı ilk önce bir mescit olarak eski St. J. Baptiste Kilisesi'nin yerine inşa ettirmişti. 5 Temmuz 1796 tarihinde ise, Seyyid Ahmed Halife'nin hâtib olarak görevlendirilmesi ile mescit camiye çevrilmişti. Bu tarihten itibaren Cuma ve Bayram namazlarının kılınmasına da izin verilmişti. Mescitten camiye çevrilmesinin nedeni ise bu bölgede Cuma ve Bayram namazlarının kılınacağı başka bir caminin bulunmamasıydı (BOA, HAT., 1463.54; Sakaoğlu, 2015: 476-482).

Hatice Sultan, ablası Beyhan Sultan'ın da desteğiyle yenileyip onardığı caminin yakınına bir mektep ve çeşme de inşa ettirmişti. Camiinin yetkilisi olarak ilk önce Beyhan Sultan'ın kethüdası Seyyid Abdullah Efendi atanmıştı (BOA, C.EV. 97.4844; Sakaoğlu, 2015: 476-482). 1805 senesinde ise Hatice Sultan bu ahşap camiye yeniden onarmak yerine yıktırıp yerine daha kalıcı ve dayanıklı bir yapı inşa etmeye karar vermişti. Bu defa kagir malzeme kullanılmıştı. Annesi Adilşah Kadınefendi'nin muhallefatından kalan 15.428 akçeden 10.000 akçeyi de bu inşa faaliyetleri için kullanmıştı (VGM. 0055. 1146. 27-28; BOA, TS.MA.e. 173.24; Eyice, 1981: 135-147). Caminin bağlı bulunduğu vakfın gelirleri arttıkça, Hatice Sultan caminin faaliyete geçmesi için öncelikle camide görev alacak kişileri tayin etti. Caminin imamına 60 akçe, hatibine ise 4 akçe yevmiye maaş bağladı. Camide edilen her duanın da annesi Adilşah Kadın'ın ruhuna bağışlanmasını şart koştu. Sela ve ezan okuyan müezzin 25 akçe, caminin güvenliğinden sorumlu bekçi 10 akçe ve diğer güvenlik görevlisi olan devriyeci 6 akçe günlük maaş verildi. Caminin aydınlatılmasından sorumlu kandilcinin maaşı günlük 10 akçe, temizlik görevlisinin maaşı da günlük 8 akçeydi. Vakfın mütevellisi 30 akçe yevmiye ile camiden sorumlu tutulmuştu. Caminin katipleri 20 akçe, hatipleri gelen zam ile 10 akçe, tahsildar ise 10 akçe günlük maaş alacaktı (VGM. 0055. 1146. 30-34).

---

⁶⁵ Tekfur Sarayı restorasyon geçirmiş ve ziyarete açılmıştır. Bu gelişme, hala faaliyette olan Hatice Sultan Cami'nin tanınması açısından fayda sağlayacaktır. Zira cami hem farklı isimler ile anılması hem de konum şehirden uzak kalması sebebiyle bilinen bir yapı değildir. Saray ziyaretçileri bu camiye de görebileceklerdir.

Caminin minaresinde 4 nefer bulunacak ve her birine 4 akçe yevmiye verilecekti. Haremeyn-i şerif müfettişinin nezaretinde olacaktı ve bu görevde kendisine 10 akçe maaş bağlanacaktı. Masraf muhasebecisi de günlük 10 akçe maaş ile çalışacaktı. Bu camideki görevlilere her sene vakfın gelirlerinden 40 dirhem, minaresinden sorumlu görevlilere de 30 dirhem zeytinyağı erzak olarak verilecekti. Caminin minaresinde ve içerisindeki mihrapta da her Ramazan'da iki adet kandil yakılacaktı. Temizlik malzemeleri ve işleri, kandil yakma gibi görevler için de senelik 1.200 akçe bütçe ayrılmıştı. Temizlik görevlilerin maaşı ise toplamda günlük 30 akçe olmuştu. Caminin tamir ve onarım işleri için de malzeme ve işçilik dahil tümü için senelik 6.000 akçe bütçe tahsis edilmişti. Eğer kalan olursa 480 akçe daha ilave edilebilirdi. Caminin içinin döşenmesi için de 600 akçelik bir bütçe mevcuttu. Camii arsasının mukataa bedeli olarak babası Sultan III. Mustafa Vakfı'na 1 yevmiye ödenecekti (VGM. 0055. 1146. 34-39, 59). Cami ihtiyaçlarının karşılandığı vakıftan ayrılan sermayesi ve imamından temizlik görevlisine dek tüm kadrosu ile faaliyeteydi.

1942-1943 yılları arasında ise tamamen ortadan kalkmış ve bir süre daha bu halde kalmıştır. Mektebi ise 1946 senesinde yıkılmıştır. Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin Hadikatü'l Cevâmi isim eserinde cami hakkında bilgiler yer almıştır (Eyice, 1981: 135-147). Ardından yeniden inşa süreci başlamıştır. Günümüzdeki hali de tamamen yıkıldıktan sonra yapılan yeni halidir. Kitabesinde, 1975'te tamir edilmeye başlandığı ve 1977 yılında da aslına uygun olarak yeniden inşa edildiği yazmaktadır. İşleyişini hala sürdürmekte ve bakımlı bir görünüme sahiptir. Tarihinde, pek çok kez harap olmuş ve defalarca yeniden inşa edilmesi gerekmiştir.

Şekil 6. Edirnekapı'daki Hatice Sultan / Adilşah Kadın Cami
(Sena Sezen Özen Alabaş, Eylül 2021, İstanbul).

Hatice Sultan'ın caminin yanında inşa ettirdiği mektep ise kendi vakfının gelirleri ile inşa edilmişti. Vakfiyeye göre bu civarda fazla sayıda çocuk bulunuyordu ve eğitim öğretim ihtiyaçlarının karşılanması gerekirdi. Dolayısıyla sıbyan okulu niteliğindedi. Hatice Sultan bu amaçla inşa ettirdiği caminin karşısına ahşap bir mektep yaptırmıştır. Gelir kaynağı hazır olan mektebin öğretim ve hizmetli kadrosu da oluşmaya başlamıştı. Mektebin hocası ve halifesi atanmıştı ve maaşları da vakıf gelirlerinin fazlasından karşılanacaktı. Hocanın maaşı günlük 80 akçe, halifenin maaşı günlük 20 akçeydi. Hoca sure okuttuğu zamanlarda da maaşına ek olarak 20 akçe yevmiye daha alacaktı. Öğrencilere Kurân-ı Kerim öğreten hutebaya da günlük 20 akçe maaş ayrılmıştı. Öğretim kanadının haricinde hizmetli kadrosundaki görevlilerden kapıcıya günlük 10 akçe, temizlikçiye de günlük 10 akçe maaşa bağlanmıştı. Öğrencilerin su ihtiyacını karşılaya sakinin yevmiyesi de 10 akçeydi. Öğrencilerin mevcudu ortama 40 kadar olup tümüne burs niteliğinde aylık 20 pare, gerektiğinde de 50 kuruş verilecekti. Mektebin senelik bardak ve süpürge ihtiyacı için 12 kuruş, 50 kuruş da kömür parası olarak ısınma ihtiyacı için verilecekti. Eğer tamirat gerekirse yine vakfın gelirleri dahilinde kalan paradan harcanacaktı (VGM. 0055. 1146. 92-95).

Mektep kadro ve mali kaynak bakımından tam halde faaliyetlerini sürdürmüştü. Hatice Sultan'ın ölümünden yaklaşık 26 sene sonra da işlevine devam etmişti. 1847 senesinde ise artık harap bir haldeydi ve Sultan Abdülmecit tarafından geniş çaplı bir onarım faaliyeti ile yeniden canlandırılmıştı. Onarım faaliyetleri 27.100 kuruşa mâl olmuştu 1900'lere gelirken artık bir Rum mektebiydi. Mektep için paralar da veli ve öğrencilerden toplanmaya başlamıştı (BOA, İ.MVL. 108.2458; BOA, DH.MKT. 2195.64). Dolayısıyla bu tarihte hedef kitlesi değiştiği gibi yapısı da bozulmuştu. Hatice Sultan mekteple ilgili tüm harcamaları vakfından karşıladığı gibi öğrencilere de harçlık verirdi. Geçirdiği değişimlerin ardından Hatice Sultan'ın bu mektebi, caminin aksine günümüze ulaşamamıştır.

3.3.3. Eminönü'ndeki Çeşmesi

Hatice Sultan, İstanbul'un Eminönü semtindeki Mısır Çarşısı'nın Tahmis Kapısı girişine barok üslubunun hâkim olduğu kagir ve taş yapıda büyük bir çeşme yaptırmıştı. Çeşmenin inşası iki sene sürmüştü, 1806'da tamamlanmıştı. Hatice Sultan'a 1810 yılında çeşmenin giderleri sunulmuştu (BOA, C.EV. 655.33019; Eyice, 1993: 277-287). Kitabesinde Hatice Sultan'a bu çeşmeyi yaptırıp hayır işlediği için dualar edilmiştir.

Kendisinin bu çeşmeyi Allah'ın rızasını kazanmak ve ölen babası Sultan Mustafa'nın ruhu için yaptırmış olduğu kitabede vurgulanmıştır. Hatice Sultan'ın ömrünün saadet içerisinde geçmesi için de dileklerde bulunulmuştur. Çeşmeden akan suyun ise tatlı, nadir bir su olduğu belirtilerek övgü amacıyla mübalağa yapılmıştır. Çeşmenin kitabesi ise dönemin ünlü şairi Vehbi tarafından, ölümünden yaklaşık üç sene önce, 1806 senesinde yazılmıştır⁶⁶ (Egemen, 1993: 365; Kuru, 2010: 140-141). Nitekim çeşmenin yapımı da bu yıl tamamlanmıştı. Çeşmenin inşa izni ise vakfının mütevellî heyetinden alınmıştı. Kagir ve taş malzeme kullanılmış, dayanıklı olmasına özen gösterilmişti. Masrafları da vakfına bağlı mülklerinden karşıladı. Aynı zamanda annesi Adilşah Kadınefendi'nin vakfından 3.314 kuruş aldı. Mukataası olan Androsa kazasından 19 çiftliğin mahsulünden senelik 2.000 kuruşu, çeşmenin hizmetleri için ayırdı. Hatice Sultan çeşmenin arsası için Kaptan-ı Derya Hayrettin Paşa vakfına senelik 300 akçe vermeye başladı. Çeşmeye gelecek suyu da Eyüp'teki büyük Kırkçeşme su tesislerinden tedarik etti. Çeşme tasını da 12 akçe yevmiyeyle bir görevliye zimmetledi. Bu görevli çeşmenin tasını gece alacak, gündüz yerine koyacak ve taşı muhafaza edecekti (VGM. 0055.1446. 50-64).

Şekil 7. Hatice Sultan'ın Eminönü Mısır Çarşısı girişindeki çeşmesi ve kitabesi (Sena Sezen Özen, Eylül 2021, İstanbul).

⁶⁶ Kitabedeki dizelerde: “Allah rızası için Hemşire-i Selim Hân / İtdü bu şahrâhe icrâ-yi cûy-i ihsân / Oldı bu güre hayr-i sa'y-i kerîmesinden/ Sultan Mustafa'nın ruh-i şerîfi şâdan/ Çünkü rıza-yi Hakdır dil-hahı bu eserden/ Nezd-i Hüda'da olsun hüsn-i kâbule şâyan/ Ol hayr-pişe zâtı ömr-ü saadet ile/ İtsün hemîşe dâim Rabb-i kerîm-ü müttean Vehbî su gibi dil-cû tarihîn itdi inşâd/ Âb-ı zülâli cârî kıldı Hadîce Sultân (1221)” yazılıdır.

Bu çeşme Mısır Çarşısı gibi önemli bir ticaret merkezinde konumlanmıştır. Bu sayede döneminde de daha fazla insana hizmet ve daha fazla insanın su ihtiyacını gidermiş olması muhtemeldir. Nitekim sadece Mısır Çarşısı içerisindeki dükkanların sayısı bile toplamda 88'di (Çobanoğlu, 2013: 439-442). Dolayısıyla bu dükkanların esnaflarının, hemen bitişiğindeki Mahmut Paşa çarşısındaki esnafların, Yeni Cami'nden çıkan insanların, oradan Mahmut Paşa çarşısına ya da Mısır Çarşısı'na girerek alışveriş yapan insanların faydasına olduğu aşıkardır. İnşasının ve hizmete başlamasının üzerinden yaklaşık 90 sene sonra, 1898 senesinde bile çok sık kullanılmakta ve rağbet görmekteydi. Öyle ki çeşmeden su almaya gelen insanların, civardaki dükkanların önündeki sergilerin yolu kapatarak çeşmeye ulaşımı zorlaştırdığından şikâyet ettiği görülmüştür (BOA, DH.MKT. 2152.27).

Çeşme son geçirdiği restorasyon ile günümüzde de bu önemli ticaret merkezinde işlev görmektedir. Fiziki yapısı şık ve gösterişlidir. Üzerindeki motifler ince işçilik ile işlenmiştir. Altın varaklı motifler ve canlı renkler, çiçek motifleri ve saçaklı modeli ile barok tarzını yansıtır. Ön cephesi mermer malzemeden olup, yan cephelerinde Hatice Sultan'ın inşa ettirdiği sırada kullanılan tuğla ve betonlar görülmektedir. Ablaları Şah ve Beyhan sultanların yaptırdığı çeşmelere tarz olarak benzemesine karşın, daha yoğun motiflerle bezelidir. Çeşmeyle ilgili arşiv vesikaları ve vakfiyede kayıtlı bilgiler ise son derece sınırlıdır.

3.3.4. Ayasofya Yakınındaki Sarayı ve Neşetâbât Sarayı

Hatice Sultan'ın, 1785 senesinde Seyyit Ahmet Paşa ile evlendirilmesine karar verilince, amcası Sultan I. Abdülhamit kendisine Ayasofya ve padişah sarayı yakınındaki merhum Zeynep Sultan'ın sarayını tahsis etti. Saray sultana verilen bir düğün hediyesi ve sultanın ailesinden ayrı ikamet ettiği ilk saray olarak da nitelendirilebilir. Ardından sarayın ne durumda olduğu kontrol edildi, harap bir halde bulunmasının tespiti ile tamiri için emir verildi. Saray düğüne kadar hazır hale getirildi. Divanhane ve mabeyn odaları bulunan saray, güz, yeşil, sarı, elvani, kırmızı renkleriyle donatıldı ve makat, minder, koltuk, yastık gibi eşyalarla döşendi. Diğer sultanların saraylarında olduğu gibi kadife, çitari, telli, pullu ve saçaklı kumaş türleri tercih edildi (BOA, HAT, 1451.61/1; BOA, C.SM. 77.3873; BOA, TS.MA.e. 203.12).

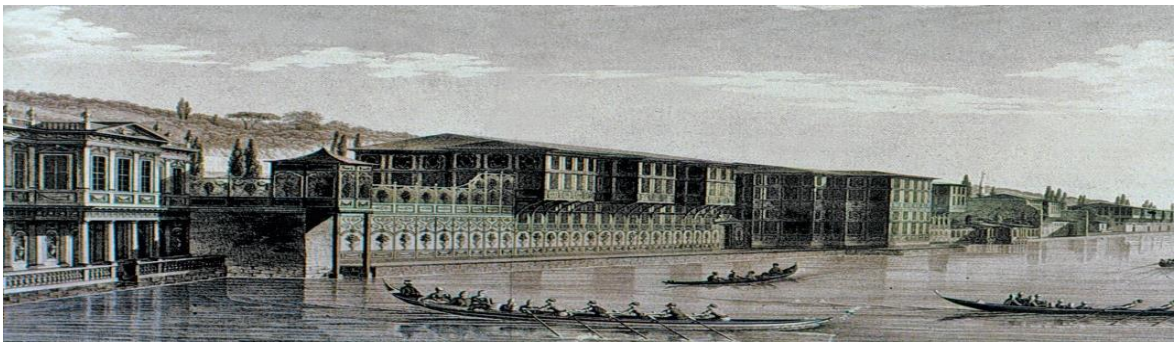
Bu sarayda Hatice Sultan eşi Seyyit Ahmet Paşa ile birlikte yaklaşık 6 sene ikamet etti. 1791 senesinde ise Hatice Sultan bu sarayından taşındı. Kendisine ağabeyi Sultan III. Selim tarafından Defterdarburnu Sahili'nde (Ortaköy) bir mülk tahsis edilmişti. Bu mülk ilk haliyle bir sahilhane, yalı niteliğindedi. 1793'te bu yalı döşendi, eşyalar mevcut hazineden temin edildi. 1793 senesinde ise artık Neşetâbâd ismiyle anılan, büyütülmüş bir sahilsaray haline gelmişti (BOA. HAT. 1411.57452; BOA, TS.MA.d. 2438; BOA, AE.SSLM.III. 155.9295). Neşetâbât'ın ya da diğer adıyla Defterdarburnu Sahilsarayı'nın bu fonksiyonunu kazanıp yeni kısımlar eklenmesi noktasında, Fransız ressam ve mimar Anton Ignaz Melling'in katkısı büyüktü. Ressam Melling'in Hatice Sultan ile tanışması ise sultanın, Danimarkalı ıslahatçı Baron de Hubsch'un Büyükdere'deki yalısını ziyaret etmesi sayesinde olmuştu. Hatice Sultan bu yalını bahçesini çok beğenince, Hubch hemen bu bahçenin peyzajından sorumlu Mimar Anton Ignaz Melling'i önerdi. Hatice Sultan da Defterdarburnu'ndaki yalısını büyüterek saray haline getirmesi için Melling'i görevlendirdi. Melling bu sarayı Fransız, barok ve rokoko tarzları ile Avrupai bir görünüme kavuşturmuştu. Melling'in bu çalışmaları, 1804'te başlamıştı. Melling, bu sarayın bahçe peyzajıyla da ilgilenmişti (BOA, AE.SSLM.III, 155.9295; Eyice, 1981: 129-164; Evren ve Girgin Can, 1996: 164; Sandıklı, 2013: 4; Sakaoğlu, 2015; 478; Ustaoglu, 2021: 469-477).

Ressam Melling, Hatice Sultan'ın sarayını dekore ettiği gibi sarayın bir tasvirini de çizmişti. Ressam Melling'in çalışmaları Sultan Selim tarafından da takdir edilmişti. Hatice Sultan'ın Melling tarafından yaptırılan sarayını ve sarayın bahçesini çok beğenmişti. Bahçe akasya, leylak ve güller ile süslenmiştir ve labirent şeklindedi. Sarayın süslemelerindeki abartılı altın motifler yerine sade motifler çizilerek Avrupai bir görünüm elde edilmişti (Demir, 2021: 1554; Aykan ve Yağcı, 2021: 702). Melling, "Sultan Mimarı" olmuş ve Hatice Sultan'ın sarayında kendisine bir daire tahsis edilmişti. Melling artık, bu sarayın mimarı ve Hatice Sultan'ın da en yakınıydı. Hatice Sultan'a Latin Alfabesi'ni de öğretmiş ve bir Osmanlı kadının ilk kez Latin harfleri ile Türkçe mektup yazmasına vesile olmuştu. Hatice Sultan, Latin harflerini kullanarak Türkçe mektuplar da yazmıştı (Koçu, 2016: 179-183). Mimarlığın yanı sıra Melling, Hatice Sultan'ın kalfası da olmuştu, siparişlerini tedarik etmeye başlamıştı. Latince mektuplar, kumaşların temini ile ilgidir. Hatice Sultan sarayının iç ve dış mimarisinden yine Melling sorumludur. Kendisi on beş sene Hatice Sultan ve III. Selim'in himayesinde kalmıştı. İstanbul'un sahilsaraylarını ve boğazlarının tasvirlerini kâğıda dökmüştü (Geyik ve Bilik, 2021: 87-106; Eyice, 1981: 129-164; Sandıklı, 2013: 4).

Melling, resimleri ve mimari eserleri ile Sultan Selim döneminin Nizam-ı Cedid hareketlerine son derece uygun sanatkardı. Hatice Sultan'ın ve Sultan III. Selim'in desteğini alması sayesinde, İstanbul'un silüetine yenilik ve Avrupalı bir hava katmıştı. III. Selim döneminin Nizam-ı Cedid hareketleri, sanatsal ve mimari alanlarına da etki etmişti. Hatice Sultan için yaptığı Neşetâbâd Sarayı, esasen bu dönemin önemli bir sembolüydü. Sultan III. Selim ve Beyhan Sultan'a yakınlığıyla bilinen dönemin şairi Şeyh Galip, bu saraydan övgüyle söz etmişti: "...Hoşâ kasr-ı müzerkeş tâk-ı bî-mâmend-i müstesnâ / Ki eyler ser-fürû eyvânına bu künbed-i minâ / Meğer bu kasr-ı reng-â-reng bir simûrg-ı ma'nâdır / İki şeh-perîdir güyâ iki bâğ-ı Behişt..." Dizeleriyle sarayın güzelliğini aktarmıştı. Ayrıca bu saray, her yanının rengarenk olması sebebiyle Simurg kuşu ve cennet bahçelerine benzetmişti. Saray, altın sırmalarla işlenmiş, gümüş ve mücevverlerle doluydu. Kristal aynalar ile süslenmişti. Bahçesinde de gül tarhları vardı (Kalkışım, 1994: 140-141). Bu haliyle muhtemelen, Hatice Sultan'ın çok beğendiği ve özendiği Hübsch Yalısı'na benzemişti. Hatice Sultan, çok kıymet verdiği bu sarayını 11 Temmuz 1822 tarihinde son kez yenilemişti. Bir üst katı ve müstemilatının inşası tamamlanmıştı. Saraya saçaklar ve Malta taşından süslemeler yapılmıştı. Bahçesine de ithal edilen iki kat süslü Avrupalı sütunlar inşa edildi. Bu faaliyetler sultanın ölümünden 6 gün önce sona erdi (BOA, TS.MA.d. 8845.0001).

Hatice Sultan'dan sonra bu saray Beyhan Sultan'a da verilmişti ancak uzun sürmedi. Sırasıyla Adile Sultan'a, ardından Refia Sultan'a devredilmişti. 1854'te Fransız veliaht Napolyon İstanbul'a geldiğinde bu sarayda ikamet etmişti. Dolayısıyla sarayın popüler olduğunu ve sürekli olarak kullanıldığını ifade edebiliriz (BOA, MB.İ. 5-61; BOA, MB.İ. 14-81; C.SM. 66.3335).

Şekil 8. Ressam Melling'in Hatice Sultan Sarayı (Neşetâbâd) Gravürü (Geyik ve Bilik, 2021: 101).

3.4. III. Selim'in Kız Kardeşlerinin Saraylarına Gerçekleştirdiği Ziyaretler

Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar ilk evlendiklerinde genellikle padişah sarayına yakın saraylarda ikamet etmişlerdi. Ancak sonradan kendilerine Haliç ve Boğaziçi kıyılarında yeni sahilsaraylar tahsis edilince o saraylara da sık sık gitmişlerdir. Özellikle Beyhan ve Hatice sultanlar ise temelli bu sahilsaraylarına yerleşmişlerdi. Ablaları Şah Sultan ise farklı olarak Eyüp'te sahil kıyısındaki tercih etmemiş, daha çok tatil ve dinlenme amacıyla kullanmıştır. III. Selim de kız kardeşlerini sıklıkla saraylarında ziyaret eder, onlarla vakit geçirirdi. Bu ziyaretlerin nedenleri de ise değişiklik gösterirdi. Örneğin kimi zaman hastalık, kimi zaman sadece dinlenme, kimi zaman da davet ve eğlenmek amacıyla kız kardeşlerinin saraylarını ziyaret ettiği olurdu. Örneğin 13 Haziran 1791-9 Haziran 1801 dönemi arasında Şah Sultan'ı toplamda 95 kere ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerin çoğu tebdille çıkılan ve bir süre dinlenilip dönülen ziyaretlerdi. Şah Sultan sıklıkla padişah sarayına yakın olan sarayında ikamet etmiş, Eyüp'teki sahilsarayına da sıklıkla gidip gelmişti. Sultan III. Selim de ablasını hem ikamet ettiği sarayında hem de Eyüp'teki sarayda ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerden bazılarında Valide Mihrişah Sultan da bulunmuş, Sultan III. Selim de annesi ve ablasıyla sohbet edip eğlenerek Şah Sultan'a misafir olmuştu (Arıkan, 1993: 25-380).

Şah Sultan Göksu Kasrı'nda eğlence düzenlediği zaman da bu eğlenceye katılmıştı. Sultan III. Selim'in Şah Sultan'a düzenlediği ziyaretler bazen sazlı sözlü eğlencelerle de sona ermişti. İki kardeş eğlenmek için bazen de bir araya gelmiştir. Ancak Şah Sultan'ın sağlık durumunun genellikle kötü olması sebebiyle III. Selim kendisine sık sık hasta ziyaretinde bulunmuş ve Şah Sultan'ın durumunu kontrol etmiştir. Şah Sultan iyileştiği zaman iki kardeş yine eğlenmek, yemekler yemek ve sohbet etmek amacıyla görüşmüştür. Şah Sultan kimi zaman Üsküdar'daki Tırnakçızade Yalısı'na da giderdi. Sultan III. Selim ablasının orada olduğunu haber alınca yalıya gider ve onun yanında dururdu. Şah Sultan da hem Eyüp'teki hem de padişah sarayı yakınında ikamet ettiği esas sarayında iftar sofraları kurar ve kardeşi Sultan III. Selim'i davet ederdi. Padişah yakınlardaysa ablasına uğramayı ihmal etmezdi. Şah Sultan'ın sağlık durumu kötü olduğunda ise kısa bir ziyarette bulunur, kendisini görür ve bir süre daha onu rahatsız etmezdi. Şah Sultan'ın istirahat edip iyileştiği zamanlarda Sultan III. Selim hemen ablasının sarayını ziyaret ederdi (Arıkan, 1993: 25-380).

Padişahın, ablasına düşkün olduğu aşıkardı. Şah Sultan'ın yaşadığı bu sağlık problemleri sebebiyle onu sık sık kontrol etmek ister, ablasını merak eder ve bulduğu her fırsatta ona uğrardı. Ablasına karşı bir koruma iç güdüsü ve onu kaybetme korkusu yaşamayı muhtemeldi. Şah Sultan, III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'la da vakit geçirmeyi severdi. Bu durumda Sultan III. Selim'in ablasına düşkünlüğünün bir diğer sebebi de bu olabilir. Bunun yanı sıra hava koşullarının olumsuz olduğu zamanlarda da ablasına gider ve onun sarayında akşama kadar dinlenirdi. Cuma namazlarından çıkınca da genellikle ablasını görür ve eğer Eyüp'teki saraydaysa buradaki iskeleden denize açılırdı. İki kardeşin beraber de deniz gezisi düzenlediği zamanlar olmuştu. Denizde mehtap olduğu bir akşam Şah Sultan ve kardeşi Sultan III. Selim kayıkla denize açılmıştı. Şah Sultan annesi Mihrişah Kadın'ı ve eşi Seyyit Mustafa Paşa'yı kaybettiğinde de Sultan III. Selim ablasını teselli etmek ve ona baş sağlığı dilemek için ziyaret etmişti (Arıkan, 1993: 25-380). Zorlu süreçte kardeşinin yanında olmayı ihmal etmemişti. Sultan III. Selim ve Şah Sultan arasında yaş farkı yoktu. Şah Sultan, III. Selim'den yalnızca 8 ay kadar büyüktü. Dolayısıyla bu abla kardeş birbirleriyle iyi geçinirdi. Nitekim sıklıkla ve her fırsatta görüşmeleri de bu durumun bir göstergesiydi. Şah Sultan'ın sağlık durumu elverişli olsa, muhtemelen bu iki kardeş çok daha sık bir araya gelir, beraber eğlenir ve saray dışında da gezilere çıkardı. Ancak Şah Sultan'ın dışarıda gezmekten ya da başka saraylara gitmekten ziyade kendi sarayları arasında gelip gittiğini görürüz. Bu sebepten iki kardeş daha ziyade sarayda vakit geçirirdi.

III. Selim'in kız kardeşleri arasında sık sık gezen ve daima farklı yerlerde bulunan ise Beyhan Sultan'dı. Kendisi kimi zaman Kağıthane'deki kasırlara gider kimi zaman da Çırağan Sarayı'nda dururdu. Mihrişah Valide Sultan da ona eşlik eder ve iki sultan beraber vakit geçirirdi. Bu buluşmalara Sultan III. Selim de dahil olunca üçü saz gösterileri ve ziyafetlerle eğlenirdiler. Sadabat'taki eğlenceleri de Beyhan Sultan ve Mihrişah Valide Sultan birlikte organize ederdi. Mihrişah Valide Sultan'ın, Beyhan Sultan'ın sarayında düzenleyeceği bir eğlence için bir miktar para gönderdiğinden söz etmiştik. Mihrişah Valide Sultan da üvey kızı ve oğlu ile bu tür eğlenceli organizasyonlarda bulunmayı severdi. Kendisi Beyhan Sultan'ın sarayında bazı zamanlar birkaç günlüğüne misafir olur, oğlu Sultan III. Selim de kız kardeşi ve annesinin yanına giderdi. Ramazan aylarında akşam beraber iftar yaparlardı ve anne oğul, Beyhan Sultan'ın sarayında sahurda da yemek yerlerdi. Bunun yanı sıra Beyhan Sultan bazen Eyüp'teki sahilsaray müsait olduğunda oraya gider ve ağabeyini de orada ağırlardı (BOA, AE.SSLM.III., 418.23980/2-1; Arıkan, 1993: 26-389).

Beyhan Sultan hasta olduğu zamanlarda da padişah onu sık sık ziyaret eder ve kardeşinin durumunu öğrenirdi. Özellikle 1824 senesinde vefat edene dek sık sık hastalanmış ve Sultan III. Selim’inde hasta ziyaretleri artmıştı. Kız kardeşinin eşi Silahtar Mustafa Paşa’nın vefatı üzerine kendisine taziye ziyaretinde bulunmuş ve bir süre kız kardeşini teselli etmek amacıyla gelip gitmişti. Beyhan Sultan zaman zaman Tersane Bahçesi’ndeki saray ile Mahmut Paşa Kasrı’na da gitmekteydi. Sultan III. Selim de Beyhan Sultan burada olduğu zamanlarda gelir, kardeşiyle vakit geçirip bir süre dinlenirdi. En sık ziyaretini de Beyhan Sultan’ın esas ikametgahı olan Arnavutköy’deki sahil sarayına düzenlemişti. Sultan III. Selim kimi zaman burada gece 03:00-04:00 saatlerine kadar kalır ve kardeşiyle sohbet ederdi. Tebdilen kardeşini ziyaret ettiği de olurdu, akşama kadar dinlenirdi. Beyhan Sultan ile Sultan III. Selim’in genellikle tüm ikili buluşmalarında eğlenirlerdi. Bu eğlenceler yemekli ve çalgılıydı. Bu tür müzikli ziyafetlerin en kapsamlısı da 21 Ağustos 1793 tarihinde Beyhan Sultan Kağıthane’de düzenlediği ziyafetti. Beyhan Sultan yaz bitmeden hanedanı bu ziyafette toplamıştı. Müziklerin yanı sıra tavşan gösterileri ile hanedan eğlenmiş, saat 03.00 civarına dek kayık ile denizde vakit geçirip ve mehtabı seyretmişlerdi. Mehtap seyrinde de müzikler çalmaya devam etmişti. 17 Mayıs 1791-16 Aralık 1801 arasında ağabeyi kendisini 97 kere ziyaret etmişti (Arıkan, 1993: 26-389).

Her ziyarette Beyhan Sultan, ağabeyinin dinlenmesi ve eğlenceli vakit geçirmesine özen göstermişti. Müzik ise bu ikili buluşmaların olmazsa olmaz unsuruydu. Diğer yandan ablası Beyhan Sultan gibi Hatice Sultan da ağabeyi Sultan III. Selim kendisini ziyaret ettiği zaman yemeklerin müzik eşliğinde yenmesini sağlar, saz ve tavşan gösterileri düzenlerdi. Aynı zamanda kendisi ağabeyinin Batı müziğiyle de tanışmasına aracılık etmişti. Hatice Sultan Eyüp Sahil sarayı müsait olduğu zamanlarda oraya gider, ağabeyini de çağırırdı. Bebek’teki şeyhülislam Yalısı’na gittiği zamanlarda da Sultan III. Selim kız kardeşini sıklıkla ziyaret ederdi. Ablası Beyhan Sultan gibi Hatice Sultan da farklı sarayları gezer, bir müddet bir sarayda kalıp sonrasında diğer saraya geçerdi. Veba korkusu yüzünden izole olmak amacıyla bir müddet Tersane Bahçesi Sarayı’nda da ikamet etmişti. Bu ikamet sırasında Sultan III. Selim, kardeşini rahatlatmak ve yalnız kalmasını önlemek için ziyaretine gelip gitmişti. Defterdarburnu’ndaki Neşetâbât Sarayı ise Hatice Sultan’ın esas ikamet ettiği yerdı (Özer, 2016: 18-67; Arıkan, 1993: 32-389).

Sultan III. Selim'in Mimar Melling tarafından inşa edilen Neşetâbât Sarayı'na düzenlediği ziyaretler de çok daha keyifliydi. Sultan III. Selim kardeşiyle birlikte sarayın çok özel olan bahçesinde vakit geçirdi. Bu bahçede labirentler, uzun ağaçlar, gül, leylak ve akasyalar, fiskiyeli havuzlar ve çeşmeler vardı. Şair Hatif ile Şeyh Galip bahçenin ve sarayın güzelliğini şiirlerinde işlemişti. Öyle ki saray ve bahçesi İstanbul halkı ve Avrupalılar arasında çok ünlenmişti. Sultan III. Selim de bu sarayı estetik ve Avrupalı görünüşünden dolayı çok sever, sık sık ziyaret ederdi. Ziyaretleri sırasında ressam Melling ile de tanışmıştı (Arıkan, 1993: 32-389; Önal, 2010: 10,64; Koçu, 2016: 181; Demir, 2021: 1541-1571). Avrupalı bir mimarın, padişah ve sultanlara bu denli yakın olabilmesi, onların özel yaşantılarının içerisinde yer alabilmesi şaşırtıcıdır. Bu durum, Sultan Selim'in gerçek manada yenilikçi ve açık görüşlü karakterini ortaya koymaktadır.

Ressam Melling'in İstanbul'a yerleşerek hanedanın gözdesi olması, resim ve mimariye yeni soluk getirmişti. Ressam Melling ile Hatice Sultan arasındaki aşk dedikoduları ciddiye alınmamış ve Melling hanedanın yanında olmaya devam etmişti. Sultan III. Selim'in dönemin haremlik-selamlık anlayışı daha esnekti ve bu da kız kardeşlerinin yakınında yabancı bir erkeğin bulunmasına izin verdiği anlamına gelmekteydi. Sultan III. Selim'in yenilikçi karakterinin yanı sıra, aydın bir görüşe sahip olduğunu da görmekteyiz. Padişah yalnızca devlet işlerinde yenilikler yapmıyor, özel ve aile yaşantısında da bu yeniliklere yer veriyordu. Bu yenileşme furyasından ailesinin de yararlanmasını istemişti. Beyhan ve Hatice sultanlar, bu dönemde nispeten Avrupalı prensesler gibi bir yaşam sürdürdüler. Melling ile tanışma hikayeleri bile, Hatice Sultan'ın özgürce Avrupalı elçinin sarayını ziyareti sırasında olmuştu. Sultan Selim, bu ziyaretleri hoş karşılardı. Neşetâbât Sarayı da elçi kabullerinde önemli bir yerdi ve dolayısıyla Sultan III. Selim'in sıklıkla gelip gittiği, kardeşini ziyaret ettiği saraydı. Yabancı sefirler, Hatice Sultan'ın sarayı ve bahçelerini görmek için Melling'e, Hatice Sultan'dan izin almasını rica etmişlerdi. Melling'in hatırına sultan bu ricayı geri çevirmemiş ve elçiler bahçeyi gezmeye geldiklerinde onlara kahve, şeker, şerbet ikramında bulunulmuştu. Hatta bir kere, Napoli ile Sicilya Krallığı'nın sefiri Lüdorf ve ailesi de sarayı gezmişti. Sultan tarafından kendilerine hediyeler verilmişti. Bu ziyaret sırasında, Sultan III. Selim de kız kardeşinin sarayındaydı. Elçinin yanında gelenler içerisinde genç kızlar, yine müzikli ve danslı bir eğlence düzenlediler. Bestekâr ve sanatkâr bir padişah olan III. Selim de bu gösterileri zevkle seyretti (Evren ve Girgin Can, 1996: 164; Karakaya, 2011: 597-611; Koçu, 2016: 180-183; Demir, 2021: 1541-1571).

21 Haziran 1791-19 Aralık 1801 dönemi arasında da Hatice Sultan'ı en çok bu sarayda, eğlence amacıyla ziyaret etmişti. Bu eğlencelere zaman zaman Valide Mihrişah Sultan da katılmıştı. Bu ziyaretlerin bazıları padişah tebdil çıktığında, bazıları da davet ile gerçekleşmişti. Hastalık sebebiyle yapılan ziyaretler nispeten daha azdı. Bu dönem arasında, muhtemelen Hatice Sultan sıklıkla gezdiği ve belirli bir yerde durmadığı için bu iki kardeş yalnızca 68 kere görüşmüştü. Ancak Ramazan'da ağabeyini iftarda ve sahurda ağırlamayı ihmal etmemişti. Sultan III. Selim, kız kardeşinin sarayına geldiğinde mutlaka akşama ya da geceye kadar dururdu. Sultanın eşi Seyyit Ahmet Paşa vefat ettiğinde de kardeşine taziye ziyaretinde bulunmuştu (Arıkan, 1993: 32-389). Aynı zamanda Sultan III. Selim, kız kardeşlerinin saraylarına düzenlediği tüm bu ziyaretlerinde bonkörce davranarak hizmetlilere paralar da dağıtırdı (BOA, TS.MA.d. 2439). Bu sayede sultan saraylarının hane halkları da padişahın ziyaretinden nasiplerini alır, kız kardeşleri için sergilediği ince bir davranış olurdu. Bu paraları, ağırlama, eğlence, yemek, dinlenme hizmetleri karşılığında hizmetlilere dağıtılan bahşiş olarak da nitelendirebiliriz. Sultan III. Selim'in sıklıkla ziyaret ettiği, sultanların da ailesi ve hane halkından hizmetlilerle yaşadıkları bu saraylar ise buldukları konum itibarıyla gerek halk gerekse boğazdan gelip geçen Avrupalılar açısından dikkat çekiciydi (Aykan ve Yağcı, 2021: 697-710).

Bu saraylar boğazın kıyısında, şehrin silüetine estetik bir görünüm kazandırmışlardı. Bu sarayların özellikle Boğaziçi ve Eyüp'ün Haliç kıyılarında şehirleşmeye olan katkıları da büyüktü (Aykan ve Yağcı, 2021: 697-710). Zira hanedanın, devletin ve şehrin zengin bir yaşam sürdürdüğü izlenimi veren gösterişli ve büyük yapılarıydı.

3.3.6. Değerlendirme

Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar elde ettikleri gelirler ile ihtiyaç ve isteklerini karşılarken, hayır işlerine de bütçe ayırdılar. Hayır işleri için vakıflar kurup sermaye tahsis ettiler. Her vakfın kendine özgü kuralları ve vakfa bağlı inşa edilen kamusal binaların da özel işleyişleri vardı. Sultanların üçü de bu kural ve işleyişi kendileri belirlemişler, mütevellî kadrosuna da yalnızca uygulama ve denetim konusunda yetki vermişlerdi. Şah, Beyhan, Hatice sultanlar yardımcıları olan kethüdalarını bu kadroya mutlaka dahil etmişlerdi. Kethüdalar da sultanlar ve diğer mütevellî üyeleri arasında bir aracıydı.

Şah, Beyhan, Hatice sultanların vakıf ve hayır eserlerine yönelik tüm emirlerini diğer üyelere aktaran da kethüdalardı. Bu fonksiyonu ile kethüdayı, sultanın temsilcisi olarak nitelendirebiliriz. Kethüdalar da sultanlar ve diğer mütevellî üyeleri arasında bir aracıydı. Şah, Beyhan, Hatice sultanların vakıf ve hayır eserlerine yönelik tüm emirlerini diğer üyelere aktaran da kethüdalardı. Bu fonksiyonu ile kethüdayı, sultanın temsilcisi olarak nitelendirebiliriz. Beyhan ve Hatice sultanların, aynı anneden doğmaları sebebiyle giriştikleri hayır faaliyetleri ortaktı. Her ikisi de anneleri Adilşah Kadınefendi'nin ve babaları Sultan III. Mustafa'nın ruhu için hayır işlemiş, hayır amaçlı inşa edilen kamu yapılarıyla ilgili iş bölümü yapmışlardı. Bu iş bölümü birbirlerini tamamlayıcı nitelikteydi. Biri annesinin camisini yeniden yaptırırken diğeri de yanına mektep inşa ettirip vakfın idaresini de üstlenmişti.

Şah Sultan ise kız kardeşlerinden daha bağımsız bir halde, onlarla ortak olacak şekilde değil, bireysel olarak hayır işlerine girişmişti. Ancak üç kız kardeşin de dini açıdan Allah'ın rızasını kazanmak ve mensup oldukları aileyi halk nezdinde olumlu şekilde temsil etmek gibi ortak amaçları vardı. Toplumun çeşitli ihtiyaçlarını gidermeyi bir görev olarak görmeleri de muhtemeldi. İnşa edilen hayır eseri sayısı, vakıfa ayrılan bütçe ve sermaye de gelirlere ve sahip olunan mal ile mülke göre değişmekteydi. Şah, Beyhan, Hatice sultanlar vakıflarına nakit para olarak bütçe ayırmak yerine, yeni gelir kapıları tahsis etmişti. Mülkler kira getirirse, tarla, bağ, bahçeden mahsul elde edilirse vakıflar için de bir sermaye oluşacaktı. Bu sayede vakıfların mali yükü de doğrudan sultanların cebinden çıkmamıştı. Diğer yandan halkın ihtiyacına cevap vermek adına, hangi yere ne tür bir yapı gerekliyse, bu durumu göz önüne alarak inşa faaliyetine girişmişlerdi.

İnşa edilen hayır eserlerinin manevi ve dini boyutunun yanı sıra toplum nezdinde saygınlığı artıran niteliği de vardı. Bu bağlamda Şah, Beyhan ve Hatice sultanların da Allah'ın rızasını kazanma gayelerinin yanında, halkın yaşamını kolaylaştırıp ihtiyaçlarını giderdikçe itibarlarının da yükselmesi amacıyla olmaları muhtemeldi. Minnet duygusunun artması da beklenen bir sonuçtu. Dolayısıyla toplumda, halk içerisinde adından söz ettirmek ve görünürlük kazanmak da hayır faaliyetlerine girişmekle mümkündü. Aynı zamanda bu tür kamusal hizmete yönelik yapı ve kurumlar, şehirleşmenin hızlanmasına da olanak sağlardı.

İmkanların yeterli olduğu yerlerde nüfus artışı yaşanır, mevcut kaynaklar yetersiz gelmeye başlar ve yenileri yaptırılırdı. Bu sebepten nüfustaki yükseliş doğrultusunda ihtiyaçların ve taleplerin arttığı yerlere daha fazla hizmet giderdi. Bu hizmetlerin içerisinde sultanların inşa ettirdiği hayır eserlerini dahil edebiliriz. Hizmetin çok, imkanların daha iyi bir düzeyde olduğu yerler de yerleşim açısından tercih edilirdi. Elbette bu yerleşim tercihleri İstanbul içinden ya da dışından olabilirdi. Her iki durumda da Eyüp semtinin nüfusunu arttıracaktı.

Yerleşimin olduğu bölgelerde de şehirleşme görülürdü. Tüm bu gelişmeler, birbirlerine bağlı şekilde sıralı olarak gerçekleşirdi. Hayır eseri gerekli görülen yerlere inşa edilir, bölgenin ihtiyaçları karşılanmaya başlandıkça bölge cazip hale gelir ve nüfus artardı. Nüfus arttıkça yeni kamusal yapıların gerekliliği ortaya çıkardı. Yeni kamusal yapılar, çarşılar ve pazarlar oluştuğunda da şehirleşme görülür. Bu durumu bir döngü olarak nitelendirebiliriz. Şah, Beyhan ve Hatice sultanların da manevi dini sebeplerle ve gerekli görülen yerlerde bu tür faaliyetlere giriştikleri görülmüştür. Nitekim vakfiyelerinde de hayır ve hasenat amacı taşıdığı ve özellikle Eyüp bölgesinin kutsal atfedilen bir bölge olduğu özellikle vurgulanmıştı.

Hayır eserlerinin yanı sıra Şah, Beyhan, Hatice sultanlar, özellikle Haliç ve Boğaziçi hattında inşa ettirdikleri saraylar sayesinde de şehirleşmeye ön ayak olmuşlardı. Sultanların her türlü hizmetini gören çok sayıda hizmetlisi vardı. Bu sebepten, kendileri ve aileleri ile birlikte bu kalabalık nüfusun da barınabileceği büyük saraylar inşa ettirmeleri olağandı. Boğazın daha ziyade Avrupa yakasında, Haliç'in de Eyüpsultan Cami'ye bakan yönünde saraylar inşa ettirmeleri sayesinde, şehrin silüetine canlılık ve hareket katmışlardı. Hem semt sakinleri hem de deniz yolculuğu yapan Avrupalı misafirlere Osmanlı başkentinin ihtişamı yansıtılmıştı. Halk ve yolu o noktaya düşen insanlar sultanların bu saraylarını görünce, Osmanlı ailesinin zenginliğini ve gücünü de hissedecekti. Saray yapılarının büyük olması ise hem kullanım kolaylığı sağlar hem de yansıtılmak istenen gücü ve ihtişamı artırır. Eyüp'te Haliç'in Defterdar İskelesi, Boğaziçi'nin ise Beşiktaş, Ortaköy, Arnavutköy ve Bebek sahillerini sultanlara ait bu görkemli saraylar süslemişti. Boğazın genişliğinin Haliç'e nispeten daha fazla olması muhtemelen bu bölgenin daha çok tercih edilmesine yol açmıştı.

Haliç'in yapısı daha dar, kayıklarla yapılan deniz gezintileri ve ulaşım için, geniş yapıya sahip Boğaziçi kadar elverişli değildi. Boğaziçi'nden İstanbul'un pek çok noktasına deniz yoluyla ulaşmak da epey kolaydı. Sultanlar da dini önemi bulunan Eyüp semtinin kıyı kesimi olduğu için Haliç'i daha çok hayır eserleri inşa etmek amacıyla seçmişlerdi. Diğer yandan yerleşim yeri olarak Haliç kıyılarını da tercih etmeleriyle birlikte Boğaziçi'nde Haliç'ten daha fazla saray yaptırmışlardı. Kıyı kesiminde yer almaları sebebiyle sahil saray fonksiyonunda olan yapılarıydı. Diğer yandan sultanlar kendi saraylarının haricinde hanedana ait diğer saray ve yalılar da müsait ise zaman zaman buralarda kalır ve bu yerler arasında gidip gelirlerdi.

Bunu da Şah, Beyhan ve Hatice sultanların yalnızca kendi saraylarında sabit kalmayıp, farklı bölgelerde yer alan saray ve yalılar arasında gidip gelmelerinden anlayabiliriz. Sultan III. Selim de kız kardeşlerinin saraylarına ziyarette bulunmalarının yanı sıra onların bulunduğu diğer sarayları da ziyaret ederdi. Bu ziyaretler, sık sık gelip gitmeler ise III. Selim ile kız kardeşleri arasındaki ailevi ilişkiler hakkında bilgiler sunmuştur. Kardeşler arasındaki ilişkiler yakın ve sıcak olduğu gibi üvey annenin de dahil edildiği bir aile tablosu karşımıza çıkmıştır. Mihrişah Valide Sultan muhtemelen kız evlat eksikliğini, bu üvey kızlarından gidermişti. Kızları da özellikle anneleri vefat ettikten sonra hem ailenin büyüğü olarak hem de bir anne figürü olarak Mihrişah Valide Sultan'ı benimsemişlerdi. Valide sultanın, toplu görüşmelerin haricinde Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar ile ayrı ve özel görüşmeler de gerçekleştirmesi bu durumun bir göstergesiydi. Sultan III. Selim de çekirdek ailesinin dahil olduğu eğlenceli, müzikli ve yemekli organizasyonlarda yer almaktan mutluluk duymuştu. Bu aile buluşmalarında batılı tarzda müziklerin de çalınması, tekne gezintilerine çıkılması, Avrupai tarzda saraylarda vakit geçirilip eğlenilmesi de esasen III. Selim dönemi yenileşme hareketlerinin sosyokültürel alana, saray yaşamına yansımalarıydı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Hanedan kızı olan Şah, Beyhan ve Hatice sultanların yaşamları, 1761-1824 dönemi kapsamında doğumlarından ölümlerine kadar biyografik biçimde aktarıldı. Bu sultanlar üzerinden, bir Osmanlı hanedan kızının yaşam standartları, günlük hayatı, giriştiği hayır işleri, gelir ve gider durumu, aile ve sosyal yaşantısı ile ilgili örnekler sunuldu. Eski dönemlere kıyasla bu üç kız kardeşin içerisine doğduğu dünyada, Osmanlı hanedan kızlarının yaşam standartları yükselmişti. Örneğin XVI. ve XVII. yüzyıllarda bir hanedan kızının doğumunda şenlikler düzenlenmeyip yalnızca şehzadelerin doğumu şenliklerle kutlanırken, Şah, Beyhan, Hatice sultanlar dünyaya geldiklerinde tüm şehirde büyük bir coşku hâkim olmuştu. Nitekim bu durum, XVIII. yüzyılda bu üç kız kardeşten önceki sultanlarda da görülmüştü. Şehzadelerin doğumundaki teşrifattan biraz farklı uygulamalar olmasına karşın sultanların doğumlarının şenliklerle kutlanması bir gelenek haline gelmişti. Bu noktada şehzade ve sultan, hanedana katılan erkek ya da kız evlatlar arasındaki ayrımın da bir seviyede ortadan kalktığını ifade edebiliriz. Dolayısıyla teşrifat ve resmiyette şehzade ile sultanlar bir nevi eşit konuma gelmişlerdi.

Diğer yandan sultanların taht üzerinde herhangi bir haklarının olmaması durumu halen geçerliydi. Nitekim Osmanlılarda da diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi ataerkil bir sistem hakimdi ve saltanat daima hanedanın erkek üyelerinin hakkıydı. Kendilerinin Avrupa saraylarındaki dengi olan prenseslerde görülen veraset ve yönetime gelme hakkı sultanlarda yoktu. Yalnızca yaşam standartları onlarınki kadar yüksekti. Ayrıca sultanlar hem haremde hem de hanedan mensubu kadınlar arasında da daha imtiyazlı bir konumdaydı. Çünkü onlar bizzat Osmanlı soyundan gelip hanedanın asil kanını taşırdı. Ancak haremde idaresinde yetkin değillerdi, zira bu işle meşgul olan kişi valide sultandı. Ayrıca sultanlar evlendikleri zaman kendi saraylarında yaşamaya başlar, o sarayın idaresini üstlenirlerdi. Bu sebepten bu yönde bir fırsatları da olmazdı. Dönemin şartları ve siyasi, fiziki haritalar Osmanlı lehine yeniden şekillendikçe ise bu durum yerini nitelikli devlet adamlarını yakında tutup aileye dahil etme stratejisine dönüşmüştü.

Hanedan kızları üzerinden Osmanlı ailesinin mal varlığı ve statüsü, devletin aleyhinde faaliyetlere girişecek bir devlet adamına aktarılmamış olurdu. Nitekim Osmanlı hanedan kızıyla evlenmek, Osmanlı ailesinin de özeline dahil olmak demektir. Bu durum Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar için de geçerli olmuş ve kendileri dönemin padişahı kimse onun özellikle seçtiği kişilerle evlenmişlerdi. Şah Sultan'ı iki kez nişanlarken babası III. Mustafa da çok sevdiği, yakınında görmek ve kariyer yolu açmak istediği güvenilir devlet adamlarını seçmişti. Beyhan ve Hatice sultanların evlilikleri de güvenilir, önü açık kimselerle gerçekleşmişti. Padişahların bu noktada kızları, kız yeğenleri ya da kız kardeşlerinin hayatlarına müdahalede bulunup, politik davrandıklarını görürüz. Bu ise tüm Osmanlı hanedan kızları adına süregelmiş genel bir uygulamaydı. Aile içerisine güvenilir olmayan bir yabancı girişini engellenmiş, sevilen kişilere de sultanlar aracılığıyla hem kariyer yolu açılmış hem de devlete bağlılıkları ödüllendirmeyle artırılmıştı.

Genellikle sultanların eşlerinin payitahtta görevlendirilmeleri tercih edilir ve sultanların da eşleriyle birlikte İstanbul'da kalıp Osmanlı ailesinden fiziki olarak uzaklaşmaması sağlanırdı. Ancak Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar için bu durum farklılık göstermiş ve eşleri uzak yerlerde görevlendirilirken kendileri saraylarında özgür ve tek başına bir yaşam sürmüşlerdi. Şah Sultan ile eşi de sağlık problemleri yaşadıkları dönemlerde birbirlerine destek olmuşlar ve yarenlik etmişlerdi. Dolayısıyla yine eski bir uygulama artık tercih olmaktan çıkmış, damatların payitahtta görevlendirilip burada kalmaları XVIII. yüzyılda seyrekleşmişti. Sultanlar evlenirken düzenlenen törenler ise doğumlarındakiler gibi maliyetliydi. Ancak sultanların ve hanedanın itibarı söz konusu olduğu için masraftan kaçınılmadan, usulünce kutlanırdı. Doğum şenlikleri ve düğünlerde, haremdekilere, hizmetlilere, şenlik görevlilerine ve hanedan üyelerine farklı hediyelik eşyalar verilirdi. Bu hediyelikler varsa mevcut hazineden de temin edilir ve kullanılırdı. Bu sayede tören ve şenliklerin maliyetleri de en aza indirgenmeye çalışılırdı. Sultanlar büyürken de saraydaki masrafları giderek artardı. Bebeklik çağında en çok dadı, daye ve giysi harcamaları yapılırken eğitim hayatları başladıktan sonra bunlara ek olarak eğitim masrafları olurdu. Ancak büyüyüp belirli bir olgunluğa erişen sultanlara yeni gelir kaynakları verilir ve ekonomik özgürlükleri, refah seviyeleri de artmaya başlardı. Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar için de aynı durum yaşanmıştı. Yaşları ilerledikçe masrafları çoğalmış ancak yeni gelir kaynakları edinmeleriyle bu durum dengelenmişti.

Sultanların masraf defterleri ve gelir kayıtları, onların yaşam standartları hakkında bilgiler sunar. Örneğin Beyhan Sultan, kız kardeşler içerisinde yıllık en yüksek gelire sahipti. Muhtemelen buna bağlı olarak da kendisinin harcamaları diğer kardeşlerinin harcamalarından yüksekti. Ancak ihtiyaç sayılacak mutfak, giyim, sağlık, tamirat gibi harcamaların haricinde çok fazla sayıda kumaş ve eşya alışverişi yapmıştı. Üstelik saraylarına yaptığı çok fazla sayıda eklemeler de muhtemelen keyfi ve estetik amaçlar taşımaktaydı. Beyhan Sultan'ın harcamalarını müsriflik düzeyinde nitelendirebiliriz. Gelir Buna karşın gelir ve gider dengesini iyi ayarlamış, yüksek meblağlarda borçlanmamıştı. Ancak gelir düzeyine göre harcamalar yapması, kendisinin lüks ve ihtiyaç dışı harcamalarının fazla olduğu sonucunu değiştirmez. Bu sebepten kız kardeşler arasında en çok harcama yapan da kendisiydi. Gelir gider dengesini kuramayan ise Hatice Sultan'dı. Kendisinin gelirleri hem ömrünün son dönemlerinde düşmeye başlamış hem de hayattayken edindiği borçlar öldükten sonra da aile üyelerinin üzerine kalmıştı. Kız kardeşler içerisinde Beyhan Sultan'dan biraz daha düşük, Şah Sultan'dan biraz daha yüksek bir ortalama yıllık gelire sahipti. Lüks sayılabilecek harcamaları bulunmasına sebebiyle gelirlerine göre yaptığı harcamaların da fazla olduğunu ve ablası gibi müsrifçe davrandığını ifade edebiliriz. Nitekim borçlanması da bu durumun bir göstergesiydi.

Şah Sultan ise kardeşleri arasında nispeten daha düşük bir gelir elde etmesine karşın, borç alma gereği duymamıştı. Bu durum muhtemelen sultanın harcamalarını gelirlerine göre yönlendirmesi ve gelir ile gider dengesini iyi bir şekilde kontrol altından tutmasından kaynaklanmıştı. Küçük kız kardeşlerinden daha tutumlu bir yapıda, müsriflik olarak nitelendirilebileceğimiz gereksiz ve aşırıya kaçan lüks harcamalar yapmamıştı. Dozunda yaptığı lüks harcamalar, ihtiyaçlarına öncelik vermesiyle Şah Sultan, cimri değil ancak tasarruf etmesini bilen bir yapıdaydı. Sağlık alanında yaptığı ihtiyaç harcamaları da diğer kız kardeşlerde yoğun görülmezken, Şah Sultan'ın sağlık problemleri harcamalarına da gözle görülür şekilde yansımış ve bu alanda kız kardeşlerinden çok daha fazla harcama yapmıştı. Edindiğimiz bilgiler ışığında üçünün de yıllık ya da dönemlik harcamalarının değişken olduğunu ifade edebiliriz. Her sene ihtiyaç ve isteklerin değişmesi sebebiyle alışverişlerin tutarı da değişkenlik göstermişti. Aynı durum gelir miktarlarında da görülmüştü. Hatice Sultan'ın son kazançları hariç hemen hemen üçünün de gelirleri yıldan yıla artmıştı.

Her yıl gelir miktarında görülen inişli çıkışlı tablo ise gelir elde edilen yerlerde yaşanan tahsilat probleminden ileri gelmişti. Bazı mukataalardan gelirlerin tahsili kolayken, bazı yerlerde idari problemler yaşanmış ve tahsilat da gecikmişti. Bu olumsuzluğu kız kardeşlerin üçü de yaşamıştı. Dolayısıyla gelir elde edilen yerlerde güvenilir idarecilerin bulunması bir sultan için son derece önemliydi. Bölgenin reayası iyi idare edilir ve şikâyeti olmazsa genellikle tahsilatta gecikme ya da problemler de yaşanmazdı. Sultanların bu gelir yerlerinde devletin ve ailenin de temsilcisi olmaları sebebiyle dikkatli olmaları ve görevlendirmeleri de bu hususu göz önünde tutarak yapmaları gerekirdi. Şah, Beyhan ve Hatice sultanların mukataalarının idaresine tayin ettiği kethüdalarının sıklıkla değişmesinin temel sebebi de muhtemelen buydu. Diğer yandan merkezden uzak yerlerin idaresi ve denetimi de zordu. Üstelik mevcut siyasi şartların da etkisiyle otorite zayıflığı da vergi tahsilatında problem yaşanması ile sonuçlanırdı. Tüm bu etkenleri göz önünde bulundurduğumuz zaman sultanların gelirlerinin tahsilinde problem yaşamaları da olağandı. Yalnızca bu olumsuzlukları gidermek adına hamlelerde bulunmaları ve reaya lehine verdikleri kararlar ile üçünün de kriz yönetiminde başarılı olduklarından söz edebiliriz.

Sultanların uzaktaki gelir bölgelerinin idaresinde hizmetinde bulunan yardımcılar olduğu gibi yakınlarında her türlü hizmetlerini gören hane halkı kadrosu da vardı. Üç kız kardeşten en kalabalık hane halkı kadrosuna sahip Beyhan Sultan olmakla birlikte bu görevlilerin mevcudu hemen hemen birbirlerine yakındı. Sultanlar, padişah sarayının daha küçük modeli olan kendi saraylarındaki hane halkının da idarecisiydi. Kadın ve erkek olmak üzere iki ayrı grupta hizmet görev görevliler arasında elbette hiyerarşi hakimdi. Özellikle sultan sarayının haremde güç gerektiren bir durum olduğunda saray ağaları devreye girerdi. Bu ağalar ise baş, ikinci, üçüncü şeklinde sayılarına göre isimlendirilirdi. Bu ağalar hem sarayın gündelik işlerini görür hem de sultanın saray dışındaki işlerini hallederdi. Cariyeler ise sultanlara gezilerinde, alışverişlerinde, saraylarında vakit geçirirken hizmet ettikleri gibi yarenlik ve arkadaşlık da ederlerdi. Öyle ki Şah, Beyhan ve Hatice sultanların da sıkı ilişkiler kurup maaşlarına ek olarak gelir kaynağı tahsis ederek ödüllendirdiği cariyeleri vardı. Bahsi geçen cariyeler, statü farkına rağmen muhtemelen sultanların yakını olmayı başarmış ve sevgilerini de kazanmışlardı. Dolayısıyla sultanların hane halkı arasındaki hizmetlileriyle yakınlık kurmalarının olağan bir durum olduğunu ifade edebiliriz. Onlar, saray ve saray dışında gördükleri hizmetleriyle sultanların eli kolu durumundaydı.

Bu hizmetlilere ayrı odalar ayrılır, görev ve kademelerine göre maaş ödenir, erzak verilir ve kıyafet, kumaş, ayakkabı temin edilirdi. Özel zamanlarda ya da fazla hizmet görmeleri karşılığında ödül olarak bahşişler, maaşlara zam, görevde yükselme gibi durumlar da görülürdü. Bu hizmetlilerin sultanların en yakınlarında, özel yaşantılarında bulunmaları sebebiyle güvenilir kimseler olmaları da önemliydi. Sultanlar da muhtemelen çok elzem gelişmeler olmadıkça hane halkını sürekli olarak değiştirmezdi. Bu yardımcılar içerisinde kethüda genellikle, sultanların vakıflarından da sorumlu tutulurdu. Şah, Beyhan ve Hatice sultanlardan da kurduğu vakıfları kethüdalarının idaresine bırakmışlardı. Sultanları temsilen vakfın idaresini kethüdaları yürütmüştü. Kethüdaların birden çok fonksiyonu bu noktada ortaya çıkmaktaydı. Sultanların günlük işleri haricinde hem gelirlerinin denetimi ve idaresi hem de hayır işlerinin hayata geçirilmesi adına kurulan vakıfların da yönetimi kendilerindeydi. Elbette bu durum sultanla olan ilişkisi ve görevindeki başarılarına bağlıydı. Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar da muhtemelen kendi kethüdalarından memnundular ki üçü de vakıflarını kethüdalarına emanet etmişlerdi.

Sultanlar kurdukları vakıflar sayesinde hayır işi yapmak ve hayır eseri inşa etmek için bir sermaye oluştururdu. Sermayenin devamlılığı ve inşa edilen hayır eserinin tüm ihtiyaçları için yeni gelirler de bu vakfa bağışlanırdı. Vakıfların iyi idaresi ve sermayesinin, gelirlerinin finanse edilmesi bu noktada hayati önem taşımıştı. Şah, Beyhan, Hatice sultanlar da bu durumun bilincinde oldukları için kişisel harcamalarının yanında gelirlerinden ve mülklerinden, vakıflarına mali kaynak tahsis etmişlerdi. Onların belki şehzadeler ve Avrupa'daki prensesler gibi siyaset, devlet idaresi öğrenme zorunluluğu yoktu. Bu konuda sistem gereği sorumlu değillerdi. Onların sorumluluğu reayanın ihtiyaçlarına cevap vermektir. Bunu da ancak vakıflar kurarak, sermayeyi tahsis edip hayır eserleri inşa ettirerek yapabilirlerdi. Bu sorumluluk hem Allah'a hem de reaya karşı olan bir sorumluluktur. Zira her şeyden önce hayır işleri Allah'ın rızasını kazanmak, dua almak amacıyla yapılırdı. Hayrat için Eyüp'ün daha çok tercih edilmesi de bu semtin dini öneminin bulunmasıydı. Din ve maneviyat, Allah'ın rızasını kazanma arzusu burada devreye girmişti. Diğer yandan reaya Osmanlı ailesine Allah tarafından emanet edilmiş olarak görülürdü ve muhtemelen bu sebepten de hanedan mensupları ve sultanlar sık sık halkın ihtiyaçlarını karşılamak için hayır eseri inşa etme yarışına girmişlerdi. Nüfusun kalabalık olduğu yerler, ihtiyaçların ne yönde olduğu tespit edilir ve ona göre kamusal bir yapı inşa edilirdi.

Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar da bu hayır eserlerini inşa ettirirken, nüfusun fazla olduğu semtleri seçmelerinin nedeni de bu bölgelerde ihtiyacın ve talebin de fazla olmasıydı. Örneğin camilerin insanların toplandığı yer olarak sosyal, ders verilen bir yer olarak eğitimsel, ibadet yapılan yer olarak da dini açıdan işlevi bulunurdu. Dolayısıyla cami inşa edilmesi, pek çok yönden toplum yararına hizmet vermektir. Sultanların inşa ettirdikleri mektepler eğitim ihtiyaçlarının karşılandığı mekanlardı. Çeşme ve sebiller sayesinde ise reyanın, temel gıda, hijyen ihtiyaçları karşılanmıştır. Diğer yandan sultanlar, hanedan mensubu olmaları sebebi ile toplumun gözünde devleti de temsil ederlerdi. Halkın ihtiyaçları, hanedan kızlarının hizmete sunduğu hayır eserleri sayesinde karşılandığı zaman, reyanın devlete duyduğu bağlılık ve güven de artacaktı. Hanedan kızları olan sultanlar bu noktada, hizmetin topluma ulaştırılmasında aracılık ettikleri için, politik bir rol de üstlenmişlerdi. Aynı zamanda Avrupalı prensesler ya da ailesinin kendi erkek üyeleri gibi taht, saltanat hakkı bulunmadığı için, toplumsal yaşamda görünürlüğü de bu hayır işleri ile kazanabilirlerdi. Bu sayede Osmanlı hanedan kızları toplum yararına hizmet görmeyi saygınlığı ile anılırdı. Bu tür hayır eserlerinin, toplum ve sultanlar arasında, hanedan arasında bağlayıcı bir köprü görevi gördüğünü de ifade edebiliriz. Sultanlar tarafından reyanın mağduriyeti giderildikçe devlete duyulan güven ve bağlılık da artardı. Aynı zamanda şehirleşme olgusuna da kamusal yapılar inşa ederek katkı sağlardı.

Sultanların toplumda görünürlük kazanıp şehirleşmeye katkıda bulunmaları aynı zamanda inşa ettirdikleri büyük saraylar aracılığıyla da mümkün olmuştu. Hayır da işlemleri sayesinde halkın sempatisini kazanıyorlar, büyük saraylar inşa ettirdiklerinde de göze batmadan görkemli bir yaşam sürüyorlardı. Halka ve yabancı tüm misafirlere özellikle boğaz kıyısı ve Haliç'teki sahil saraylarıyla hanedanın zenginliği ile gücünü, şehrin de görkemini yansıtıyorlardı. Aynı zamanda bu sarayları Osmanlı mimarisinin ve şehir yaşantısının yenileşme furçasının da temsilcisiydi. Yabancı elçiler için bu görkemli saraylar merak uyandırıyor, gerektiğinde elçi görüşmelerine ev sahipliği yapabiliyorlardı. Bu durumda da bir prestij yükselişi söz konusuydu. Sultanlar da bu sarayların ev sahibesi olarak isimlerinden söz ettirirlerdi. Hatice Sultan'ın Neşetâbât Sarayı ise buna en güzel örnekti. Bu saraylar aynı zamanda aile buluşmalarında da önemliydi. Eyüp sahil sarayı da hanedanın ortak şekilde tasarruf ettiği, Şah Sultan'a ait olup kendisinin çok fazla kullanmadığı saraydı.

Şah Sultan'ın akciğer hastası olduğunu tezin başında tespit etmiştik. Muhtemelen Eyüp'teki sahil sarayının denizden kaynaklanan rutubetli havası ciğerlerine iyi gelmediği için burada ikamet edememiş, sadece zaman zaman uğramıştı. Sultan III. Selim'in kız kardeşleri arasında gezmekten ve eğlenmekten en çok keyif alan Beyhan Sultan'dı. Bu sebepten onu farklı sarayları arasında gezerken görürüz. Üç kız kardeş de gittikleri ve ikamet ettikleri saraylarda Sultan III. Selim'i ağırlamışlardı. Özellikle Beyhan Sultan da ağabeyinin sanata ve müziğe olan düşkünlüğünü bildiğinden, bu detayı atlamaz ve ağabeyinin kendisini ziyaretlerinde mekân fark etmeksizin mutlaka çalgıcıları, sazandeleri çağırırdı. Bu iki kardeşi ortak noktada birleştiren en önemli unsurlardan biri müzik, biri de eğlenceydi, bir diğeri ise yenilik merakı. Sultan III. Selim'in eğlenmek için en çok bulunduğu kardeşiydi. Nitekim Hatice Sultan da bu konuda Sultan III. Selim ile Beyhan Sultan'a benzerdi. Üç kardeş yenilik ve eğlence düşkünü olup, bunu yaşam tarzlarına, mimari eserleri ile hayır eserlerine yansıtmışlardı.

Yaptıkları evliliklerden inşa ettirdikleri saraylara, giriştikleri hayır işlerinden lüks harcamalarına kadar tüm bu unsurlar, sultanların harem ve toplum içerisindeki ayrıcalıklarını temsil ederdi. Sahip oldukları statü doğuştandı ve eğer maddi imkanları da el veriyorsa özgürce harcama yapabilirlerdi. Kişisel harcamaları da lüks ve aşırıya bile kaçsa, tolere toplum yararına işler yapınca edilebilirdi. Toplumun ve hatta saraydaki harem hiyerarşisinde diğer kadınlara tanınmayan tüm bu maddi imkanların, özgürlüklerin ve hakların sultanlara tanınması olağandı. Zira onlar, bizzat Osmanlı soyundan gelen asil hanımlar, hanedanın öz kızlarıydı. Bu durumu ise onların haremde, sarayda ve toplumsal yaşantıda soydan gelen ayrıcalıkları olarak nitelendirebiliriz. Bu tezimizde de Şah, Beyhan ve Hatice sultanların hayatlarını biyografik biçimde, üç sultan özelinde, karşılaştırmalı olarak ele almaya gayret ettik. Üç kız kardeşin maddi imkanları, kardeşleri Sultan III. Selim ile ilişkileri, istek ve ihtiyaçları, yaşam tarzları birbirlerinden farklıydı. Statülerinin aynı olmasına rağmen bu farklılıkların görülmesi, Osmanlı hanedan kızları ile ilgili tek bir genelleme yapılamayacağını göstermektedir. Ancak sultanların bir Avrupalı prensesten ve erkek dengi olan şehzadelerden çok daha özgür oldukları aşikardır. Zira onların taht saltanat gibi bir kaygı ve sorumlulukları bulunmamaktaydı. Evlenmeden önce haremde, evlendikten sonra da kendi saraylarına sıkışıp kalmış bir vaziyette değillerdi.

Diğer hanedan kadının ve toplumdaki diğer kadınların haremlik-selamlık bir yaşantı içerisinde topluma karışmaları pek mümkün değilken, sultanlar özellikle evlenip kendi saraylarının hanım efendisi olduktan sonra bu noktada daha özgür kalabiliyorlardı. Kendi saraylarında, padişah sarayındaki kurallar çerçevesinde diledikleri gibi yaşantı sürüyorlardı. Kendi saraylarında daha yetkin olduklarını ifade edebiliriz. Ayrıca Şah, Beyhan ve Hatice sultanların özgürlük, maddi ve manevi imkânlar bakımından en rahat oldukları dönem kardeşleri Sultan III. Selim'in saltanatıdır. Bu dönemde daha fazla geziler ve eğlenceler düzenlemişlerdi. Maddi imkanları ve buna paralel olarak harcamaları da yine bu dönemde artmıştı. Ancak Sultan III. Selim'in saltanatının son dönemlerinde yaşanan huzursuzluklar ve ulema ile askerdeki yenilik karşıtlığı, padişahın tahttan indirilip öldürülmesiyle neticelenmişti (Beydilli, 2001: 420-425; Hammer, 2010: 2509-2511). Dolayısıyla bu üç kız kardeşin, hayatlarının en rahat dönemini yaşarken bu olaylar sonucunda kaos içerisinde geçen bir dönemin ortasında kaldığını görmekteyiz. Kardeşlerinin saltanatının son dönemindeki problemlerin siyasi, askeri ve sosyal alanların yanı sıra aile yaşantısına da yansıdığına yönelik bir çıkarımda bulunabiliriz.

4.2. Öneri

Mevcut literatürde Beyhan Sultan ile ilgili monografik nitelikte yapılmış çalışmalar mevcuttur. Hatice Sultan'ı ise yenilikçi yönü ve vakfiyesi ışığında ele alan çalışmalar yapılmıştır. Şah Sultan'a dair ise monografi niteliğinde bir çalışma bulunmamaktadır. Örneğin bu tezde Şah, Beyhan ve Hatice sultanların yaşamları ve faaliyetleri beraber olarak ele alınmış, sadece üç sultan özelinde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve örnekler sunmuştur. Şah Sultan ve halası Zeynep Sultan'ı külliyesi haricinde monografik biçimde ele alan çalışma mevcut değildir. Dolayısıyla bu iki sultanın hayatlarının ayrı ayrı incelenmesi yararlı olabilir. Diğer yandan bu dönemi çalışırken dikkat edilmesi gereken başka bir husus daha vardır. Dönem içerisinde birbirleri ile yakınlıkları bulunan Osmanlı saray kadınlarının isim benzerlikleri söz konusudur. Örneğin, III. Mustafa'nın annesinin ismi Mihrişah iken, küçük yaşta ölen kızının ismi, baş ve ikinci kadınlarının ismi de Mihrişah'tır. Mevzubahis kadınlar, Şah Sultan'ın annesi ile Sultan Selim'in annesi olan Mihrişah Valide Sultan'dır.

Çalışmamızda Şah Sultan'ın annesi ile ilgili çözüme ulaştırdığımız bu karışıklık ise, aynı dönemde yaşamış ve birbirleri ile yakın olan kadınların isim benzerliklerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu duruma dikkat etmek, belgeleri tarihlerine göre transkript etmek son derece önemlidir. Bir diğer husus ise, III. Mustafa ve kardeşi I. Abdülhamid'in kızlarının isim benzerliğidir. İkisinin de aynı dönemde yaşayan Hatice ve Mihrişah isminde kızlarının olması karışıklık yaratabilmektedir. Üstelik doğum listeleri, TS.MA.d. 6364 No'lu belgenin aynı sayfasında yer almaktadır. Dolayısıyla hem başlıkları hem de tarihleri dikkatli biçimde incelemek önemlidir. Kaleme alınan Tarih'ler, arşiv kayıtları için de aynı durum geçerlidir. Yılların ve başlıkların mutlaka çok dikkatli biçimde incelenmesi gerekmektedir. Diğer yandan, Neşetâbâd Sarayı çok meşhur olmasına karşın, sarayın ele alındığı monograf bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sarayın tarihi süreçteki varlığını yalnızca dönem dönem, bazı sultan ve padişahların isimleri ile bilmekteyiz. Ancak tüm tarihi sürecinin toplu ve düzenli biçimde ele alındığı kaynak çalışma mevcut değildir. Dolayısıyla hem arşivden hem de mevcut literatürden yararlanarak, bu görkemli sarayın tarihi sürecini monografik biçimde ele almak yararlı olacaktır. Nitekim yeri bile, Eyüp Defterdar İskelesi ya da Boğaziçi/Ortaköy'de yer alan Defterdarburnu Sahili ile karıştırılmaya oldukça müsaittir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi (BOA)

A.AMD. (Bab-ı Asafî Amedi Kalemi), Numara: 87

A.d. (Sadaret Defterleri), Numara: 351

AE.SABH.I. (Ali Emirî Sultan Abdülhamid I), Numara: 3, 146

AE. SMST.III. (Ali Emirî Sultan Mustafa III), Numara: 19, 177, 183

AE. SSLM.III. (Ali Emirî Sultan Selim III), Numara: 43, 82, 119, 125, 155, 282, 319, 399, 418, 419, 19711816

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), Numara: 2752

C.BLD. (Cevdet Belediye), Numara: 5, 33, 60

D.BŞM.d. (Bab-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemi), Numara: 3794, 6437

C. DRB. (Cevdet Darphane), Numara: 35

C.EV. (Cevdet Evkaf), Numara: 97, 284, 304, 375, 655

C.İKTS. (Cevdet İktisat), Numara: 42

C.MF. (Cevdet Maarif), Numara: 108

C.ML. (Cevdet Maliye), Numara: 35, 38, 50, 133, 173, 344, 393, 458, 522, 663, 723, 780

C.SM. (Cevdet Saray), Numara: 13, 25, 30, 39, 58, 77, 87, 108, 130, 141, 142, 144, 153, 154, 914587

DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi): Numara: 2195

EV.HMH.d. (Evkaf Haremeyn Muhasebesi), Numara: 7849

HAT. (Hatt-ı Hümayûn), Numara: 22, 178, 199, 203, 238, 247, 267, 672, 1408, 1411, 1442, 1451, 1459, 1462, 1463, 1466, 1480, 1485, 1488, 1653, 1666

HH.d. (Hazine-i Hassa Defterleri), Numara: 21515, 21516, 21517, 22919

İ.MVL. (İrade Meclis-i Vâlâ), Numara: 108

MF. İBT. (Maarif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemi), Numara: 279

MF.MKT. (Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi), Numara: 815

ŞD. (Şura-yı Devlet), Numara: 163, 186

TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri), Numara: 72, 841, 858, 861, 863, 864, 870, 871, 879, 882, 883, 2174, 2399, 2405, 2406, 2407, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2417, 2418, 2421, 2423, 2427, 2428, 2432, 2438, 2439, 2474, 2753, 2842, 2917, 2949, 2966, 3017, 3022, 3033, 3059, 3151, 3406, 3865, 4107, 4225, 4918, 5234, 6364, 7096, 8004, 8134, 8845, 8990, 9326, 9961, 10101, 10241, 10457, 10610, 10745

TS.MA.e. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları), Numara: 38, 46, 98, 112, 123, 125, 126, 151, 152, 154, 176, 156, 171, 172, 173, 174, 175, 203, 208, 215, 226, 235, 236, 263, 286, 287, 395, 396, 397, 442, 525, 540, 553, 662, 703, 741, 754, 807, 864, 876, 896, 919, 957, 1054, 1148, 1149, 1193, 1282, 1298

VGM. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), Numara: 1444, 1445, 1446, 1447

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Abbâs Efendi-zâde Mehmet. (2018). *Haşmet Divânı*. Arslan M. ve Soyak İ. H. (haz.) T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (2 Cilt). İlgı Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.

Ahmed Cevdet Paşa. (2018). *Târîh-i Cevdet*. (3. Cilt). Özcan A. (haz.). TTK Yayınları: Ankara.

Ahmed Vâsıf Efendi. (1978). *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*. İlgürel M. (yay). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul.

Ahmed Vasıf Efendi (1959). *Târîh-i Vâsıf*. Marmara Üniversitesi İ.F. Kütüphanesi: Şişli.

Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd. (1993). *Çeşmî-zâde Tarihi*. Kütükoğlu B. (haz.). İstanbul Fetih Cemiyeti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul.

Evliya Çelebi bin Derviş Mehmed Zilli. (2002). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. (4. Cilt). Dağlı Y. ve Kahraman S. A. (haz.) Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Mehmed Hâkim Efendi. (2019). *Hâkim Efendi Tarihi*. (2 Cilt). Güngör T. (haz.) T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul.

Mustafa Cezzar. (1971). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. (5 Cilt). Heyet (haz.). Güven Basımevi: İstanbul.

- Mütercim Ahmed Âsım Efendi, (2015). *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809) İnceleme Metin.* (2 Cilt). Yılmaz Z. (haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Şemsettin Sâmî. (2016). *Kamûs-ı Türkî.* Gündoğdu, R. ve Önal E. F. (haz.). Nadir Eserler Kitaplığı: İstanbul.
- Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. (1978). *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi Mür'î't-Tevârih.* Aktepe M. M. (Haz.) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. Edebiyat Fakültesi Matbaası: İstanbul.
- Şeyh Gâlib (1994). *Divân.* Kalkışım M. (haz.). Akçağ Yayınları. Feryal Matbaası: Ankara.

İKİNCİL KAYNAKLAR

- Acar, F. (2015). "Osmanlı'da Padişah Oğulları ve Kızlarının Eşitlendiği Alan: Teşrifat". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 14(27). 183-202.
- Aras, Özgü, M. (1988). Ad Koyma Tesmiye. *DİA.* (C 1, 332-333). TDV Yayınları: İstanbul.
- Argıt, İ. B. (2017). *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl.* Kitap Yayınevi: İstanbul.
- Atalar, M. (1989). Akkâm. *DİA.* (C 2, 269). TDV Yayınları: İstanbul.
- Adıgüzel, G. Kolancı ve Yılmaz, B. (2017). "Antikçağda Statünün Rengi: Mor". *Cedrus.* (5). 261-285.
- Aktepe, M. M. (1988). Abdülhamid I. *DİA.* (C 1, 213-216). TDV Yayınları: İstanbul.
- Aktepe, Ş. ve Erol, E. (2019). "Osmanlı Dönemi Gelinlikleri ve Gelin Başlıkları". *The Journal of Social Science.* 3(5). 339-349.
- Akyıldız, A. (2017). *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat.* Timaş Yayıncılık: İstanbul.
- Alderson, A. D. (1998). *Osmanlı Hanedanının Yapısı.* Şerafettin Severcan (çev.). İz Yayıncılık: İstanbul.
- Algül, H. (1994). Ebû Eyyüb el-Ensârî. *DİA.* (C 10, 123-125). TDV Yayınları: İstanbul.
- Altındal, M. (1999). *Osmanlı'da Harem.* Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Altunbay, M. (2015). "16. ve 19. Yüzyılları Arasındaki Yabancı Seyahatnamelerdeki Osmanlı Devleti'ndeki Kadın Algısı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 41(8). 53-63.

- Arıkan, S. (1988). Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. İstanbul.
- Arıkan, S. (1993). *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*. TTK Basımevi: Ankara.
- Arıkan, Z. (2016). *Şap Ticaretinden Tuz Ticaretine Foça ve Mirası*. İzmir Büyükşehir Belediyesi. İzmir Akdeniz Akademisi: İzmir.
- Arslan, M. (2011). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 8*. Sarayburnu Kitaplığı. İstanbul.
- Artuk, İ. (2013). Zer-i Mahbûb. *DİA*. (C 44, 281-282). TDV Yayınları: İstanbul.
- Atçıl, Z. (2020). "Osmanlı Hanedanının Evlilik Politikaları ve Mihrimah Sultan'ın Evliliği". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi - The Journal of Southeastern European Studies*. İstanbul University Press. (34). 1-26.
- Aydın, M. B. ve Bilgin, A. (2021). *Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Konuşmalar*, OSARK, Kronik: İstanbul.
- Ayhan, F. (2008). *Türklerin Giyim Kuşamında Kürk*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. Ankara.
- Aykan, E., Güneş, Z. Y. (2016). *XVIII. Yüzyılda Sultanların Boğaz Yaşamına Katkıları Büyük Esmâ Sultan*. ed. Osman Köse. Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I. Canik Belediyesi Kültür Yayınları: Samsun.
- Aykan, E. (2019). III. Ahmed'in Kızı Büyük Esmâ Sultan (1726-1788). Yüksek Lisans Tezi. T.C. Balıkesir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Balıkesir.
- Başarır, Ö. (2018). *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*. Kriter: İstanbul.
- Baykal, E. (2008). Osmanlılarda Törenler. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Edirne.
- Beydilli, K. (2001). Kabakçı İsyanı. *DİA*. (C 24, 8-9). TDV Yayınları: İstanbul.
- Beydilli, K. (2003). Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızâde. *DİA*. (C 28, 464-465). TDV Yayınları: Ankara.
- Beydilli, K. (2009). Selim III. *DİA*. (C 39, 420-425). TDV Yayınları: İstanbul.
- Beydilli, K. (2014). "İmparatorluğun Son Yüzyılında İstanbul Osmanlı İstanbulu". *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, Bildiriler: İstanbul. 21-69.

- Beydilli, K. (2020). Mustafa IV. *DİA*. (C 31, 283-285). TDV Yayınları: Ankara.
- Bilik, M. Geyik, N. E. (2021). “Hatice Sultan (Neşetâbât) Sarayı Gravürü Örnekleminde İstanbul Kültürü”. *Pearson of Journal Social Sciences & Humanities*. 6(12). 87-106.
- Bobovius A. (2009). *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*. Ali Berktaş. (çev.). Kitap Yayınevi: İstanbul.
- Bor, S. (2019). III. Selim Hayatı, Edebi Kişiliği, Şarkıları ve 18. Yüzyıl Müsîkîsine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı. Van.
- Bostan, İ. (2001). Kahve. *DİA*, (C 24, 202-205). TDV Yayınları: İstanbul.
- Bozkurt, F. (2016). *III. Mustafa Dönemine Ait Bir Kadınefendinin Masraf Defteri*. Okur Kitaplığı: İstanbul
- Budak, Ö.M. (2022). “Osmanlı Mahkemelerine Yansıyan Kadın Boşanma Davaları”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 19(3). 1412-1428.
- Buzpınar, Ş. T. (2006). Nâkibüleşraf. *DİA*. (C 32, 322-324). TDV Yayınları: İstanbul.
- Cebeci, L. (2009). Selsebil. *DİA*. (C 36, 447-448). TDV Yayınları: İstanbul.
- Çakır, M. (2012). *Osmanlı Hânedanında Doğum: Velâdet-i Hûmâyûn. Harem*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi. 64-67.
- Çelebi, N. (2009). “Emülsiyonlar”. *TEB Eczacılık Akademisi, Modern Farmasötik Teknoloji Anabilim Dalı*. (15) Ankara. 277-299.
- Çiçek, H. (2018). (Vekâyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783), Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum.
- Çobanoğlu. A. V. (2013). Yenicami Külliyesi. *DİA*. (C 43, 439-442). TDV Yayınları: İstanbul.
- Daldal, İ. (2020). Kraliçe Viktorya Dönemi Giysilerinin Günümüz Kadın Modasına Etkisi. *Işık Üniversitesi*. 26-37.
- Delibaş, N. (2016). *Kitabelerin Kitabı Fatih*. Mehmet Samsakçı ve Murat Ali Karavelioğlu, (çev.). Bayem Ajans: İstanbul.

- Demir, H. (2017). *Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Demir, R. (2021). “Şeyh Galip ve Diğer III. Selim Dönemi Şairlerinin Beyhan Sultan ve Hatice Sultan İçin Yazdığı Şiirler”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* (8)4. 1547-1555.
- Dingec, E. (2011). “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) Şap Madeni”. *Belleten* (75). 135-158.
- Dokumacı, M. (2020). “Renklerin İnsan Yaşamındaki Etkileri ve Renklerin Tarih Boyunca Yolculuğu”. *Takvim-i Vekayi*. 8 (2). 120-131.
- Egemen, A. (1993). *İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri*. Arıtan Yayınevi: İstanbul.
- Elitok, H. (2014). Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Hanım Sultanlara ve Padişahlara Ait Bir Grup Vakfiyenin Hat, Tezhip ve Cilt Bakımından İncelenmesi. Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı. Erzurum.
- Ersöz, B. (2020). III. Mustafa’nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı. Doktora Tezi. T.C. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. İstanbul.
- Ertürk, V. (2013). “Yenisaray’ın Deryaya Açılan Kapısı: Yalı Köşkü”. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(7). 185-199.
- Eruz, A. F. (2008). Sahilsaray. *DİA* (C 35, 530-532). TDV Yayınları: İstanbul.
- Erünsal, E. İ. (2003). Lâleli Kütüphanesi. *DİA* (C 27, 89). Ankara.
- Etker, Ş. (2011). “Rudolf Stetter’in Ankara ve Y.Z.E. Veteriner Fakültesi Farmakoloji ve İspençiyari Ders Kılavuzları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XII*. (6). 112-116.
- Eyice, S. (1992). Beyhan Sultan Çeşmesi. *DİA*. (C 6, 65). TDV Yayınları: İstanbul.
- Eyice, S. (1993). Çeşme. *DİA*. (C 8, 277-278). TDV Yayınları: İstanbul.
- Eyice, S. (1997). Haliç. *DİA*. (C 15, 264-280). TDV Yayınları: İstanbul.
- Eyice, S. (1981). “İstanbulun Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”. *Tarih Dergisi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası: İstanbul. 135-147.
- Eyice, S. (1989). Ahmed III Çeşmesi. *DİA*. (C 2, 38-39). TDV Yayınları: İstanbul.
- Fontmagne, D. (1977). *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*. Gülçiçek Soytürk (çev). Tercüman Gazetesi: İstanbul.
- Genç, M. (2020). Mukâtaa. *DİA*. (C 31, 129-132). TDV Yayınları: Ankara.

- Genç, N. (2021). "Padişah Çocuklarının Doğumu Üzerine Bir İnceleme: Sultan Abdülaziz'in Velâdeti". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 13. 60-82.
- Genç, R. (1997). "Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil". *Erdem*. 9(10). 1089-1094.
- Gençay, S. (2004). "Osmanlı'da Saray Eğitim Kurumu Olarak Enderûn-u Hûmayun'da Spor Faaliyetleri", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1). 65.
- Girgin Can, D. ve Evren, B. (1996). *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*. Ray Sigorta: İstanbul.
- Görür, C. (2020). Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri. Doktora Tezi. T.C. Bilecik Şeyh Üniversitesi. Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Bilecik.
- Güneş, G., Erçetin, H. K. ve Özkan M. (2019). "Türk Mutfak Kültürüne Ait Kaynar (Lohusa) Şerbeti Üzerine Bir Değerlendirme". *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 7(3). 2310-2320.
- Hammer, J. V. (1992). *Büyük Osmanlı Tarihi*. (16 Cilt). Mümin Çevik (haz.). Üçdal Hikmet Neşriyat: İstanbul.
- Hammer, J. V. (2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*. (9-10 Cilt). Mümin Çevik (haz.). Hürriyet: İstanbul.
- Irmak, Y. (1991). III. Mustafa Rûznâmesi (H.1171-1177/M.1757-1763). Yüksek Lisans Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- İlgürel, M. (1997). Hamza Paşa, Silâhdar. *DİA*. (C 15, 515-516). TDV Yayınları: İstanbul.
- İlgürel, M. (2020). Mustafa Paşa Köse. *DİA*. (C 31, 345-346). TDV Yayınları: Ankara.
- İpek, S. (2018). *Beyhan Sultan ve Masraf Defteri'ndeki Tacir İsimleri*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Lale Yayıncılık: İstanbul.
- İpşirli, M. (1991). Bâbîâli. *DİA*. (C 4, 378-386). TDV Yayınları: İstanbul.
- Kalfazade S. (1993). Çırağan Sahilsarayı. *DİA*. (C 8, 304-306). TDV Yayınları: İstanbul.
- Karakaya, O. (2011). "Sultan III. Selim'in, 18. Yüzyıl Osmanlı/Türk Müziğine, Teorisine ve Nota Yazım Biçiminin Gelişimine Katkıları". *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (30). 597-611.
- Karal, E. Z. (1940). "Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar". *Belleten* 14-15. (c 4, 175-189).
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. (5 Cilt). TTK: Ankara.

- Koçu, E. R. (2016). *Hatice Sultan ile Ressam Melling Tefrikalaşmış Hikayeler*. Doğan Kitap: İstanbul.
- Kuru, S. S. (2010). Sünbülzâde Vehbî. *DİA*. (C 38, 140-141). TDV Yayınları: İstanbul.
- Lybyer, A. H. (1987). “Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları”. Ege Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi* (3). 141-157.
- Maydaer, S. (2007). “Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şeriyeye Sicillerine Göre)”. *T.C. Uludağ Üniversitesi. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* (1). (C 16, 299-320).
- Montaqu, M. W. (1973). *Türkiye Mektupları 1717-1718*. Ayşe Kurutluoğlu (çev.). 1001 Temel Eser. Tercüman Gazetesi, Kervan Kitapçılık: İstanbul.
- Moltke, H. (1969). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. Hayrullah Örs. (çev.). Remzi Kitabevi. Yükselen Matbaası: İstanbul.
- Mumcu, A. (2017). *Divan-ı Hümayun*. Phoenix: Ankara.
- Nagata, Y. (2020). Muhsinzâde Mehmed Paşa. *DİA*. (C 31, 48-50). TDV Yayınları: Ankara.
- Nutku, Ö. (2006). Nahil. *DİA*. (C 32, 299-300). TDV Yayınları: İstanbul.
- Okay, M. O. (1997). Haşmet. *DİA*. (C 16, 422-142). TDV Yayınları: İstanbul.
- Orman, İ. (2013). Zal Mahmud Paşa Külliyesi. *DİA*. (C 44, 109-111). İstanbul.
- Önal, A. (2015). *Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri. Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla*. Büyük İstanbul Tarihi. III. Coşkun Yılmaz (ed.). 404-449. İstanbul.
- Önal, S. (2010). Hâtif, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Doktora Tezi. Erzurum.
- Özcan, A. (1988). Ağa. *DİA*. (C 1, 451-452). TDV Yayınları: İstanbul.
- Özcan, A. (1993): Cülûs. *DİA*. (C 8, 108-114). TDV Yayınları: İstanbul.
- Özcan, A. (1994). Devşirme. *DİA*. (C 9, 254-257). TDV Yayınları: İstanbul.
- Özcan, A. (2003). Lâle Devri. *DİA*. (C 27, 84-85). TDV Yayınları: Ankara.
- Özer, T. (2016). III Selim Dönemi İstanbul Kültür Ortamlarında Müziğin Yeri. Yüksek Lisans Tezi. T.C. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı. İstanbul.
- Öztan, R. H. (2009). *Çağa İsmi Veren Kadın: I. Elizabeth*. Hacettepe Üniversitesi. Ankara: 1-6.

- Öztuna, Y. (1996). *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*. (2 Cilt). Kültür Bakanlığı Yay: Ankara.
- Parlak, S. (2010). Şah Sultan Külliyesi. *DİA*. (C 38, 258-260). TDV Yayınları: İstanbul.
- Parlak S. (2020). Mihrişah Vâlide Sultan Külliyesi. *DİA*. (C 30, 42-44). TDV Yayınları: Ankara.
- Parlaz, S. (2013). “Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)*. 6(XV). 57-89.
- Peirce, L. P. (1996). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*. Ayşe Berktaş (çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Ponting, C. (2020). *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*. Eşref Bengi Özbilen (çev.). Alfa Kitabevi: İstanbul.
- Raczynski, E. (1980). 1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat. Kemal Turan (çev.). *Tercüman Gazetesi*. İstanbul.
- Rado, Ş. (2016). *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul. 58-74.
- Roberts, J. M. (2015). *Avrupa Tarihi*. Fethi Aytuna (çev.). İnkılap Kitabevi: İstanbul.
- Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj. (2018). *Modern Devletin Doğuşu 16 Yüzyılda 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Oktay Özel. Canay Şahin. (çev.). İmge Kitabevi: Ankara.
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu Mülkün Kadın Sultanları*. Alfa Tarih: İstanbul.
- Sandıklı, B. (2013). *Hatice Sultan Vakfıyesi'nde Süsleme (1446 Numaraları Kasa Defteri-Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Geleneksel Türk El Sanatları. Tezhip.
- Sancar, A. (2010). *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*. Kaynak Yayınları: İzmir.
- Sar, E. (2021). Selçuklular ve Osmanlı'da Kadınların Kurduğu Vakıflar. *USBAD. Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 3(6). Ankara. 1292-1316.
- Sarıkaya, H. (2013). *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1209-1219/1794-1805 (İnceleme ve Metin)*. Doktora Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı. İstanbul.
- Saz, L. (2010). *Haremde Yaşam Saray ve Harem Hayatı*. Sedat Demir (haz.). DBY Yayınları: İstanbul.

- Seetzen. U. J. (2017). *İstanbul Günlükleri 12 Aralık 1802 – 22 Haziran 1803*. Selma Türkis Noyan (çev.). Kitap Yayınevi: İstanbul.
- Şafakçı, H. (2022). “II. Bayezid’in Oğlu Şehzade Şehinşah’ın Hayatı”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi* 11(2). 190-209.
- Şahin, P. ve Türkmen, N. (2022). “19. Yüzyılda Osmanlı Saray Kadınlarının İnşa Ettirdiği Külliyelerin İstanbul Kent Dokusuna Katkılarının Değerlendirilmesi”. *Art-Sanat 17*. İstanbul Üniversitesi Yayınevi: 426-429.
- Şahin, T. (2006). *Harem’in Efendileri*. Nokta Kitap: İstanbul. 108-109.
- Şakiroğlu, M. H. (1992). Bârî. *DİA*. (C 5, 72-73). TDV Yayınları: İstanbul.
- Şakiroğlu, M. H. (2009). Sicilya. *DİA*. (C 37, 138-139). TDV Yayınları: İstanbul.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1948). Tarihten Sahifeler Arnavutköy Sahilsarayı. Boğaziçi Lisesi. *Akşam*. TT-S0126.
- Sinemoglu, N. (1991). Ayna. *DİA*. (C 4, 259-260). TDV Yayınları: İstanbul.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmani*. (Cilt 2,4,5,6). Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Tanışik İ. H. (1943). *İstanbul Çeşmeleri I*. Maarif Matbaası: İstanbul.
- Tanışik, İ. H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri II*. Maarif Matbaası: İstanbul.
- Tanrıverdi, Ü. (2019). “Bizans ve Osmanlı’nın Buluştuğu Yer: Tekfur Sarayı”. *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* 9(1). Üsküdar. 142-149.
- Ubicini, J.H.A. (1977). *1855’de Türkiye I*. Ayda Düz (çev). Tercüman Gazetesi.
- Uluçay, M. Ç. (1992). *Harem II*. Baskı 3. TTK Basımevi: Ankara.
- Uluçay, Ç. (1959). *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü*. İnkılap Kitabevi. İstanbul Tan Matbaası: İstanbul.
- Uluçay, M. Ç. (2011). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ötüken: Ankara.
- Ustaoglu, Z. (2021). “Osmanlı’nın Modern Kadını Hatice Sultan’dan Geriye Kalanlar”. SOBIDER. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(54).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII (15). Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1973). “Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayi. Topkapı Sarayı Arşivi.” *Bellekten* 148. (C 37, 637-659).

- Ünal, U. (2001). III. Selim Dönemi Islahat Çabaları, (Nizâm-ı Cedîd). Master Tezi. T.C. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yakınçağ Bilim Dalı. Ankara.
- Yıldırım, C. (2017). “Rengin Arkeolojisi – Kırmızının Simge Tarihi”. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*. 3(3). 1-9.
- Yorulmaz, H. (1989). Koca Râgıb Paşa Dîvânı (Araştırma ve Metin). Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eski Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı. İstanbul.
- Yurt, D. (2020). “Osmanlı Kumaş Sanatında Ahşap Kalıp Baskı Tekniği”. *The Journal of Social Science*, 4/8. 605-616.

